

**Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»**

В.Т. Горбачук
Д.В. Горбачук

ОСНОВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Навчальний посібник

Слов'янськ-2013

ББК 72
УДК 001.89
Г672

Рекомендовано до друку науково-методичною радою
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
(протокол № 5 від 24 січня 2013 р.)

Рецензенти:

- Степаненко М.І.** – доктор філологічних наук, професор
(Полтавський національний педагогічний
університет ім.В.Г.Короленка)
- Федь А.М.** – доктор філософських наук, професор
(ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»)

Г672 Горбачук В.Т., Горбачук Д.В.

Основи наукових досліджень: Навчальний посібник. – Слов'янськ:
ТОВ «Видавництво „Друкарський двір”», 2013. – 124 с.

Навчальний посібник має на меті допомогти студентам-філологам оволодіти понятійним апаратом, методикою виконання та оформлення науково-дослідної роботи. У ньому подається узагальнена інформація з історії науки в Україні, аналізуються наукові жанри, з якими найчастіше зустрічається молодий науковець, розглядаються методи наукових досліджень, наводяться нові вимоги до бібліографічного опису джерел, описується методика виконання і захисту кваліфікаційної роботи. Пропонований посібник містить також короткий глосарій основних понять до курсу «Основи наукових досліджень».

Навчальний посібник може бути використаний студентами, магістрантами, аспірантами та здобувачами, а також викладачами та науковими працівниками.

© В.Т. Горбачук, Д.В.Горбачук, 2013

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО.....	5
НАУКА ЯК СФЕРА ЛЮДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	7
Сутність науки (що таке наука)	7
З історії науки в Україні.....	9
Наукове дослідження і навчальне засвоєння знань (чим відрізняється наукове й навчальне пізнання світу)	19
АПАРАТ КНИГИ	22
СТИЛЬОВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ	27
Художньо-белетристичний стиль	27
Публіцистичний стиль	28
Офіційно-діловий стиль	29
Розмовний стиль	31
Конфесійний стиль	32
Науковий стиль.....	34
НАУКОВІ ЖАНРИ	36
Наукова доповідь. Наукова стаття.....	36
Монографія	38
Курсові, дипломні та магістерські роботи	38
Дисертація	41
Реферат	43
Автореферат.....	44
Резюме.....	45
Рецензія	45
МЕТОДИ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	49
Описовий метод.....	50
Порівняльно-історичний метод	50
Метод лінгвістичної географії (ареальний)	51
Зіставний метод (контрастивний, типологічний)	52
Структурний метод.....	52
Дистрибутивний аналіз	53
Методика безпосередніх складників	53
Кількісний (статистичний) метод.....	54
Методи соціолінгвістики.....	54
Психолінгвістичний метод.....	55

ПОШУК ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	57
Бібліографічне розшукування.....	57
Правила бібліографічного опису джерел	69
МЕТОДИКА ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ (ДИПЛОМНОЇ, МАГІСТЕРСЬКОЇ) РОБОТИ	75
Вибір теми.....	75
Загальний план роботи	76
Вступ, його композиція (структура).....	80
Основна частина	88
Висновки	89
Список використаних джерел	89
Параметри сторінок та структурних частин роботи.....	90
Загальні правила цитування та посилання на використані джерела.....	92
Захист дипломної (магістерської) роботи	93
ВИКОРИСТАНА ТА РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ	96
ГЛОСАРІЙ ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ З КУРСУ «ОСНОВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ»	101

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Сучасні динамічні зміни в українському суспільстві особливо гостро охопили галузь освіти та професійних відносин. Система вищої школи зазнає радикальних перетворень, оскільки отримує соціальне замовлення на фахівців, котрі мають високу кваліфікацію, глибоку обізнаність із сучасними науковими знаннями, готовність до постійного професійного вдосконалення. Об'єктивною тенденцією світового розвитку в умовах сьогодення є те, що наука стала провідним фактором прогресу. Крім того, наука є складовою загальнолюдської культури, і тому кожна людина має знати, що таке наука, наукові дослідження та як вони проводяться.

У Законі України «Про вищу освіту» передбачено, що наукова і науково-технічна діяльність у вищих навчальних закладах є невід'ємною складовою освітньої діяльності й здійснюється з метою інтеграції наукової, навчальної і виробничої діяльності в системі вищої освіти. Вона передбачає:

- розвиток різних форм наукової співпраці (в тому числі міжнародної), розв'язання складних наукових проблем, упровадження результатів наукових досліджень і розробок;
- безпосередню участь учасників навчального процесу в науково-дослідних роботах, що проводяться у вищому навчальному закладі;
- планування проведення і виконання науково-педагогічними працівниками наукових досліджень у межах основного робочого часу;
- організацію наукових, науково-практичних, науково-методичних семінарів, конференцій, олімпіад, конкурсів, науково-дослідних, курсових, дипломних та інших робіт учасників навчально-виховного процесу.

Успішне оволодіння навичками дослідження і творчої роботи бакалаврами, спеціалістами і магістрами допомагає їм порівняно легко включатися в професійну діяльність, переводити наукові знання в площину практичного використання.

У зв'язку з цим до навчальних планів більшості спеціальностей вищих навчальних закладів включено вивчення дисципліни «Основи наукових досліджень». Вивчення цього курсу збігається з початком роботи студентів над виконанням курсових, дипломних та магістерських робіт за обраним ними фахом і періодом активної участі молодих спеціалістів у науково-дослідній роботі кафедр.

Метою вивчення дисципліни є надання студентам необхідного обсягу знань у галузі наукових досліджень, підготовка їх до самостійного виконання наукової роботи, ознайомлення з формами звітів, методикою підготовки повідомлень, доповідей, наукових статей, курсових, дипломних та магістерських робіт.

Залучення студентської молоді до самостійного наукового пошуку сприяє не тільки поглибленому вивченню навчальних дисциплін, але й розвитку особистості студента - оволодінню ним дослідницьких навичок, підвищенню культури його мови, етики та естетики ділового спілкування.

Курс «Основи наукових досліджень» допомагає студентам розкрити можливості їх участі в науково-дослідній роботі як найбільш активній і творчій формі одержання знань.

Практика показує, що наукова діяльність істотно підвищує інтерес до вивчення загальних і спеціальних дисциплін за обраною спеціальністю, сприяє формуванню теоретичних і практичних навичок, необхідних фахівцю-досліднику, розширює кругозір і здібності до проведення методолічного аналізу і критичного розуміння досягнень сучасної науки.

Пропонований навчальний посібник містить допоміжні матеріали з історії науки в Україні, методів наукового дослідження, правил написання наукової роботи. Цей посібник допоможе студентам кваліфіковано оволодіти понятійним апаратом, методикою виконання та оформлення науково-дослідної роботи, успішно захистити дипломну роботу і бути готовим до подальших творчих наукових пошуків у практичній роботі вчителя-філолога.

Крім того, посібник має бути допоміжним довідником не лише студентам-філологам, але й молодим науковцям – магістрантам, аспірантам – тобто тим, кому, виконуючи наукову роботу, важливо чітко знати, з яких компонентів вона складається і як переростає в послідовний процес формування відповідних положень і закономірностей.

НАУКА ЯК СФЕРА ЛЮДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Сутність науки (що таке наука)

Слово «наука» вживається в усіх слов'янських мовах, тобто є загальнослов'янським, походить від давнього, зниклого вже кореня на означення понять «учення», «учити».

Наука, в загальному значенні, – це сфера людської діяльності, спрямованої на пізнання дійсності, вироблення й нагромадження знань про дійсність.

Поняття «наука» включає в себе такі основні значення: 1) сума здобутих людством знань про різні аспекти нашого буття, система відповідних понять і термінів; 2) учені з їх знаннями, здібностями, кваліфікацією, досвідом; 3) наукові установи (академії, науково-дослідні інститути, лабораторії і под.), у яких учені ведуть науково-дослідну роботу, а також відповідні організаційні структури та система підготовки й атестації кадрів; 4) шляхи, методи, прийоми, закономірності наукової роботи, тобто здобування нових знань про дійсність; 5) форми функціонування й використання нагромаджених знань.

Наука є невід'ємним компонентом культури людства, необхідною умовою духовного і технічного прогресу, вирішальним рушієм розвитку сучасної цивілізації, без неї неможливе розв'язання проблем духовного і практично-продуктивного характеру. Більше того, без науки сучасне людство вже не зможе вижити.

Культура – це сукупність матеріальних і духовних надбань суспільства, рівень його духовного і практичного життя. У поняття культури входять виховання, освіта, творча діяльність людей, установи й організації (навчальні заклади, музеї, театри, творчі спілки та ін.), що забезпечують культурні потреби суспільства, а також рівень володіння населенням певними знаннями чи вміннями (говорять: культура виробництва, культура мови, правова культура і под.).

Наука стала одною з форм суспільної свідомості. Під суспільною свідомістю розуміємо особливості (історично мінливі) сприйняття, розуміння, усвідомлення суспільством оточуючої нас реальності.

Наука як така зародилась ще в античні часи – в Древній Греції, Єгипті, Вавилоні, Індії, Китаї. Спочатку нагромаджувались і осмислювались факти спостережень за природою, життям людей. З того часу і аж до періоду індустріалізації (XVIII ст.) головною

функцією науки був опис і пояснення різних явищ світу. З появою машинного виробництва наука (особливо природничо-технічні її галузі) поступово перетворюються у фактор розвитку цього виробництва. В умовах науково-технічної революції – сучасної форми науково-технічного прогресу – принципово змінилась роль науки, вона стала безпосередньою продуктивною силою, найдійовішим фактором розвитку виробництва. Суспільний прогрес став просто неможливим без широкого розгортання наукових досліджень, на основі яких створюються якісно нові технології в різних сферах людської діяльності, забезпечується швидке зростання продуктивних сил. Застосування комп'ютерів допомогло подолати обмежені людські можливості. На наших очах здійснюється неймовірне – людина висадила на Місяці, на черзі – інші планети, створюється штучний інтелект, інтернет забезпечує практично моментальний зв'язок між як завгодно віддаленими точками на Землі. Не виходячи зі своєї кімнати, стаємо свідками найважливіших подій у світі. Докорінно змінюється методика навчання й виховання підростаючого покоління, формується нова людина, ми стоїмо на порозі так званого постіндустріального суспільства – докорінно відмінної від попередніх суспільної формації.

Сучасна наука складається з дуже розгалуженої системи наукових дисциплін. Одні з них зародилися ще в античному світі (наприклад, початки геометрії, механіки, астрономії пов'язані з глибокою античністю), інші виникли недавно і бурхливо розвиваються в наш час, наприклад, кібернетика (наука про загальні закономірності процесів і систем управління в технічних пристроях, живих організмах, людських організаціях), біоніка (створення фізичних моделей, подібних до живих істот не лише функціями, а й принципами будови) та ін.

Система наук підрозділяється на три великі групи (класи) – **природничі, технічні та суспільні** (гуманітарні) науки.

До *гуманітарних* (термін походить від латинського *humanitas* – людська природа, людинолюбство, освіченість, людство) наук належать історія, філологія, право, філософія, педагогіка, мистецтвознавство та ін.

Наукові дослідження (й відповідно самі наукові дисципліни) прийнято поділяти на *фундаментальні* й *прикладні*. Фундаментальні (від латинського слова *fundamentum* – фундамент, базис, основа чогось) дослідження спрямовані на пізнання законів, «таємниць» реальної дійсності безвідносно до їх можливого практичного

використання. Прикладні дослідження спрямовані на вирішення проблем практичного характеру. Прикладні науки спираються на результати фундаментальних досліджень при розв'язанні соціально-практичних завдань. У системі наук провідне місце належить фундаментальним наукам.

Із середини ХХ століття оформилась і розвивається самостійна галузь досліджень – **наукознавство**, метою якого є організація та спрямування наукової діяльності вчених та науково-дослідних установ, прогнозування перспективних наукових напрямків, підвищення ефективності наукових досліджень, аналіз та активне використання світового наукового досвіду.

З історії науки в Україні

Початки науки в Україні сягають ще доби Київської Русі (VIII-XIII ст.). Після прийняття християнства (988 р.) стала швидко поширюватись грамотність, створювалися школи та сховища рукописів (бібліотеки) при князівських дворах, храмах і монастирях. Розвивалися в той час головним чином **теологія, філософія, історія, медицина, право**.

Провідне місце тоді в системі наук посідала християнська **теологія**. Релігійним центром Київської Русі був Києво-Печерський монастир. У його стінах перекладались з грецької мови церковні книги, була створена багата «житійна» література – оповідання про життя й діяльність святих. До найвідоміших творів цього жанру належать «Житіє Бориса і Гліба», ряд збірників, т. зв. патериків (від грец. *πατήρ* – отець, батько), – оповідань про життя ченців, пустельників, отців церкви, про чудеса, які творили святі подвижники. Спочатку поширеними були патерики перекладного характеру. На початку XIII ст. створюється оригінальний «Києво-Печерський патерик», у якому прославляються святі, церковні діячі, у ньому відображені монастирські звичаї, життя Києва, історичні події. Цей високохудожній патріотичний твір протягом століть був дуже популярним серед читачів.

Медицина, базуючись на народній, знаходила раціональні засоби лікування емпірично. Вже в XI ст. у деяких містах функціонували лікарні (в Києві, Переяславі), були створені рукописні лікарські порадики. Дочка київського князя Мстислава Євпраксія (1108-1172рр.) склала медичний трактат «Мазі». Лікарями були знавці цілющих властивостей рослин, костоправи.

З християнством поширювалися в Україні й деякі **філософські** вчення, переважно релігійно-етичного характеру. Найвідомішими працями філософсько-повчального змісту були «Слово о законі і благодаті» Іларіона, писання Теодосія Печерського, Кліма Смолятича, Кирила Турівського. Найвидатнішим твором педагогічно-повчального та автобіографічного характеру є «Поучення дітям», написане на самому початку XII ст. (приблизно в 1110 р.) київським князем Володимиром Мономахом.

У часи Київської Русі були закладені основи української **юридичної науки**. **Правові** стосунки між жителями Київської Русі регулювались на основі т.зв. звичаєвого права. Міжнародні відносини регламентувались міждержавними угодами (наприклад, договори між Руссю і Візантією 911, 944 року та ін.). Вже в XI ст. був складений найдавніший юридичний документ – збірник норм давньоукраїнського права «Руська правда». З часом цей збірник законів дещо видозмінювався і доповнювався. До нашого часу дійшли різні його редакції. Про його досконалість, високий як на той час рівень правової культури свідчить хоча б те, що він зберігав свою чинність, юридичну силу протягом кількох наступних століть; зокрема у Великому Князівстві Литовському, в складі якого після татарського погрому опинилась Україна.

Майже з самого початку існування давньоукраїнської держави – Київської Русі почалося записування найважливіших **історичних фактів**, подій, складання літописів, тобто становлення й розвиток **науки історії**. Найвидатнішою історичною пам'яткою, укладеною на самому початку XII ст., є «Повість временних [тобто минулих] літ». Автором і упорядником першої редакції цього твору був славетний письменник і літописець, чернець Києво-Печерського монастиря Нестор (помер приблизно в 1113 р.). Продовженням «Повісті» є Київський літопис (XII ст.) та Галицько-Волинський літопис (XIII ст.).

Цей процес розвитку різних галузей знань був перерваний на кілька віків татаро-монгольською навалою (1240р.), втратою державності. Знекровлена і знесилена, Україна потрапляє під владу Литви, потім Польщі. Після тривалого занепаду, лише в XVI-XVII ст., значного поширення набувають так звані братські школи як осередки українського православ'я та освіти.

Славну сторінку в історії розвитку освіти і науки в Україні становить заснований у м. Острозі (нині Рівенської обл.) князем Костянтином (Василем) Острозьким у 1576р. колегіум – перший у

Східній Європі вищий навчальний заклад, який у період середньовіччя став одним із духовно-інтелектуальних центрів українства. Тут працювали видатні вчені-педагоги, зокрема письменник, полеміст, видавець Герасим Смотрицький. Серед вихованців закладу – відомий політичний і державний діяч гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, син Герасима – Мелетій Смотрицький – автор «Граматики Словенської» (1619), що неодноразово пізніше перевидавалась, структуру й термінологію якої використали інші автори. Її М.В.Ломоносов (разом з «Арифметикою» Л. Магницького) назвав «воротами своєї вченості».

Через історичні катаклізми ця школа перестала існувати (1636 р). І лише через кілька століть, уже в умовах незалежності, в 1994 році знову відкрито колегіум, якому в 1996 році надано статус академії. Нині Національний університет «Острозька академія» – один із найпрестижніших вищих навчальних закладів України: за повідомленням преси, в 2002 р. навіть з Києва 140 медалістів вступили сюди вчитися («Луцький замок», 2002, 7 листопада).

У 1632 році була заснована митрополитом Петром Могилою Києво-Могилянська колегія, яка згодом стала називатись Академією. Це був визначний науковий і навчальний центр усього слов'янства. Серед професорів цієї Академії були видатні українські вчені – Інокентій Гізель, Лазар Баранович, Стефан Яворський, Феофан Прокопович, Георгій Кониський та ін. Тут опановували науку відомі історичні постаті – філософ Григорій Сковорода, українські історики Григорій Полетика, Микола Бантиш-Каменський, видатний освітній діяч князь Олександр Безбородько (засновник Ніжинського ліцею), визначний російський письменник Михайло Ломоносов. Зі стін Академії вийшло 14 майбутніх гетьманів України, серед них Іван Виговський, Юрій Хмельницький, Іван Мазепа, Пилип Орлик, Павло Полуботок, Данило Апостол, Петро Дорошенко та ін. До речі, коштом Івана Мазепи збудовано просторий будинок Академії, на добу Мазепи припадає її розквіт. Після Полтавської катастрофи починається посилення русифікації Академії, нарешті, в 1817р., російським урядом її закрито.

Знову Києво-Могилянська академія почала функціонувати в роки незалежності України. Її повна офіційна назва – Національний університет Києво-Могилянська академія (НаУКМА). Її відкриття відбулося 24 серпня 1992 р. У 2012 році в «Могилянці» діяло шість факультетів, які готували фахівців за 15 спеціальностями. Понад 2,5 тис. студентів навчалось в Києві, крім того, активно функціонує

Києво-Могилянська бізнес-школа, були відкриті філії в Миколаєві та Острозі, які вже здобули статус самостійних університетів. Під патронатом «Могилянки» діє мережа колегіумів по інших містах України.

У ХІХ ст. наукова робота в Україні зосереджується у Львівському (заснований 1661р., до речі, кафедра української мови відкрита в цьому університеті 25 грудня 1848р.), Харківському (заснований 1805), Київському (1834), Одеському (1865) та Чернівецькому (1875) університетах. Правда, все це були чужомовні навчально-наукові заклади. Першим і за назвою, і за мовою справді національним українським науковим осередком стало створене в 1893р. Наукове товариство ім. Шевченка (НТШ) у Львові, який перебував у складі Австро-Угорщини. Авторитет товариства в науковому світі був дуже високий, хоча діяльність його протікала в несприятливих умовах (це була недержавна установа, тому підтримки з боку держави не мала).

У ХХ ст. головним науковим осередком стала українська Академія наук, заснована в листопаді 1918 р. ухвалою уряду гетьмана Павла Скоропадського. Навіть при більшовиках ця інституція не була закрита, хоч багато її працівників (зокрема таких всесвітньо відомих учених, як М.Грушевський, С.Єфремов, М.Зеров та ін.) було радянською владою знищено.

Оскільки про гетьмана Павла Скоропадського розповсюджувалось немало неправдивої інформації, то заради справедливості слід відмітити, що за час його недовгого гетьманування (з 29 квітня по 14 грудня 1918 р.) було створено в Києві Академію наук (перший президент В. Вернадський), відкрито українські університети в Києві та Кам'янці-Подільському, засновано Державний український архів та Українську національну бібліотеку, Український історичний музей та ін., відкривались українські гімназії.

Зараз Національна Академія наук України – це розгалужена система наукових закладів з надзвичайно великим науковим потенціалом, яка робить вагомий внесок у скарбницю світових наукових здобутків. Велика кількість учених плідно працює також у вищих навчальних закладах – інститутах, університетах.

У Західній Україні в тяжких умовах польської окупації у 1919-1939 рр. продовжувало працювати НТШ ім. Т.Шевченка. Поза Україною в міжвоєнний період були створені й активно функціонували наукові осередки в Чехословаччині (Український

Вільний Університет, Українська Господарська Академія), Український Науковий Інститут у Варшаві й Берліні.

Після Другої світової війни силами українських учених, які опинилися на еміграції, відновив свою діяльність Український Вільний Університет (з 1945 р. у Мюнхені, Західна Німеччина), тоді ж була створена Українська Вільна Академія Наук в Аугсбурзі (Німеччина). Згодом розгалуження цієї установи з'явилися у Канаді (з 1949 р.) та США (з 1950 р.). У 1947 р. в Мюнхені відновило свою діяльність Наукове Товариство ім. Шевченка, яке з часом перетворилось у федерацію НТШ: організовано філіали у Франції (Сарсель, з 1951 р.), у США (Нью-Йорк, з 1947 р.), у Канаді (Торонто, з 1949 р.), в Австралії (Сідней, з 1950). У теперішній час найбільше українських наукових установ за межами України діє в США та Канаді.

Представники українського народу зробили значний внесок у світову науку. В умовах поневолення українські вчені змушені були працювати в чужих установах, у наймах у сусідів, дехто й далеко від батьківщини, однак своїми досягненнями, відкриттями в різних галузях науки і техніки вони утверджували авторитет нашої нації серед народів світу.

Можна розповісти на цю тему багато, назвати десятки вчених, імена яких широковідомі в світі, тут зупинимось лише на окремих, фрагментарних моментах. Читачеві, який хотів би отримати більше інформації на цю тему рекомендуємо звернутись до книги «Видатні діячі України минулих століть» (К.: Євроімідж, 2001. – 611с.).

Ще в часи Середньовіччя свою країну Русь (так у давнину називалась Україна) прославив видатний учений XV ст., доктор медицини й філософії **Юрій**, родом із Дрогобича (**Юрій Дрогобич** – під цим ім'ям він і ввійшов в історію науки). Закінчивши Болонський університет (Італія), став професором цього університету, згодом навіть ректором. Прославився в Європі своїми працями з медицини та філософії.

У ближчі до нас часи яскраво засвітилась зірка **Григорія Савича Сковороди** (1722 – 1794). Український просвітитель-гуманіст, філософ і поет, він був найвидатнішою постаттю в духовно-культурному житті України XVIII ст.

Олександр Опанасович Потебня (1835-1891) – професор Харківського університету, знавець багатьох мов, основоположник психологічного напрямку в слов'янському мовознавстві. Працював в умовах, коли українська мова була офіційно забороненою російським

урядом, однак у своїх працях звертався до фактів української мови, описав її особливості. Його ім'я носить Інститут мовознавства НАН України.

Михайло Іванович Туган-Барановський (1865-1919) – видатний український економіст, учений-мислитель, історик, один з ініціаторів створення Української АН (за часів гетьмана Скоропадського), міністр фінансів Центральної Ради. Його економічні ідеї знайшли продовження і подальший розвиток у працях таких видатних учених Заходу, як А. Шпітгоф, Ж. Лескюр, Г. Кассель, Дж. Кейнс та ін. Існує премія ім. Туган-Барановського.

Михайло Сергійович Грушевський (1866 – 1934) – широко відомий і за межами України історик, автор біля 2000 друкованих праць, серед яких «Історія України-Руси» в одинадцяти томах, «Історія української літератури» в 5-ти томах та ін. За його редагуванням видано понад 100 томів «Наукових записок» НТШ ім. Шевченка. Політичний і культурний діяч, протягом 1917-18 рр. очолював Українську Центральну Раду. Репресований, помер при загадкових обставинах, його історична школа зазнала цілковитого погрому з боку більшовиків.

Агатангел Юхимович Кримський (1871-1942) – видатний сходознавець і славіст, володів майже шістьдесятьма мовами, зробив великий внесок у дослідження української мови, історії мусульманського Сходу та арабської літератури. Автор понад 1000 друкованих праць. Репресований радянським режимом (точна дата і місце смерті невідомі).

Дмитро Іванович Чижевський (1894 – 1977) – учений-енциклопедист, видатний філософ, історик, лінгвіст. З 1921 р. проживав на Заході, був професором Гарвардського університету (США), завідував філософським відділом Української Вільної АН у Нью-Йорку, був керівником інституту славістики Гейдельберзького університету та обіймав ряд інших посад. Має понад 1000 наукових публікацій. Широко знаний у західному світі, в Радянському Союзі його ім'я замовчувалось.

Величезний внесок українські вчені зробили в розвиток природничих наук. Серед учених-природодослідників, біологів світову славу здобули:

Володимир Іванович Вернадський (1863 – 1945) – творець теорії про біосферу, зокрема ноосферу (оболонка земної кулі, де відбувається взаємодія природи і людства), заснував ряд наукових напрямків – геохімію, біогеохімію, радіогеологію, перший президент

Української АН (1918 р.), його ім'я присвоєно Національній бібліотеці України;

Данило Кирилович Заболотний (1866 – 1929) – видатний мікробіолог, один з основоположників епідеміології, автор понад 200 наукових праць, винайшов ефективні засоби боротьби проти чуми, високо оцінені світовою науковою громадськістю;

Ілля Ілліч Мечников (1845 – 1916) – один із основоположників еволюційної ембріології, імунології, мікробіології, відкрив явище фагоцитозу, за що присуджено йому Нобелівську премію (1908 р.);

Микола Дмитрович Зелінський (1861 – 1953) – видатний учений-дослідник у галузі органічної та фізичної хімії, винахідник протигазу, чим врятував життя тисячам людей, зробив великий внесок у розробку хімії вуглеводів;

Олександр Алоїзович Яната (1888 – 1938) – ботанік, фітобіолог, агроном, сприяв формуванню і розвитку кількох наукових напрямків у галузі насінництва, селекції, автор понад 250 наукових праць. У 1933 р. заарештований, засланий на Соловки, де і загинув.

Список цей можна продовжувати іменами – спеціалістами такого ж високого рівня, якими є О.О. Богомолець, М.Ф. Гамалія, М.Д. Стражеско, О.В. Палладін та ін.

Неоціненний внесок у науково-технічний прогрес людства зробили такі вчені, як:

Іван Павлович Пулюй (1845 – 1918) – фізик, електротехнік, відкрив рентгенівське проміння;

Борис Павлович Грабовський (1901 – 1966), син українського письменника Павла Грабовського, – фізик, винахідник електронного телебачення;

Ігор Іванович Сікорський (1889 – 1972) – один з найвідоміших авіаконструкторів у світі. Народився в Києві, емігрував у США, де став провідним конструктором цивільних і військових гелікоптерів та літаків;

Віктор Михайлович Глушков (1923 – 1982) – видатний математик, започаткував нові шляхи розвитку кібернетики та обчислювальної техніки, створив на рівні світових стандартів українську школу з кібернетики (його ім'я носить Інститут кібернетики НАН України).

Особливо великий внесок українські вчені зробили в розвиток астронавтики, ракетної техніки. Тут їм належить – без перебільшення можна сказати – провідне місце в світі. Назвемо лише окремі імена:

Олександр Дмитрович Засядько (1779 – 1837) – винахідник (ще на самому початку XIX століття!) принципово нового виду зброї – бойових ракет, які у війні з Туреччиною виявили незвичайну ефективність. Через рутинну відсталість Росії на цю галузь техніки тоді не звернули уваги. Винахід Засядька лише згодом був гідно оцінений. Його іменем названо один із кратерів на Місяці;

Микола Іванович Кибальчич (1853 – 1881) – видатний інженер-винахідник, створив проект апарата-ракети, призначеної для польотів у міжпланетному просторі. Набагато випередив свій час, його конструктивні рішення були оцінені й використані лише в XX ст. Страчений за революційну діяльність;

Юрій Васильович Кондратюк (1897 – 1942) – людина виключних здібностей і трагічної долі. Ховаючись від чекістів, свідоме життя прожив під прибраним ім'ям (справжнє – Олександр Шаргей), з яким і ввійшов в історію світової науки. Ще на початку 20-х років опрацював проект польоту на Місяць. Проект цей був використаний американськими конструкторами космічних апаратів, що дало можливість розв'язати в 1969 р. технічне завдання висадки людини на поверхні Місяця. Американські вчені гідно оцінили заслуги Кондратюка: його іменем названо кратер на Місяці та одну із малих планет (астероїд). Між тим у Радянському Союзі не був відомим (займався як звичайний інженер ремонтом та проектуванням елеваторів), мобілізований, загинув під Москвою як рядовий ополченець (місце і точна дата смерті невідомі);

Михайло Кузьмович Янгель (1911 – 1971) – конструктор ракетно-космічної техніки, довгий час працював на Південмаші в Дніпропетровську. Значною мірою завдяки його зусиллям, організаторським здібностям та винахідницькому талантові ракетно-космічна техніка колишнього Радянського Союзу протягом тривалого періоду займала провідне місце в світі.

Оскільки предметом цього навчального посібника є наука, то ми не згадували видатних письменників, митців, артистів, політичних діячів, чий імена є широкознаними в світі. Будучи патріотами своєї батьківщини, вони в умовах бездержавності самовідданою працею, інтелектом служили і людству, й утверджували водночас буття своєї нації, піднімали її престиж серед сусідів, будили почуття самоповаги в земляків. Їх подвиг є добрим прикладом для нас і наших нащадків, дороговказом у житті кожного, хто не хоче проіснувати безслідно.

Деякі сили кличуть у новий союз, до об'єднання з Росією, варто було б, крім уже сказаного, зіставити ще деякі факти, що свідчать про наслідки «возз'єднання», яке відбулось 1654 р.

Так, освітньо-науковий рівень населення в цих двох країнах у той час був зовсім різним. На Україні, крім численних «братських шкіл», де викладання велось різними мовами, в т. ч. й рідною, уже існували й вищі школи – Острозька (з 1576 р.) та Києво-Могилянська колегія (з 1632 р.), якій згодом надано статус Академії. Перша і єдина вища школа в Москві – Слов'яно-греко-латинська академія – старанням білоруського просвітителя Симеона Полоцького була створена аж 1687 року. Першу граматику живої української мови Іван Ужєвич написав у 1643 р., першу російську – М.В. Ломоносов у 1755р. Павло Алеппський, що проїжджав Україною у 1654 і 1656 рр., констатував набагато вищий рівень грамотності українців, ніж росіян. Після входження України до складу Росії поступово були закриті типографії, вищі школи, заборонено використання української мови в навчанні, в церковній службі, в книгодрукуванні. Внаслідок цих та інших заходів уже в 1897 р., згідно з даними перепису, Україна значилась серед найвідсталіших окраїн Росії. Отже, перебування України в складі Росії було катастрофічним.

Найбільш трагічні сторінки в історії українського народу припадають на радянський період, хоч і раніше добра не було. Почалося з жовтневого перевороту (1917 р.), який невдовзі смертельним смерчем протягом кількох років лютував в Україні, знищивши практично всю верству свідомих громадян. Його символи – Крути, Базар. Після недовгого затишшя (чи перепочинку каральних органів) наступили страшні «тридцять роки». Про них Іван Багряний писав: «Радянська Україна за переписом 1927 року мала українського населення 32 мільйони, а в 1939 році, цебто по 12 роках... 28 мільйонів. Де ж ділися 4 мільйони людей проти 1927 року? А де дівся приріст, що за 12 років мав бути щонайменше 6-7 мільйонів? Разом це становить яких понад 10 мільйонів. Де ж вони ділися ці 10 мільйонів українського населення?» (Багряний І. Вірю!...Хрестоматія. – 2-ге вид. – Чікаго-Харків, 2001. – С.463).

Лише після розвалу імперії зла настала можливість згадати тих, що «ділися», – насипати могили, поставити хрести. Це новий ряд символів «епохи».

Після того, як селянство було знищене (тих, що вижили, було загнано в колгоспи), взяли за інші категорії населення, перш за все за інтелігенцію, «відстріл» якої не припинявся, але особливо масового

характеру набрав з другої половини тих зловісних 30-х років. Так, ще в перші роки радянської влади підслані чекістами виконавці «прибирають» видатного історика, почесного доктора Харківського університету О.Я. Єфименко (1918), видатного композитора К.Г. Стеценка (1922) та ін. Але особливо масового нищення українська інтелігенція зазнала, починаючи з 1933 року. Гинуть від рук чекістів такі велетні – діячі науки і культури, як історик-академік М.С.Грушевський (1934), літературний критик, історик літератури академік С.О. Єфремов (1939), поет, перекладач, людина енциклопедичної освіченості М.К. Зеров (1937), у 1938 р. засланий на Колиму, де невдовзі загинув, геніальний математик академік М.П. Кравчук. У 1933 р. заарештовано, а в 1938 р. знищено на Соловках ученого-ботаніка О.А. Янату і т.д.

Трагічною при більшовизмі була доля славного роду Симиренків. Левко Платонович Симиренко, відомий усьому світові учений помолог, що створив у Млієві (Черкаська обл.) одну з найбільших у Європі колекцій плодово-ягідних культур, вивів нові їх сорти, написав ряд капітальних праць, зокрема «Помологію» в трьох томах, був убитий на Різдво 1920 року. Його син Володимир, професор Київського політехнічного та Полтавського й Уманського сільськогосподарських інститутів, директор заснованого ним Науково-дослідного інституту садівництва, був заарештований 1933 року (також на Різдво), а в 1938 році розстріляний у Курську.

Разом з цим більшовицькі верховоди затирали будь-який слід, найменшу згадку про репресованих. Так, цінні наукові матеріали, зібрані родиною Симиренків, передали в Козлов (перейменованій у 1932 р. в Мічурінськ, Тамбовської обл.) у розпорядження І.В.Мічуріна, навіть назву яблук «Ренет Симиренка» заборонено було вживати.

Цей період радянської «епохи» залишив по собі свої зловісні символи, яких історія вже ніколи не викреслить, – Биківня, Вінниця, Сандормох... (як Бухенвальд, Освенцім «епохи» фашизму).

Підсумовуючи сказане в цьому стислому історичному екскурсі, оцінюючи загальний внесок учених-українців у науково-технічний прогрес людства, не слід забувати обставин, у яких довелося жити і творити кращим представникам нашого народу. Порівняно з німцями чи англійцями загалом їх внесок надто скромний, але й досягнуте в умовах бездержавності викликає подив. Патріотичний подвиг як видатних, так і мало помітних діячів, працівників науки і культури

заслуговує не тільки вдячної пам'яті нащадків, а й перш за все наслідування.

Наукове дослідження і навчальне засвоєння знань (чим відрізняється наукове й навчальне пізнання світу)

Вивчення якоїсь дисципліни, галузі знань у школі чи вищому навчальному закладі не слід змішувати з науковим її освоєнням, дослідженням. Процес наукового дослідження, його результати – це пізнання (відкриття) невідомого, одержання нових знань про даний предмет, вирішення якоїсь проблеми; процес навчального освоєння матеріалу – це пізнання, засвоєння відомого вже, відкритого, описаного іншими вченими. Ось чому наукове дослідження якісно відрізняється від навчального засвоєння знань, яким би складним та широким воно не було.

Разом з тим у суму знань, які засвоюються в вузах, повинні входити і знання про те, як йде наукове дослідження, як працює вчений, бо розумова праця спеціаліста високої кваліфікації повинна в ідеалі наближатися в своїй якості до праці вченого. Вчений – це, по суті, не стільки звання чи професія, а тип мислення, якість розумової праці.

Існують особливі способи наукового пізнання світу, які називаються дослідницькими методами. Наприклад, мовознавство чи методика мови, як і інші галузі науки, має цілий арсенал таких методів, без ознайомлення з якими не може бути задовільного знання і самої лінгвістики чи лінгводидактики.

«Метод» (від грецького методос – шлях дослідження, пізнання) – прийом або система прийомів, що застосовуються в певній галузі науки. Щоправда, цей термін неоднозначний, тут ми його будемо використовувати в спеціально-науковому, що відноситься до певної області науки, смислі. Кожний спеціальний дослідницький метод втілюється в практиці наукової роботи в ту чи іншу систему логічних дій ученого і в ту чи іншу систему більш чи менш стандартизованих прийомів збирання, обробки і узагальнення фактів.

Кожен учитель, працівник культури незалежно від того, буде він займатись професійно науково-дослідною роботою чи ні, повинен володіти деякими методами наукового дослідження, бодай найважливішими компонентами наукового процесу.

Життя щоразу ускладнюється, і кожній людині, яка займає не найнижчий рівень соціальної ієрархії, часто доводиться розв'язувати завдання хоча б довідково-пошукового характеру. Наведемо кілька

випадків із шкільної практики. Періодично міняються шкільні програми з української літератури, у яких передбачено вивчення нових творів чи й творчості не розглядуваних раніше письменників. Де взяти матеріал, якого в підручниках немає? Переглядати підшивки газет чи комплекти журналів? Так можна витратити багато сил і часу і не знайти того, що потрібно. Між тим існують так звані «Літописи друку», довідковий апарат яких надзвичайно полегшує пошукову роботу, існують інші види довідкової літератури, яка допомагає кожному, хто вміє нею користуватись, швидко й легко знаходити потрібну інформацію (книгу, статтю чи просто відповідь на якесь питання).

Інколи ведуться суперечки з найелементарніших питань на зразок того, як слід наголошувати слова: старанно чи старанно, новий чи новій, завжди чи завжди та ін. Дивно це спостерігати: адже в кожному словнику (незалежно від його типу – орфографічному, тлумачному, перекладному тощо) позначається наголос.

Нерідко в шкільній практиці вчителі стикаються з труднощами в морфемному аналізі слів, допускають при цьому грубі помилки, чим дезорієнтують учнів. Не підозрівають, що існують і морфемні, і словотворчі словники, з яких легко можна довідатися про будову слова, словотвірне гніздо і не допускати кривотлумачень.

Мені, наприклад, часто доводиться відповідати, коли знайомі чи представники різних служб безпосередньо й по телефону звертаються з проханням перекласти ти чи інше слово або зворот з російської мови на українську. Це зайвий раз свідчить про надзвичайно низький рівень обізнаності навіть з найбільш поширеною довідковою літературою, про невміння нею користуватись.

Подібні до наведених вище випадки трапляються часто-густо. Однак це дрібниці порівняно із грандіозними за своїми масштабами і шкідливими для освітньої справи наслідками дії адміністративно-державного апарату. Так, у свій час по всьому колишньому Союзу в усіх республіках «внедрявся» без попередньої експериментальної перевірки то бригадний метод навчання, то «липецький» досвід, то коментоване письмо, то нові програми й «робота по-новому» і т.п. Зрештою й саме тотальне «будівництво комунізму» було не тільки кошмарно-кривавим за своєю суттю, але й безглуздим, позбавленим елементарного смислу, бо навіть не відомо було, що це конкретно таке.

Наші сприймання (те, що нам здається) можуть зовсім не відповідати сутності певних явищ. Так, ми бачимо світ

різнокольоровим, насправді лише людське око так влаштоване, що воно «забарвлює» різної довжини хвилі по-різному. Важко повірити: яскраві різнобарвні квіти в дійсності ніяких кольорів не мають! Мільйони років людина бачила, що сонце сходить і заходить, не підозрюючи, що це лише ефект обертання Землі навколо своєї осі.

Отже, лише наука з її дослідницькими методами дає можливість заглибитись у суть речей, відкрити об'єктивну істину. Це стосується і великого (глобальних проблем) і малого (частковостей). Наприклад, щоб встановити навчальну ефективність якогось виду вправ, прийому викладання мови чи літератури, необхідно вміти провести педагогічний експеримент. Лише він підтвердить чи заперечить інтуїтивну оцінку цього прийому. Хочеться вказати ще на такий факт. В одній із праць з фонетики української мови автор стверджував, що найбільш характерним і часто вживаним голосним звуком для української мови є звук [і]. Цей висновок був зроблений на підставі звичайних вражень (так йому здавалось), зіставлень з російською мовою: конь – кінь, печь – піч, морей – морів і т. п. При статистичному ж дослідженні виявилось, що найчастіше в українській мові виступає голосний [а].

Вражаючим, якщо окинути оком значний період часу, видається поступ у галузі навчання. Так, у Давньому Римі, де науково-освітній рівень був загалом найвищим порівняно з тодішніми країнами чи містами всього світу, лише професори математики (і то не всі!) могли здійснювати ті арифметичні дії, з якими легко справляється зараз середній другокласник!

Або взяти методику навчання грамоти. У Давній Греції та Римі лише протягом трьох років дитина сьак-так (і то з боєм – у буквальному значенні) оволодівала елементарними навичками читання. Зараз на це відводиться всього-на-всього три місяці в першому класі.

Важко навіть уявити, які можливості для раціоналізації навчання й інтелектуального розвитку дітей може надати сучасна наука. Отже, кожен має знати хоча б елементи технології наукових досліджень – необхідної умови зростання його професійного рівня, його педагогічної майстерності.

АПАРАТ КНИГИ

Слово **апарат** (походить від латинського *apparatus* – спорядження, устаткування, обладнання) в українській мові має ряд значень, зокрема: науковий апарат – матеріали і посібники, якими користується автор наукової роботи (бібліографія, словники, коментарі, покажчики і т.п.). У поняття ж «**апарат книги**» входять: вихідні дані про книгу, анотація, зміст, передмова чи вступна стаття, примітки, коментарі, пояснення незрозумілих слів, бібліографічні посилання, покажчики.

Розглянемо стисло кожен з названих складників апарату книги.

Вихідні дані про книгу. З них починається попереднє знайомство з книгою. Ці дані, як правило, знаходяться на титульній сторінці: місто, в якому вийшла книга, назва видавництва, рік видання. Ці відомості в такому ж порядку подаються після прізвища автора та назви книги при бібліографічному її описі (нерідко вказується й кількість сторінок), наприклад: Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. – Т.1. – До середини XVII століття. – К.: Либідь, 1992. – 640с.

Правда, в деяких зарубіжних виданнях вихідні дані можуть знаходитись у кінці книги, а інколи й зовсім не зазначаються.

Анотація (від лат. **annotatio** – примітка) – стислі відомості про тему, жанр, зміст книги чи статті, інколи подаються короткі відомості й про автора. Анотація вміщується на звороті титульної сторінки або в кінці книги. Ось приклад анотації до згаданої вище книги: «Цей загальний нарис національної історії свого часу був підготовлений як підручник для вищих шкіл. Висвітлюється передусім політична історія України, багатовікова боротьба її народу за власну державність. Подаються огляди економічного життя, соціальних відносин, розвитку культури, церкви тощо.

У вступній статті вперше подаються відомості про нелегкий життєвий і творчий шлях дослідниці, ім'я якої довгі часи замовчувалось.

Перший том праці присвячений історії України від найдавніших часів до середини XVII ст.».

Хороша анотація повинна не тільки дати уявлення про зміст, жанр книжки, а й привернути увагу до неї читача. Це не тільки важливий інформативний матеріал, а й реклама видання.

Зміст (оглав) – це перелік розділів, глав, параграфів чи інших складових частин книжки, рукопису із зазначенням відповідних

сторінок твору. Ближче знайомство з матеріалом твору, його структурою, з тим, які питання, теми в ньому висвітлені, починається саме із змісту, який подається на початку або в кінці книжки, рукопису. Зміст допомагає швидко ознайомитись з характером і спрямуванням роботи, знайти той матеріал, який потрібен у даному випадку читачеві.

Як приклад забезпечення книги необхідними супровідними даними можна вказати на двотомне видання мемуарів «Зустрічі і прощання» Григорія Костюка – видатного українського літературознавця, громадського діяча в США. Ці об'ємні книги (т. I – 743 стор., т. II – 609 стор.) містять надзвичайно цінний історичного та літературознавчого характеру матеріал. Вони забезпечені анотацією, короткою біографічною довідкою про автора та його основні друковані праці, зазначені місце, коли видано, під чиїм патронатом (Едмонтон, Канадський інститут українських студій, 1987), а також – до яких тематичних груп належать ці книжки («Григорій Костюк»; «Українські інтелектуали»; «Політичні в'язні»; «Канадський інститут українських студій»), індекс за міжнародною класифікацією видань (ISBN), авторські та дистриб'юторські права. Тут подані також, крім «Змісту», «Пояснення скорочень», «Іменний покажчик».

Вступ, передмова, вступна стаття. У значенні цих слів є багато спільного, тому інколи вони вживаються як синоніми, однак існують між ними специфічні нюанси.

Вступ – початкова частина наукової роботи (дисертації, книжки, статті чи іншого твору), в якій роз'яснюються мотиви написання роботи, позиція чи концепція автора, читач вводиться в коло понять і проблем, яким присвячена вся праця, зазначено, який матеріал та які методи дослідження використані.

Передмова – вступна частина якого-небудь твору (наукового, літературного, музичного чи іншого), написана самим автором або кимось іншим, яка містить попередні пояснення, зауваження до твору, книги. Напр., у передмові до «Словника іншомовних слів» (1985) розповідається про мету словника, діапазон використаного матеріалу.

Вступна стаття – і за змістом і композиційно досить автономна частина книжки. Напр., автор вступної статі до «Історії України» Н. Полонської-Василенко розповідає про життєвий і творчий шлях незнаного у нас у період тоталітарного режиму історика. У вступній статті до художнього твору або збірки літературний критик подає характеристику творчої манери письменника чи його біографічні дані,

аналізує твір чи відштовхується від нього для якихось широких соціальних або філософських узагальнень.

Кожному, перш ніж приступати до читання, опрацювання якоїсь роботи, слід уважно ознайомитися із цими компонентами книги, наукового дослідження.

Покажчики у книзі – дуже важлива складова частина її апарату. Покажчик – це довідковий список у книзі імен, географічних назв із вказівкою, в якій частині праці (найчастіше сторінці) йдеться про ту чи іншу реалію. Беремо до рук, напр., згадувану вже «Історію України» Н. Полонської-Василенко. Там у кінці кожного тому знаходимо: «Іменний покажчик», «Географічний покажчик», «Покажчик народів». Приміром, в іменному покажчику наводиться список названих у книзі імен із вказівкою відповідних сторінок, наприклад: *Тарновський В., укр. діяч і меценат. 290, 292, 311, 317, 320*. Це означає, що про цю постать йдеться, ім'я це згадується на вказаних тут сторінках книги.

Покажчики допомагають швидко й легко знаходити потрібні відомості, факти в тексті книги. Не випадково у польській мові в цьому значенні існує досить вдалий термін *skorowidz* (від *skoro*+*widzieć* – швидко бачити). Без покажчиків наукова праця багато в чому втрачає свою цінність, важливі, потрібні в певний момент дані важко (або й неможливо) знайти в товщі її сторінок. Недаром англійський вчений лорд Кемпбел писав: «Істориків, які друкують свої праці без покажчиків, позбавляти права на публікацію їх творів» (цит. за ж-лом «Наука и жизнь», 1980, № 9, с. 111). Наприклад, якщо дослідник розшукує відомості про якусь історичну особу, географічну назву тощо, то він перш за все має звернутись до покажчиків, що дасть можливість легко встановити, чи є в книжці потрібні в даному випадку дані, а відтак швидко на відповідних сторінках їх розшукати. І навпаки, відсутність таких покажчиків надзвичайно утруднює пошуки потрібної інформації.

Бібліографія. Слово бібліографія (походить від грецьких *biblion* – книга і *grapho* – пишу) має кілька значень: 1) наука (галузь знань) про методи і способи реєстрації, систематизації та опису друкованої продукції; 2) систематизований, упорядкований за певною ознакою перелік та опис книг, журналів, статей на визначену тему чи з якоїсь галузі знань; 3) відділ у періодичних виданнях, присвячений оглядові новинок друку.

Бібліографічні посилання в самому тексті та перелік літератури в кінці розділів чи всієї книжки є дуже важливою частиною апарату.

У згадуваній «Історії України» Н. Полонської-Василенко, крім численних посторінкових бібліографічних посилань, знаходимо великі списки літератури в кінці кожної частини цієї фундаментальної праці. Таке бібліографічне забезпечення надає викладеному автором виключної переконливості, крім того, для вченого це дуже важливе інформаційне джерело у його дослідницькій роботі, у розшукуванні матеріалу для висвітлення якогось питання.

Таким чином, **апарат книги** – це сукупність невід’ємних атрибутів серйозного, науково спорядженого твору, без яких неможливе як загальне ознайомлення з публікацією, так і глибоке опрацювання, освоєння її змісту.

Анотація (від лат. **annotatio** – письмова ремарка, зауваження, примітка) – коротка характеристика книжки, стислий виклад основного змісту опублікованого чи рукописного твору. Вона дає загальне уявлення про зміст твору, містить перелік основних розділів чи частин книги, питань, які висвітлюються, а також вказівку, на яке коло читачів анований твір розрахований. Подаються нерідко й відомості про автора.

Анотації додаються до бібліографічного опису книжки (на звороті титульної сторінки чи в кінці книжки), публікуються в журнальних оглядах, проспектах видавництв, на бібліографічних картках.

Для ілюстрації наводимо анотацію на «Практичний словник синонімів української мови» Святослава Караванського (К.: Кобза, 1995. – 472с.):

«Практичний словник синонімів української мови – це лексикографічний довідник, що дає змогу підшукувати синоніми слів, тобто слова з однаковим чи приблизно однаковим значенням. Лексика словника охоплює всі сфери людської діяльності, надаючи користувачеві широкий вибір можливих синонімів і варіантних форм. Крім широко запроваджених у практику термінів та виразів, словник фіксує також рідковживані або занедбані лексичні одиниці української мови. Часом наводяться і оказіоналізми: новотвори і слова-пропозиції.

Розраховано на широке коло читачів: журналістів, літераторів, учителів, студентів, учнів та всіх шанувальників вільного від дискримінаційних обмежень українського слова».

Деякі сучасні періодичні видання (газети, журнали) регулярно інформують своїх читачів про нові книжки, публікуючи анотації на них. Наведемо приклад із журналу «Кур’єр Кривбасу» (1998, № 103,

липень. С. 169): *«Пропонована читачам збірка – третя книга Валерія Лазаренка. Видання складають вірші та поеми. При художньому оформленні використовувались світлини з архіву А. Трембовецького, який у 1943 р. працював співредактором «Вінницьких вістей» і був очевидцем розриття могил жертв НКВС у м. Вінниці, помер у США.*

Валерій Лазаренко на даний час є кореспондентом радіо «Свобода» по Вінницькому регіону (Лазаренко В. Не прощаю: Поезії. – Вінниця: Континент–ПРИМ,1996)».

СТИЛЬОВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У сучасній лінгвістиці відсутня єдина класифікація стилів літературної мови, мовознавці спираються на різні принципи їх виділення. Більшістю тих учених, які класифікують стилі за функціональною ознакою, виділяється п'ять функціонально-стильових різновидів: науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній, розмовно-побутовий. Стилю охарактеризуємо згадані функціональні стилі української літературної мови.

Стильові риси знаходять своє відображення в тексті. Текст, як стилістично марковане комунікативне ціле, функціонує в певній сфері людської діяльності.

Художньо-белетристичний стиль

Мова художньої літератури становить собою найбільш повне виявлення літературної, зокрема загальнонародної мови. У жодному іншому стилі не представлені так широко і всеосяжно словниковий склад у всьому багатстві його семантики, з прямими і переносними значеннями слів, граматичний лад (зокрема синтаксис із розчленованою системою найрізноманітніших типів речень), стилістична структура національної мови.

Базуючись на існуючій мовній нормі, мова художньої літератури в окремих своїх частинах охоплює також відсутні в сучасному нормативному мовленні елементи, напр., архаїзми, історизми. Письменник може вживати мовні одиниці, яких ще немає в сучасній мові і не було в її історії, – неологізми.

І все ж мова художньої літератури відзначається не тільки надзвичайною широтою охоплення засобів загальнонародної мови. Вона – мова зразкова. Талановиті письменники завдяки безперервній праці роблять її явищем мистецтва, засобом творення художньої образності, надають їй неперевершеної досконалості.

Роль мови художньої літератури в розвитку національної мови настільки велика, що й сама національна мова нерозривно зв'язана з іменами видатних письменників. Т. Шевченко – основоположник сучасної української літературної мови. Великий вклад у її формування і дальший розвиток внесли І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський, Панас Мирний, а в ХХ столітті – П. Тичина, М. Рильський, О. Гончар та ін.

Якщо публіцистичний, науковий, офіційно-діловий стилі становлять собою функціональні розгалуження літературної мови, то мова художньої літератури є найбільш повним вираженням не тільки літературної, але й усієї національної мови.

Існує два головні різновиди художньої мови – проза і віршована мова. Художня література, як і взагалі мистецтво, відображає дійсність в образній, конкретній формі. Письменник оточуючу реальність показує через створювану ним образну систему твору, яку називають художньою моделлю світу. Наприклад, у романі «Гомоніла Україна» П. Панча діє цілий сонм героїв, породжених художньою уявою автора, навіть історичні персонажі, художньо відтворені письменником, поставлені в умови, в яких у дійсності могли не знаходитись їх історичні прототипи, і їм приписуються думки і слова, яких прототипи могли не мати і не вимовляти, але які витікають із законів художнього образу.

До мови художньої літератури пред'являються високі вимоги витонченості, краси, милозвучності.

Художня література з метою відтворення оточуючого світу вправі використовувати всі засоби національної мови, в тому числі й такі, які виходять за межі сучасної норми. Однак уживання нелітературних (жаргонних, діалектних, вульгарних), а також застарілих мовних елементів має бути художньо мотивованим: вони вживаються як один із засобів індивідуальної та соціальної характеристики дійових осіб, – у мові оповідача для характеристики середовища і под. Все ж основою мови художньої літератури виступає сучасна літературна мова.

Отже, мова художньої літератури порівняно з іншими стильовими різновидами літературної мови є найбільш повним і досконалим вираженням національної мови.

Публіцистичний стиль

Публіцистичний стиль – функціональна різновидність мовлення, яка обслуговує сферу суспільних відносин. Найвиразніше цей стиль проявляється в газетах і суспільно-політичних журналах, на радіо і телебаченні, в документальному кіно. Сама назва стилю походить від слова «публіцистика» – рід літератури, що висвітлює актуальні проблеми сучасності.

Найважливішими функціями публіцистичного стилю є інформативна і впливаюча. Інформативна функція публіцистичного стилю полягає в тому, що він служить для повідомлення різнобічної

інформації про внутрішнє життя країни й події за рубежем, про найрізноманітніші факти, якщо вони являють суспільний інтерес. Але вже сам відбір інформаційного матеріалу здійснюється з певною метою – щоб зробити відповідний вплив на свідомість читача чи слухача. Крім того, повідомлювані факти коментуються, тобто одержують тлумачення й суспільно-політичну оцінку. Разом з цим добираються й мовні засоби, зумовлені впливаючою функцією. Таким чином, твори публіцистичного стилю передають факти (інформативна функція) з тим, щоб зробити певний вплив на свідомість читача, слухача чи глядача (впливаюча функція). Публіцистичний стиль володіє цілим арсеналом мовних засобів впливу як на розум, так і на почуття читача або слухача.

У мовознавчій літературі прийнято виділяти такі різновиди публіцистичного стилю: газетно-публіцистичний (мова газети), агітаційний (відозви, заклики, прокламації і т.д.), офіційний політико-ідеологічний (партійні постанови і т.п.), який дещо зближується з офіційно-діловим стилем, масово-політичний (виступи на зборах політичного характеру і т.п.), однак межі між згаданими різновидами нечіткі.

Публіцистичний стиль досить різноманітний у жанровому відношенні. Сюди належать: виступи на зборах громадсько-політичного характеру, передові статті в газетах, журналах, теоретико-політичні статті, міжнародні огляди, кореспонденції, репортажі, фейлетони, памфлети, нариси та ін.

Найбільш виразно мовні особливості публіцистичного стилю виявляються на лексико-фразеологічному рівні. Тут широко використовується розряд слів, які включаються дослідниками у публіцистичну лексику, наприклад: суспільство, вітчизна, громадянин, патріотизм, свобода, рівність, революція, депутат, лібералізм, демократія, диктатура, рівноправність.

Отже, публіцистичний стиль на сучасному етапі характеризується не тільки єдністю інформативної і впливаючої функції, а й надзвичайно широкою сферою розповсюдження, масовістю аудиторії (адже практично все населення читає газети або слухає й дивиться радіо- і телепередачі).

Офіційно-діловий стиль

Офіційно-діловий стиль – це такий функціональний різновид мовлення, який обслуговує сферу офіційних, ділових відносин – задовольняє потреби в документальному оформленні ділових

стосунків як між членами суспільства, так і державними установами та організаціями, а також різних актів суспільно-політичного та економічного життя. У зв'язку з широкою сферою застосування цього стилю він характеризується жанровою різноманітністю, сюди входять державні акти, закони, міжнародні договори, інструкції, офіційні повідомлення, різні види іншої документації (заяви, довідки, звіти, протоколи і под.).

Слово **офіційний** (латинського походження) має такі значення: 1) запроваджений урядом, адміністрацією, службовою особою; урядовий службовий; 2) витриманий відповідно до установлених правил, формальностей, наприклад, офіційна зустріч, офіційне запрошення; 3) холодновічливий, діловий, стриманий, наприклад, офіційним голосом промовляти.

Офіційно-діловому стилю властива стилістична однобарвність і строгість, об'єктивність і частково безособовість викладу. Для нього не характерні емоційність, суб'єктивна оціночність і розмовність. У цьому відношенні офіційно-діловий стиль наближається до наукового.

Відмітною ознакою офіційно-ділового стилю є широке використання стандартних засобів вираження, причому стандартизація зачіпає не окремі елементи форми, а весь документ у цілому. Однотипність і часта повторюваність офіційно-ділових ситуацій (бухгалтерські операції, зарахування на роботу, заява, доповідна записка, оголошення, стягнення, характеристика співробітника, посвідчення особи, факту, події і т.д.) потребує такого ж однотипного, стандартного оформлення. Власне документ тоді стає документом, коли він складений і затверджений за певною стандартною формою. Наявність відповідних форм для документів різних жанрів значно полегшує діловодство, попереджує можливі помилки. Особливої ролі набуває стандартизація при машинній обробці ділової документації. Отже, в цьому стилі штамп зумовлений практичною доцільністю, необхідністю.

Офіційно-діловий стиль має багато своєрідного на лексико-фразеологічному рівні. Наприклад, сюди належать такі слова і звороти:

- 1) назви осіб за їх функціями в офіційно-ділових відношеннях: квартиронаймач, платник податків, вкладник, орендатор, споживач, підрядник і т.п.;

- 2) назви документів: розпорядження, наказ, протокол, повідомлення, інструкція, службовий лист, доповідна записка, довідка, акт, рахунок і т.п.;
- 3) позначення частин документа, процесу його узгодження і затвердження: порядок денний, присутні, слухали, ухвалили, згоден, не заперечую, до наказу, узгоджено і т.п.;
- 4) різні типи слів і зворотів, позбавлених емоційного відтінку, зокрема віддієслівні іменники, що порівняно часто використовуються (наприклад, документування, уніфікація, використання, поділ, затвердження, розподіл і т.п.), які надають тексту стриману, строгу, «офіційну» тональність.

Синтаксис офіційно-ділового стилю підкреслено книжний: речення повні, розповідні, як правило, двоскладні. Із односкладних виділяються інфінітивні речення із значенням необхідності. У жанрах наказів і постанов поширені безсполучникові складні конструкції.

Розмовний стиль

Розмовний стиль (розмовне мовлення) обслуговує широку сферу неофіційних, позаслужбових, повсякденних відносин. Типовою функцією цього стилю є функція безпосереднього спілкування двох або більше співрозмовників. Розмовне мовлення твориться в процесі говоріння з урахуванням реакції співбесідника, конкретної ситуації. Воно виникає, як правило, без попереднього обдумування, підготовки і, отже, без обробки і шліфування, розраховане на безпосереднє слухове сприймання учасника (чи учасників) спілкування. Це й визначає характер, структуру висловлення, відмінну від заздалегідь підготовленого, зафіксованого на письмі і розрахованого на зорове сприймання тексту, оскільки оперативна пам'ять людини не втримує довгих відрізків мовлення, які не вміщаються в полі одночасного сприймання як того, хто говорить, так і того, хто слухає. Величезної ролі в усному мовленні набуває інтонація, логічний наголос, темп, паузи. Тут рельєфно виявляються й особисті якості мовця – його темперамент, емоційність, симпатії й антипатії, а це веде до насичення мовлення емоційними і стилістично забарвленими словами, виразами.

Безпосередня участь мовців у спілкуванні визначає переважно діалогічний характер розмовного стилю. Його норми, які проявляються в усній формі, відрізняються від норм решти функціональних стилів: вони свідомо не встановлюються й офіційно не регламентуються, не піддаються кодифікації. Але відсутність

нормативних порадників з усного, розмовного мовлення не означає, ніби воно взагалі не має норми: як скажеш, так і добре. Тут теж діють свої закономірності, правила, норми, які відтворюються в мовленні.

Розмовне мовлення може стосуватися різноманітної тематики, тому й лексика використовується різна, все ж найчастіше виступають загальноживані, нейтральні слова. Разом з цим значне місце посідають і так звані розмовні і просторічні слова, які відрізняються від нейтральних своїм семантико-стилістичним забарвленням, наприклад, говорити – балакати, бігання – біганина, робітник – роботяга.

Одною з найбільш своєрідних сторін розмовного мовлення є його синтаксис. Необхідність врахування конкретної ситуації, реакції слухача (міміка, жести і под.), діалогічність викликають різного роду неповноту, недомовленість повідомлення, але це не утруднює взаємопорозуміння, бо значення невисловленого впливає із ситуації або із того, що було раніше відомим учасникам розмови.

Конфесійний стиль

Конфесійний стиль (від лат. *confessio* — визнання, сповідання) виник як стильове запозичення у зв'язку з прийняттям християнства у Київській Русі. Культурні книги почали перекладати з грецької мови старослов'янською і використовували в релігійних обрядах, додаючи окремі українські вимовні і граматичні риси. Вчені вважають, що такі тексти у XIV ст. вже читали по-українському. Найціннішою пам'яткою того періоду є писане давньоукраїнською мовою *Пересопницьке євангеліє*, що стало національною святинєю українців. Про становлення конфесійного стилю в українській мові свідчить і той факт, що палкий захисник церковнослов'янської мови Іван Вишенський частину своїх послань (у тому числі й до єпископів) написав простою українською мовою. З часом конфесійний стиль зазнавав відчутних змін, то наближаючись до норм російської богослужбової літератури, то вбираючи в себе українські народнорозмовні елементи. Нині конфесійний стиль, на переконання багатьох науковців, повноцінно функціонує поряд з іншими комунікативними різновидами української літературної мови.

Сфера поширення конфесійного стилю — культурні установи: церкви, монастирі, скити, теологічні навчальні заклади, молитовні будинки, релігійні громади, віруючі родини.

Головне призначення конфесійного стилю — допомагати віруючим у спілкуванні їхніх душ з Богом, зберігати і продовжувати

культові ритуали, об'єднувати віруючих одним почуттям щиросердної віри в Бога.

Головні конститутивні ознаки конфесійного стилю: урочистість і піднесеність як стилістичні домінанти, благозвуччя, символізм та стійкість (стандартність) стильової норми.

До основних мовних стилетворчих засобів конфесійного стилю належить маркована лексика, яку в національній літературній мові називають конфесійною. Це стилістеми *Ісус, Різдво, Великдень, Пасха, Благовіщення, Трійця, піст, причастя, говіння, святий, священник, піп, дяк, диякон, єпископ, митрополит, архімандрит, архієрей, архіпастир, Водохреще, літургія, плащаниця, анафема, амвон, олтар, офіра, стихарі, тропарі, престол, псалми, херувими, ангел, архангел, катахізис, церква, ікона, кадило, християнство, хрещення, духовенство, Месія, вознесіння, пророк, гріх, провидіння, монах, чернець, єпархія* тощо.

До маркованої лексики можна зарахувати мікростилістеми словотвірного характеру, на зразок *лжепророк, пресвітлий, трисвітлий, рівнославимий, небеса, воздати, одкровення, об'явлення*, що мають давньокнижну конотацію.

У конфесійному стилі є загальноновживані вирази, які набули сакрального забарвлення і мають специфічну, конфесійну конотацію. Деякі з них шляхом перенесення і символізації набули конфесійного стилістичного значення. Наприклад, слово *чаша* у конфесійному стилі означає долю (*випити чашу до дна* — терпеливо знести всі незгоди життя; *гірка чаша* — дісталася тяжка доля; *нехай мене обминає чаша сія* — нехай буде все добре), слова *хліб і вино* — їжу (хліб — тіло Христа, а вино — кров), слово *дорога* — це життя.

Не можна не помітити таку мовну ознаку конфесійного стилю, як старослов'янізми: *агнець, взивати, воздати, воздаяніє, возсідати, сотворити, сотвореніє, уповати, блаженний* та ін.

Має конфесійний стиль і свою фразеологію — усталені словосполучення: *Ісус Христос, Мати Божя, за упокій душі, Небесний Отець, Тайна вечеря, Святий Дух, раб Божий, воскресіння із мертвих, скорблящих радосте, Христос воскрес! Воістину воскрес! Достойно єсть! Христос Спаситель, судний день* тощо.

Отже, конфесійний стиль сучасної української літературної мови (всупереч колишнім заборонам і нинішнім конфесійним незгодам церков) зберігає основні риси класичної сакральної мови: урочистість, канонічність словоформ і конструкцій, сталість жанрів (Біблія, Євангеліє, богослужіння, молитва, проповідь, псалом) тощо.

Науковий стиль

Основна функція наукового стилю — не тільки передача логічної інформації, але й доказ її істинності. Це така форма мовлення, яка відображає розумову діяльність людини.

Ця функція наукового стилю зумовлює і його основні відмітні ознаки, залежно від характеру виявлення яких деякі вчені виділяють три основні різновиди цього стилю – власне науковий, науково-навчальний, науково-популярний. Крім того, науковий стиль має різновиди і залежно від галузі науки.

Одним з найважливіших складників лексики наукового стилю є терміни, тобто слова або словосполучення, що служать для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних предметів, наприклад, іменник, числівник, синус, косинус, додаток і т. д.

Іншою важливою ознакою наукового стилю є широке використання так званої загальнонаукової лексики, серед якої найбільш часто вживаними є слова: система, функція, точка, випадок, значення, елемент, процес, частина, час, речовина, величина, площа, різний, визначити та ін. Одною з особливостей вживання загальнонаукових слів є їх багаторазове повторення в науковому тексті. Як відомо, повторення одних і тих самих слів у художньому контексті вважається недоліком, у науковій мові — це стильова прикмета.

Слід відмітити також як одну з характерних рис цього стилю те, що в науковому тексті іменників вживається набагато більше, ніж дієслів. Це пояснюється номінаційною спрямованістю наукового стилю, який за співвідношенням іменної і дієслівної лексики різко відрізняється від художнього.

Науковий стиль характеризується логічним, книжним синтаксисом. Фраза відрізняється граматичною і змістовою повнотою та інформаційною насиченістю, типовими є ускладнені і складні конструкції як найбільш придатні для вираження руху думки, аргументації, зв'язку між явищами. Речення за метою висловлення, як правило, розповідні.

Науково-популярний різновид, поряд з основною функцією наукового стилю – передачею логічної інформації і доведенням її істинності, має ще й на меті завдання популяризації. За допомогою власне наукового стилю спеціаліст звертається до спеціаліста, за допомогою ж науково-популярного стилю спеціаліст звертається до неспеціаліста, який не знайомий достатньо ні з даною наукою, ні з її термінологією. Для подібного спілкування доводиться «перекладати»

з «мови» науки з її системою спеціальних термінів, символів на загальнолітературну мову.

Науково-навчальний різновид наукового стилю знаходиться між власне науковим і науково-популярним різновидами, це мова вузівських і шкільних підручників, загальною особливістю якої є більш елементарний виклад (і більш елементарний зміст) порівняно з науковими статтями і монографіями.

Науковий стиль (уся сукупність його різновидів) обслуговує одну із найважливіших сфер людської діяльності і суспільної свідомості – сферу науки, а також зв'язану з нею сферу навчання і освіти.

НАУКОВІ ЖАНРИ

Наукова доповідь. Наукова стаття

Слово **доповідь** має такі два основні значення: прилюдне повідомлення на певну тему. З доповіддю виступають на засіданні кафедри, вченої ради і под. Вона містить певні результати наукового дослідження.

Доповіддю називається і текст такого повідомлення. Виходять різні збірники, що складаються з текстів доповідей, повідомлень, виголошених на форумі, нараді, конференції. Деякі наукові інституції видають збірники доповідей.

Статтю називають невеликий за обсягом твір наукового чи публіцистичного характеру. Наукова стаття – один з найпопулярніших жанрів. Це своєрідне самостійне дослідження чи фрагмент, що має відносну тематичну цілість, наукової (курсової, дипломної чи дисертаційної) роботи. Для статті характерним є висвітлення факту з теоретичним його осмисленням. За змістом, формою, способом викладу матеріалу статті поділяються на проблемні, полемічні, оглядові, ювілейні.

Існують встановлені ВАКом України вимоги щодо оформлення наукових статей.

Для людини, яка має намір займатись науковою роботою, дуже важливо оволодіти методикою написання статей, підготовки доповідей. Виголосити доповідь на науковій конференції, засіданні відділу чи кафедри означає довести до кола спеціалістів результати наукового дослідження, викликати їх зауваження. Це одна з неодмінних умов апробації проведеного студентом чи дисертантом дослідження.

Опублікувати статтю – це означає зробити даний матеріал надбанням фахівців, які можуть використати його в своїй науковій чи практичній діяльності.

Слід уникати як передчасних публікацій, так і зволікання з публікаціями, інакше можна втратити і пріоритет в авторстві, і своїх читачів. Так відбулось з відкриттям т. зв. рентгенівських променів: автором їх був Іван Пулюй, однак не запатентував він їх вчасно.

Приступаючи до написання статті за результатами якогось часткового дослідження, передусім необхідно скласти план. У загальному план середньої за обсягом статті (7–10 стор.) може мати такий вигляд:

- 1) вступ – постановка проблеми та її зв'язок з важливими практичними завданнями;
- 2) останні дослідження й публікації, на які спирається автор, виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- 3) формулювання завдань (статті); цей розділ тим важливий, що з нього читач визначає корисність для себе даної статті; мета статті впливає з постановки загальної проблеми і огляду раніше виконаних досліджень, тобто стаття має на меті ліквідувати якісь «білі плями» у загальній проблемі;
- 4) виклад власне матеріалу дослідження (на це відводиться 75-80% площі статті). Тут слід виділити головне в матеріалах дослідження; подати методи вирішення поставлених задач і викласти отримані результати. Якщо на обсяг статті немає суворих обмежень, то доцільно описати методику дослідження повніше;
- 5) у закінченні наводяться висновки з даного дослідження та коротко подаються перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

Деякі журнали публікують для авторів навіть вимоги до структури статей.

Методика підготовки наукової доповіді є дещо іншою. План доповіді-аналогічний плану статті. Проте специфіка усного мовлення диктує свої вимоги щодо форми і змісту. Значна й суттєва частина інформації може бути викладена на плакатах (слайдах), а це дає можливість скоротити текстову частину, яка фактично набирає характеру коментарів до ілюстративного матеріалу.

Слід мати на увазі, скільки часу за регламентом відводиться на виголошення доповіді. За 10 хвилин, як це найчастіше буває, людина може прочитати матеріал, розміщений на 4 сторінках машинописного тексту, тому обсяг доповіді звичайно є меншим від обсягу статті. Крім того, доповідач повинен реагувати на попередні виступи, що стосуються теми його виступу. Полемічний характер доповіді викликає інтерес і підвищує активність слухачів.

Наукові статті займають чільне місце серед джерел інформації. Вони дають можливість значно оперативніше реагувати на назрілі проблеми сучасності. З позицій достовірності їх слід розглядати окремо за видами й залежно від того, до яких наук вони належать: природничо-технічних або гуманітарних.

Теоретична стаття має відзначатися точністю доказів із застосуванням сучасних методів моделювання із залученням даних експериментальних досліджень. Теоретичні статті в галузі гуманітарних наук значно більше, ніж статті технічного, фізико-математичного профілю, насичені роздумами, порівняннями, логічними доведеннями. Достовірність їх змісту перебуває в залежності від достовірності вихідної інформації, використаної авторами.

Самостійне значення має інформаційна стаття в будь-якій науковій галузі. Така стаття оперативна й актуальна, вона містить стислий, конкретний виклад певних фактів, повідомлення про якусь подію, явище.

Про достовірність вихідної інформації свідчить не тільки характер першоджерела, а й науковий, професійний авторитет його автора, належність автора до тієї чи іншої наукової школи. У всіх випадках слід добирати тільки останні дані, найавторитетніші джерела, точно зазначати, звідки взяті матеріали. До фактів з літературних джерел треба підходити критично. Не можна забувати, що життя постійно йде вперед, розвиваються наука, техніка й культура. Те, що вважалося абсолютно точним вчора, сьогодні може виявитися неточним, а часом і неправильним.

Монографія

Монографія – наукове видання, яке містить повне і всебічне дослідження якоїсь проблеми або теми; науковий збірник матеріалів авторитетної наукової конференції; науковий збірник дослідницьких матеріалів установ, навчальних закладів або наукових товариств з найважливіших наукових і науково-технічних проблем – всі ці видання мають принципове наукове значення і практичну цінність. У своїй основі вони належать до числа достовірних джерел. Практично абсолютну достовірність мають описи винаходів.

Курсові, дипломні та магістерські роботи

У професійній підготовці спеціаліста гуманітарного профілю значну роль відіграють курсові, дипломні та магістерські роботи як кваліфікаційні дослідження.

Курсова робота – це самостійне навчально-наукове дослідження студента, яке виконується з певного навчального предмета або з окремих його розділів.

У «Положенні про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах», затвердженому Міністерством освіти України в 1993р., сказано: «Курсові роботи виконуються з метою закріплення, поглиблення і узагальнення знань, одержаних студентом під час навчання, та їх застосування до комплексного вирішення конкретного фахового завдання. Тематика курсових робіт має відповідати завданням навчальної дисципліни і тісно пов'язуватися з практичними потребами конкретного фаху». Теми курсових робіт формулюються провідними викладачами кафедри і затверджуються на її засіданні. Виконання курсових робіт передбачене навчальним планом факультету.

Курсова робота допомагає студентові поглибити отримані теоретичні знання з вивченої дисципліни, перевірити їх якість, оволодіти основними елементами та первинними навичками проведення наукових досліджень. Тут студент виявляє свою здатність: самостійно осмислити поставлену проблему, творчо, критично її дослідити; збирати, аналізувати і систематизувати опубліковані архівні джерела; застосовувати отримані знання при вирішенні практичних завдань; формулювати висновки, пропозиції і рекомендації з предмета дослідження. З іншого боку, курсова робота дає можливість проконтролювати вміння студента правильно організувати свою дослідницьку роботу та оформити її результати, ступінь її самостійності.

Дипломна робота – це кваліфікаційне навчально-наукове дослідження студента, яке «виконується на завершальному етапі навчання у вищому навчальному закладі» (див. цитоване вище «Положення»), і призначене для об'єктивного контролю ступеня сформованості умінь, знань вирішувати типові задачі діяльності, які, в основному, віднесені в освітньо-кваліфікаційних характеристиках до організаційної, управлінської і виконавської (технологічної, операторської) робочих функцій.

Можливість виконання дипломної роботи та її рівень зумовлені набутими студентом-випускником за весь період навчання знаннями та вміннями із спеціальних дисциплін. Разом з тим у більшості випадків ця робота є поглибленою розробкою виконаної студентом на попередньому етапі навчання теми курсової роботи. Дипломні роботи (проекти) передбачають «систематизацію, закріплення, розширення теоретичних і практичних знань зі спеціальності та застосування їх при вирішенні конкретних наукових, виробничих та інших завдань»; «розвиток навичок самостійної роботи і оволодіння методикою

дослідження та експерименту, пов'язаних з метою роботи» (див. «Положення...»).

До дипломних робіт ставляться такі основні вимоги:

актуальність теми, відповідність її сучасному стану та перспективам розвитку певної галузі науки;

вивчення та критичний аналіз опублікованих джерел з даної теми, а відтак висвітлення історії досліджуваної проблеми та її сучасного стану, досвіду роботи у відповідній галузі;

чітка характеристика предмета, мети і методів дослідження, опис та аналіз проведених автором експериментів;

узагальнення результатів, обґрунтування їх, висновки та практичні рекомендації.

Згідно з навчальними планами дипломні роботи виконують студенти випускного курсу. До захисту дипломних робіт допускаються студенти, які виконали всі вимоги навчального плану, пройшли й захистили виробничу практику (стаціонар), подали в установлений термін дипломну роботу й отримали позитивні відгуки на неї.

Курсова (дипломна) робота як самостійне навчально-наукове дослідження має виявити рівень загальнонаукової та спеціальної підготовки студента, його здатність застосовувати одержані знання під час вирішення конкретних проблем.

Магістерська робота – це самостійна випускна науково-дослідна робота, яка виконує кваліфікаційну функцію, тобто готується з метою публічного захисту і отримання академічного ступеня магістра. Основне завдання її автора – продемонструвати рівень своєї наукової кваліфікації, уміння самостійно вести науковий пошук і вирішувати конкретні наукові завдання.

Магістерська робота, з одного боку, має узагальнюючий характер, оскільки є своєрідним підсумком підготовки магістра, а з іншого – самостійним оригінальним науковим дослідженням студента, у розробці якого зацікавлені установи, організації або підприємства, при цьому студент упорядковує за власним розсудом накопичені наукові факти та доводить їх наукову цінність або практичну значимість.

Оскільки підготовка магістрів є справою відносно новою, то поки ще не розроблені більш-менш уніфіковані вимоги щодо змісту й структури магістерської роботи як виду кваліфікаційної роботи. Специфічним є не лише зміст магістерської роботи, а й форма його викладу, яка характеризується певним ступенем абстрагування,

активним застосуванням математичного апарату, засобів логічного мислення, комп'ютерних методик та математичної статистики.

Для викладу матеріалу роботи характерні аргументованість суджень та точність наведених даних. Вимоги до магістерської роботи в науковому плані вищі, ніж до дипломної роботи, однак нижчі, ніж до кандидатської дисертації.

Дисертація

Дисертація (від лат. *dissertatio* – міркування; дослідження; повідомлення; *dissertare* – обговорювати, міркувати, розвивати думку в формі доповіді; обмінюватись поглядами) – наукова праця, підготовлена для прилюдного захисту на здобуття наукового ступеня кандидата наук чи доктора наук. Автор (дослідник) захищає дисертацію на засіданні спеціалізованої вченої ради наукової установи.

Згідно із існуючим положенням, до захисту допускаються дисертації, які повністю або частково опубліковані й позитивно оцінені науковою громадськістю.

Кандидатська дисертація повинна виявити не лише ґрунтовні, глибокі знання дисертанта з певної галузі науки, його вміння проводити самостійне дослідження, а й містити в собі нові теоретичні висновки, практичні рекомендації. Автор має обґрунтувати актуальність обраної теми, мету, завдання, методи дослідження, показати наукову новизну, теоретичне й практичне значення роботи, впровадження результатів дослідження в практику.

Докторська дисертація має розв'язати важливу теоретичну чи практичну проблему і становити собою вагомий внесок у розвиток певної галузі науки.

Згідно з документом під назвою «Порядок присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань» дисертація на здобуття наукового ступеня є кваліфікаційною науковою працею, виконаною особисто у вигляді спеціально підготовленого рукопису або опублікованої наукової монографії. Вона містить висунуті автором для прилюдного захисту науково обґрунтовані теоретичні або експериментальні результати, наукові положення і свідчить про особистий внесок здобувача в науку.

Теми дисертацій пов'язують, як правило, з напрямками основних науково-дослідних робіт наукових установ і організацій, затверджують ученими радами для кожного здобувача персонально з одночасним призначенням наукового керівника.

Докторська дисертація повинна містити раніше не захищені наукові положення та отримані автором нові науково обґрунтовані результати у певній галузі науки, які у сукупності розв'язують важливу наукову або науково-прикладну проблему.

Кандидатська дисертація повинна містити результати проведених автором досліджень та отриманих нових науково обґрунтованих результатів, які у сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для певної галузі науки.

Дисертація готується автором особисто. Нові наукові результати і положення, наведені в ній, мають витримати своєрідний іспит під час публічного захисту. Як наукова праця, вона повинна мати внутрішню єдність і свідчити про власний внесок її автора в науку. Нові рішення, запропоновані здобувачем, необхідно добре аргументувати і критично оцінити порівняно з уже відомими. У дисертаціях, які мають прикладне значення, наводяться відомості щодо практичного застосування отриманих автором наукових результатів, а в дисертаціях теоретичного спрямування – рекомендації щодо використання наукових висновків.

Таким чином, дисертація – це, по-перше, кваліфікаційна праця, а по-друге, праця, що містить нове вирішення важливої наукової проблеми або конкретного наукового завдання (кандидатська дисертація).

Метою будь-якої наукової праці, так само й дисертації, є виявлення нових фактів, закономірностей або ж уточнення відомих раніше, але недостатньо досліджених. Кожна дисертація містить теоретичну частину, де нові факти складаються в систему, і для них виявляються певні принципи, які їх об'єднують. Таким чином, «діяльність вченого часто полягає в тому, щоб якісь факти, котрі здаються нам звичними та банальними, побачити під новим кутом зору і в результаті цього побачити те, що від інших залишалось прихованим». Не можна думати, що робота над дисертацією є безперервним і приємним процесом відкриття нового. Насправді – це вперта, тривала, часом одноманітна робота, пов'язана з розчаруваннями, невиправданими надіями і сподіваннями.

З'ясуємо відмінність дисертації від монографії. Дисертація – це опис наукових результатів, здобутих особисто автором. Монографія – опис результатів, отриманих у досліджуваному питанні як здобувачем, так і іншими авторами. При цьому монографія може містити як нові наукові результати, так і відомі технічні рішення.

Дисертація, як правило, готується українською мовою. Оформлення дисертації здійснюється згідно з вимогами до звітів про науково-дослідні роботи (НДР), встановленими Державним стандартом України ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення».

І в тому випадку, коли дисертація на здобуття наукового ступеня подається у вигляді рукопису, і тоді, коли захист відбувається за монографією, її основні положення мають бути опубліковані в наукових журналах та інших періодичних фахових виданнях.

Наукову інформацію в дисертації необхідно викладати у найповнішому вигляді, обов'язково розкриваючи хід та результати дослідження, з детальним описом методики дослідження. Повнота наукової інформації повинна відбиватися в деталізованому фактичному матеріалі з обґрунтуваннями, гіпотезами, широкими історичними екскурсами і паралелями.

Реферат

Реферат – 1) короткий виклад (усний чи письмовий) змісту книги, статті, наукової праці, дослідження чи основних ідей якогось вчення; 2) доповідь, повідомлення на певну тему, де зібрана й узагальнена інформація з одного або декількох джерел.

У навчальному процесі нерідко використовують реферат як одну з форм самостійної роботи студента. Тому звертаємо увагу, що правильно підготований реферат містить не лише компілятивний виклад законспектованої інформації з підручника (або декількох підручників), а й узагальнення та короткий аналіз, зроблені студентом самостійно.

Рефератом також називається короткий виклад змісту реферованої праці з вказівкою на методику дослідження та його результати, час і місце публікації. Видаються спеціальні реферативні журнали з метою популяризації серед читачів певних творів.

Термін **реферат** походить від лат. слова *referre*, що складається з префікса *re-*, який виражає зворотну дію; відновлення, повторення чогось, та дієслова *ferre* – носити; доповідати, повідомляти; обмірковувати. *Referre* має ряд значень, серед яких відмітимо такі: відносити назад, повертати; відновлювати, повторювати, подавати на повторний розгляд; відновлювати в пам'яті, переказувати, цитувати, відтворювати. Отже, реферат – це фактично відтворення, повторення в певній (найчастіше стислій) формі сказаного вже, висловленого, викладеного.

Автореферат

Автореферат (від гр. *autos* – сам і лат. *referre*) – короткий виклад автором основних положень власної наукової праці, проведеного дослідження. Згідно із сучасними вимогами, при поданні до захисту дисертаційного дослідження разом з ним подається (і розсилається в провідні наукові установи держави) автореферат цієї дисертації.

У положенні про порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань, затвердженому постановою Кабінету міністрів України від 20.05. 1992 року, записано: «В авторефераті має бути викладено основні ідеї та висновки дисертації, показано внесок автора в проведене дослідження, ступінь новизни і практичне значення результатів дослідження».

Автореферат повинен цілком відповідати структурі дисертації, відобразити її основні висновки та ідеї. Враховуючи, що автореферат розсилається у провідні наукові й інформаційні центри країни (дисертація ж захищається в одному екземплярі), то це також дозволяє установам й особам, широкій науковій громадськості вчасно ознайомитися з результатами дослідження, запозичити й втілити його рекомендації в практику. Посилюється, таким чином, прикладний аспект дослідження.

Написання автореферату – заключний етап виконання дисертаційної роботи перед поданням її до захисту. Призначення автореферату – широке ознайомлення наукових працівників з методикою дослідження, фактичними результатами й основними висновками дисертації. Автореферат друкують українською мовою. Публікація автореферату дає змогу одержати до дня захисту відзиви від спеціалістів даної галузі.

Структурно автореферат складається із загальної характеристики роботи, основного змісту, висновків, списку опублікованих автором праць за темою дисертації та наприкінці анотацій (резюме) українською, російською та англійською мовами.

В основному змісті стисло викладається сутність дисертації за розділами. Цей розділ повинен дати повне й переконливе уявлення про виконану роботу.

Якщо вступна частина автореферату дає змогу скласти лише загальне враження про дисертацію, то основна, яка і є власне реферативною, дає більш повне уявлення про її зміст і побудову. У цій частині автореферату важливо показати, як були отримані результати, продемонструвати хід дослідження, викласти сутність використаних методів, навести дані щодо їх точності і трудомісткості,

описати умови і основні етапи експериментів. Нюанси висвітлення змісту дисертації можуть розрізнятися залежно від наукової галузі, теми та інших факторів. Проте в усіх випадках до автореферату доцільно вводити насамперед висновки і кінцеві результати.

Висновки містять стислу інформацію про підсумки виконаної роботи, яка повинна відповідати загальним висновкам дисертації. Вони починаються з формулювання наукової задачі або проблеми, за вирішення якої дисертант претендує на присудження наукового ступеня.

Суть автореферату полягає у точній відповідності змістові дисертації, а його зміст дає повне уявлення про наукову цінність і практичну значущість дисертації.

Резюме

Резюме (від франц. *resume*) – короткий заключний висновок із сказаного, написаного чи прочитаного. Резюме дозволяє в стислій формі передати основну інформацію про статтю, дисертацію, монографію тощо. Це дає можливість читачу, не витрачаючи багато часу на ознайомлення зі змістом наукової праці, визначити її вагомість. До речі, в кінці автореферату дисертації, як уже говорилося вище, подається резюме українською, російською та англійською мовами. Тобто, іноземець з резюме може зробити висновок, чи варто витрачати ресурси на переклад відповідного дисертаційного дослідження.

Рецензія

Рецензія (від лат. *recensio* – розгляд, цензорське обслідування) – письмовий критичний розгляд, оцінка, визначення сильних сторін і недоліків рукописного чи друкованого літературного твору, наукового дослідження, а також спектаклю, кінофільму, картини, концерту і т.ін.

У літературознавстві – це один з основних жанрів критики. Рецензії на нові літературні чи наукові твори постійно друкуються майже в усіх літературно-художніх та наукових, науково-популярних журналах, газетах. Це могутній засіб і популяризації відповідної друкованої продукції, і створення громадської думки про той чи інший твір, і школа для авторів, критиків. Без літературно-наукової критики, власне, важко уявити й поступ у певних ділянках людської творчості.

Широко практикуються т. зв. робочі рецензії в науково-педагогічній діяльності та видавничій справі. Так, перш ніж твір буде надрукований, він має пройти рецензування. Жодна дипломна робота або дисертація (кандидатська чи докторська) не приймається до захисту, якщо на неї не поступили в установленому порядку рецензії (наукового керівника, опонентів).

Без рецензування не обходяться в системі науково-дослідної роботи студентів. Так, пишуться рецензії на курсові, дипломні та магістерські роботи і проекти, на наукові роботи, представлені на внутрішньовузівські та загальноукраїнські конкурси. У ряді випадків, щоб полегшити роботу рецензентів, нерідко використовуються виготовлені типографським способом бланки, наприклад:

Рецензія	
на студентську наукову роботу _____	

подану на міжвузівський конкурс студентських наукових робіт 201_ /1_ навчального року.	
Обсяг рецензованої роботи __ сторінок, __ схем та малюнків.	
Робота присвячена _____ (тематика, актуальність)	
Основні результати: _____	
Значення роботи _____ (теоретичне значення; можливість впровадження у практику)	
Новизна та оригінальність ідей, що лежать в основі роботи, а також методів її виконання _____	

Ступінь самостійності _____	

Використання літературних джерел _____	

Якість оформлення та рівень грамотності _____	
Викладене дозволяє вважати, що рецензована робота _____	
(загальний висновок про роботу, її оцінка)	
Рецензент _____ (п.і.б., науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи)	
Дата	Підпис

Ми навели вище цю анкету-схему, щоб показати, з яких структурних елементів складається рецензія, на які питання рецензент має відповісти.

У більшості випадків рецензія має вигляд зв'язної характеристики оцінюваного твору. Але і в цьому випадку вона має

складатись із таких основних частин («блоків») стосовно, приміром, дипломного дослідження:

а) заголовної частини;

б) оцінки актуальності теми, вказівки на те, наскільки це питання висвітлене (невисвітлене) в науковій літературі;

в) характеристики змісту, використаних методів дослідження, визначення новизни й оригінальності твору, можливості впровадження результатів роботи в практику, вміння автора документувати використані факти, роботи посилання на джерела, наскільки автор використав доробок попередників, ступінь самостійності виконання роботи, якість її оформлення, рівень стилістичної та орфографічно-пунктуаційної грамотності;

г) заключної частини (висновків), де дається загальна оцінка виконаної роботи, вказується, чи відповідає вона вимогам, які пред'являються до даного типу робіт, пропонується також оцінка (в чотирибальній системі: незадовільно, задовільно, добре, відмінно), яку Державна екзаменаційна комісія може прийняти або відхилити.

Наводимо для прикладу орієнтовний текст рецензії.

Рецензія

на дипломну роботу студентки V курсу українського відділення філологічного факультету (спеціальність 7.02030301 – українська мова і література) Гурської Оксани Владиславівни на тему «Формування культури мовлення учнів в умовах м. Слов'янська».

Науковий керівник – доцент кафедри української мови та літератури Петренко Н.І.

Актуальність дослідження О.В. Гурської полягає передусім у тому, що воно стосується мовної і мовленнєвої підготовки дітей, що виростають у російськомовному оточенні, яке негативно впливає на формування україномовної культури особистості. Це зараз серйозна соціальна проблема.

Рецензована дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Текст дипломного дослідження містить 6 таблиць, 2 схеми, три діаграми. Крім того, додатки займають 22 сторінки, список використаних джерел містить 46 найменувань.

О.В. Гурська використала в роботі сучасні підходи до проблеми формування культури мовлення учнів загальноосвітніх шкіл у місцевих умовах. Автор розробила методичну систему активних методів навчання (рольові та ділові ігри, розігрування ролей та моделювання ділових ситуацій). Як позитивну якість роботи слід

відзначити те, що дипломне дослідження унаочнене таблицями, а серед додатків особливої уваги заслуговують укладені автором мінісловники ділової та загальнонавчальної лексики.

На наш погляд, у роботі наявні деякі моменти, котрі потребують корекції. Так, слід було б повніше охарактеризувати такі поняття, як «мовна компетенція», «мовленнєва компетентність». Бажано було б урахувати типові помилки у мовленні учнів молодших і старших класів та порівняти їх. Більше уваги можна було б приділити акцентологічним помилкам у мовленні учнів.

У цілому робота О.В. Гурської з теми «Формування культури мовлення учнів в умовах м. Слов'янська» цілком відповідає прийнятим вимогам, добре оформлена, грамотно написана, має практичне значення (її слід рекомендувати для використання в школах), тому заслуговує найвищої оцінки.

14. 05. 2012 р.

Рецензент:

*Доцент кафедри української мови
та літератури ДВНЗ Донбаський
державний педагогічний університет*

Н. І. Дорошенко

Рецензія зберігається разом з дипломною роботою як один із супровідних документів. Як синонімічні до слова «рецензія» нерідко вживаються «відзив», «відгук». Правда, слово «відзив» має значення усної оцінки когось чи чого-небудь (див. глосарій в кінці посібника).

МЕТОДИ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Існують особливі способи пізнання світу, які називаються **дослідницькими методами**. Мовознавство (лінгвістика), подібно до інших галузей науки, має цілий арсенал таких прийомів, без достатнього володіння якими неможливо досягти бажаної мети. У суму результатів наукової роботи (курсової, дипломної) входять також відомості і про те, як це дослідження було виконане, якими методами та прийомами користувався автор. Нижче на допомогу студентів подаємо стисло характеристику основних дослідницьких методів у галузі лінгвістики.

Метод (грецьк. *methodos* – шлях дослідження, пізнання) - система правил і прийомів підходу до вивчення явищ і закономірностей природи, суспільства і мислення; шлях, спосіб досягнення певних результатів у пізнанні і практиці, тобто спосіб організації теоретичного і практичного освоєння дійсності.

Термін **метод** використовують у різних науках. У загальнонауковому, філософському значенні методи пізнання базуються на знанні законів природи, суспільства і мислення. В певній конкретній науці слово **метод** означає шлях пізнання, дослідження й витлумачення фактів, явищ (математичні методи, соціологічні методи, лінгвістичні та лінгводидактичні методи). Кожен із них має свою сферу застосування, коло вимог, свою мету.

Кожен спеціальний дослідницький метод втілюється в певну систему логічних дій ученого, стандартизованих прийомів збору, обробки й узагальнення фактів.

Мовні явища можуть вивчатися в **синхронії** та **діахронії**. В мові поєднуються дві протилежні риси – статичність та динамічність. Відповідно до цього говорять про синхронічний та діахронічний підхід до вивчення мови.

Синхронія (від грец. одночасний) – це аспект лінгвістичного дослідження, що передбачає вивчення стану певної мови у даний конкретний невеликий відрізок часу, протягом якого мова начебто не змінюється.

Діахронія – це протилежний синхронії аспект дослідження, спрямований на вивчення мови чи її явищ і елементів у процесі їх історичного розвитку.

Сучасне мовознавство розрізняє синхронію та діахронію, але не розриває їх, бо в мові водночас діють дві протилежні тенденції –

статика й динаміка, взаємодія яких і визначає її розвиток, однак не слід змішувати синхронічний і діахронічний плани дослідження.

Найдавнішим і найпоширенішим мовознавчим методом є **описовий**.

Описовий метод

Описовий метод – цілеспрямоване (залежно від дослідницької мети) мовне виділення та інвентаризація одиниць мови, пояснення особливостей їх будови та функціонування на певному (даному) етапі розвитку мови.

В описовому методі розрізняють такі послідовні етапи: 1) виділення одиниць аналізу (фонем, морфем, лексем, конструкцій тощо); 2) членування виділених одиниць (вторинна сегментація), наприклад, поділ *речення* на словосполучення, словосполучення на словоформи, словоформи на морфеми, морфеми на фонemi, фонemi на диференційні ознаки; 3) класифікація й інтерпретація (пояснення, опис) виділених одиниць.

За допомогою цього методу були створені в минулому й складаються зараз численні так звані описові граматики різних мов, вузівські та шкільні підручники, посібники, словники – база лексикологічних досліджень і одна із умов успіху науки в боротьбі за мовну культуру суспільства.

Описовий метод має широке застосування. Його використовують не тільки для систематизації та опису мовних елементів (фонем, морфем, слів, конструкцій, граматичних категорій та ін.), а й для вивчення їх функціонування.

Порівняльно-історичний метод

Порівняльно-історичний метод (компаративний, лінгвогенетичний) – сукупність прийомів і процедур історико-генетичного дослідження мовних сімей і груп, а також окремих мов для встановлення історичних закономірностей їх розвитку.

Техніка порівняльно-історичного методу складається з двох паралельних процедур: порівняння мовних явищ (причому для цього залучають тільки споріднені мови) і їх розгляд в історичному аспекті.

Порівняльно-історичний метод був і залишається найважливішим інструментом встановлення спорідненості мов і пізнання їх історії. Для встановлення спорідненості передусім залучаються звуки та морфеми, оскільки слова легко запозичуються з однієї мови в іншу. Найважливішою процедурою порівняльно-

історичного методу є реконструкція звуків і морфологічних типів, характерних для давніх етапів розвитку мови чи групи споріднених мов.

Розрізняють зовнішню і внутрішню реконструкції. Прийом зовнішньої реконструкції пов'язаний з виходом за межі однієї мови і залученням матеріалу споріднених мов. Наприклад, О.Х. Востоков, порівнюючи слова типу рос. *мясо* і польськ. *mięso*, рос. *ручка* і польськ. *raczka* зі старослов'янськими *m#co*, *p@чка*, реконструював праслов'янські форми **mięso*, **raczka*, довів, як слід вимовляти старослов'янські юси (як носові голосні).

Прийом внутрішньої реконструкції базується на використанні фактів тільки однієї мови, але ці етимологічно споріднені дані повинні співвідноситися як мовні елементи різної давності. Так, порівнюючи укр. *впасти* – *впаду*, *вести* – *веду*, можна реконструювати давні інфінітивні форми **vpadti*, **vedti*.

Хоч порівняльно-історичний метод спрямований у минуле, не засвідчене писемними документами, однак він дає можливість, простежуючи історичне минуле якоїсь мови, ґрунтовніше й повніше висвітлити її сучасний стан.

За допомогою порівняльно-історичного методу створені порівняльні та історичні граматики мов, етимологічні словники. Цей метод дав багато результатів великого наукового значення у вивченні спорідненості мов, закономірностей історичного розвитку їх звукової і морфологічної структур.

Метод лінгвістичної географії (ареальний)

Метод лінгвістичної географії (ареальний) – сукупність прийомів, які полягають у картографуванні елементів мови, що розрізняють її діалекти. За його допомогою вивчають й інтерпретують територіальне розміщення діалектних мовних явищ. Метод цей головним чином використовується в діалектології, результатом його є картографування діалектних особливостей у межах даної мови або географічного поширення тої чи іншої національної мови (напр., української, польської, білоруської та ін.).

Лінгвогеографічне дослідження передбачає такі етапи: 1) складання питальника; 2) збір матеріалу (анкетним чи польовим способом); 3) картографування – нанесення на карту за допомогою умовних позначень зібраного матеріалу; 4) інтерпретація нанесеного на карту діалектного матеріалу.

Одним із найважливіших завдань лінгвістичної географії є точне вивчення зон поширення певних мовних (діалектних) явищ. Нанесення цих явищ на географічні карти з часом привело до опрацювання принципів і методики картографування та укладання діалектологічних карт, зокрема таких атласів, як «Атлас української мови» в 3-х томах, «Лінгвістичний атлас Нижньої Прип'яті» Т.В. Назарової, «Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області» Й.О. Дзендзелівського, «Атлас українських говірок Північної Буковини» К.Ф. Германа, «Загально-слов'янський лінгвістичний атлас» (над яким зараз працюють мовознавці багатьох країн), «Атлас будівельної лексики Західного Полісся» О.М. Євтушка та ін.

Зіставний метод (контрастивний, типологічний)

Зіставний метод (контрастивний, типологічний) – сукупність прийомів дослідження й опису певної мови з метою виявлення її специфіки через системне порівняння з іншою мовою.

Цей метод застосовується до вивчення будь-яких мов – споріднених і неспоріднених. Подібно до описового методу, він спрямований на сучасний даний, певний стан мови. Головним його предметом є дослідження особливостей структури зіставляваних мов у їх подібностях і відмінностях, наприклад, «Система голосних в українській та англійській мовах», «Способи вираження відмінкових значень в українській та німецькій мовах» і т.п.

Зіставний метод спрямований передусім на виявлення відмінностей між зіставляваними мовами і тому називається також контрастивним.

Зіставний метод має велике практичне значення. За його допомогою виявляють збіг і розбіжності в зіставляваних мовах, що є дуже цінним для теорії та практики перекладу і методики навчання іноземних мов (споріднених чи неспоріднених). Він дає можливість розкрити конкретні специфічні особливості мови, які важко, а то й неможливо помітити при її «внутрішньому» вивченні, встановити спільні закономірності, властиві зіставляваним мовам. За допомогою цього методу створені зіставні граматики різних мов і перекладні словники.

Структурний метод

Структурний метод – метод синхронного аналізу мовних явищ лише на основі взаємозв'язків і відношень між мовними елементами.

Основою виникнення методу і структурного напрямку в мовознавстві стали праці Ф. де Соссюра (1857-1913) та І.О. Бодуена де Куртене (1845-1929). Основні ідеї теорії структуралізму можна звести до таких положень: 1) реальним є не окремий факт (звук, морф, слово та ін.), а реальною є мова як система; система не є сумою, що складається з елементів, – вона визначає ці елементи; 2) відношення домінують над елементами; основними є опозиційні відношення; 3) оскільки в мові основним є відношення, то для вивчення мови можна застосовувати математичні методи.

Мета структурного методу – вивчення мови як цілісної функціональної структури, складники якої взаємопов'язані строгою системою лінгвальних відношень. Структурний підхід до вивчення мови спрямований на вивчення внутрішньої організації самого механізму мови.

Структурний метод реалізується в ряді методик – дистрибутивній, безпосередніх складників та ін.

Дистрибутивний аналіз

Дистрибутивний аналіз (лат. *distributio* – розподіл) – методика дослідження мови на основі вивчення оточення (дистрибуції, розподілу) окремих одиниць у тексті. Так, наприклад, за допомогою цієї методики визначено кількість фонем в українській мові. Ефективне застосування знайшов дистрибутивний аналіз у лексикології (за його допомогою розмежують значення полісемічних слів).

Методика безпосередніх складників

Методика безпосередніх складників – прийом подання словотвірної структури слова й синтаксичної структури словосполучення та речення у вигляді ієрархії складових елементів. Наприклад, в основі слова учительк(а) виділяємо твірну основу учитель-, яка в свою чергу має твірну основу учи-, що складається з кореня уч- та суфікса -и-. Аналіз за безпосередніми складниками дає можливість виявити послідовні ланки й етапи механізму творення слова.

В основу аналізу за безпосередніми складниками покладено поступове членування висловлювання на бінарні складники, яке продовжується доти, поки не залишаться неподільні елементи (кінцеві складники). Речення (коли йдеться про аналіз на синтаксичному рівні) поступово згортається до «ядерної» одиниці, тобто одиниці, яка лежить в основі його будови.

Кількісний (статистичний) метод

Кількісний (статистичний) метод можна б назвати й математичним, інша ще його назва – квантитативний (від лат. *quantitas* – кількість, величина, обсяг). Як відомо, елементи, складові частини мовної структури мають кількісну характеристику: одних елементів багато, інших мало, одні використовуються рідко, інші часто, одні строго вишиковуються у великі ряди, інші весь час порушують логіку таких рядів і т.д. Статистичний метод і полягає у визначенні кількісних показників (параметрів) мовних одиниць у певних вибірках (більших чи менших відрізках) тексту – звуків, слів і т.д., при підрахунках нерідко використовуються відповідні математичні формули, рівняння.

Найважливішим з практичного боку здобутком цього методу є створення частотних словників (вже складені такі словники для української, російської, іспанської, англійської та ін. мов). Метод цей виявився результативним та перспективним і в багатьох інших ділянках лінгвістичних досліджень (див. напр., колективні праці, виконані в Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні, – «Статистичні параметри стилів», 1967; «Структура мови і статистика мовлення», 1974).

Методи соціолінгвістики

Методи соціолінгвістики – синтез лінгвістичних і соціологічних процедур. Серед них виділяють методи польового дослідження (методика збирання матеріалу) і методи соціолінгвістичного аналізу зібраного матеріалу (обробка інформації). До перших належать різні форми опитування (анкетування, інтерв'ювання), а також безпосереднє спостереження, експериментування, вивчення документальних джерел (матеріалів перепису населення, статистичних та інших довідників). Дослідник повинен прагнути отримати якомога повнішу інформацію про об'єкт дослідження.

Найпоширенішим прийомом збору матеріалу є анкетування, але його необхідно поєднувати зі спостереженнями, які допомагають зіставити інформацію, подану респондентом, з об'єктивними фактами. В анкеті, скажімо, дають правильні відповіді про наголошування слів, їх граматичні форми, сферу застосування лексичних одиниць тощо, а в мовленні в цих самих випадках припускаються помилок. Дослідники давно вже помітили, що в анкетах інформанти намагаються завжди навести нормативні форми,

тоді як у спонтанному мовленні не так пильно стежать за культурою мовлення і припускаються значно більше помилок, ніж в анкетах.

Однією з форм спостереження є інтерв'ю. Слухаючи відповіді інформанта, інтерв'юер може одночасно спостерігати за особливостями його мовлення. З інтерв'ю можна отримати значно повнішу інформацію, ніж на основі анкет. Тут у разі необхідності можна уточнити відповідь і навіть почерпнути важливу інформацію із зовнішніх реакцій респондента. Мовлення учасників комунікативного акту можна записувати на магнітофонну стрічку. Найрезультативнішим таке спостереження є у випадках, коли інформацію збирають у малих групах людей – у сім'ї, серед друзів, у гуртках за інтересами тощо. Спостереження над мовленням інформантів потрібно проводити так, щоб усунути будь-який вплив експериментатора на їх мовленнєву поведінку.

Зібраний матеріал опрацьовують і класифікують за наперед продуманою програмою. Оброблені дані представляють у вигляді таблиць та графіків взаємозалежностей, що робить результати дослідження конкретно наочними.

Психолінгвістичний метод

Суть *психолінгвістичного методу* полягає в тому, що з його допомогою одержуємо дані від інформантів у результаті спеціально організованих експериментів. Найчастіше практикують два різновиди психолінгвістичних досліджень: 1) вивчення фізіологічних реакцій людського організму на певні мовленнєві стимули (судинна реакція, розширення зіниць ока, зміна частоти пульсу тощо); 2) аналіз асоціацій, які викликають у реципієнта слова-стимули. Так, експериментатор називає слова, а реципієнт відповідає, яке слово (чи слова) в зв'язку з наведеним спало йому першим на думку. Слова-реакції підраховують, розміщують за спадом частот і таким чином встановлюється асоціативне поле слова. За цією методикою укладають словники асоціативних норм певної мови. Ось який вигляд має стаття *літо* (наводимо лише фрагмент) у «Словнику асоціативних норм української мови» Н.П. Бутенко: Літо (967) - тепле (286), жарке (110), тепло (99), сонце (47), сухе (47), зима (30), гаряче (27), сонячне (26), дощове (19), довге (18)...

Асоціативний експеримент ефективно використовують у дослідженні семантичних зв'язків між словами (синонімічних, антонімічних, фразеологічних тощо), для розмежування значень полісемічних слів та полісемії й омонімії. За допомогою асоціацій

можна також визначити семантичний обсяг слова: чим більше асоціацій має слово, тим багатше його змістове наповнення.

За допомогою психолінгвістичних методів мову вивчають у дії, в динаміці, у зв'язку з мисленням та іншими психічними процесами.

Сучасне мовознавство прагне поєднати й розумно комбінувати різні загальнонаукові та спеціальні лінгвістичні методи. Різні методи доповнюють один одного і разом ефективніше допомагають досліджувати такий складний феномен, яким є мова. Описані вище стисло методи, прийоми лінгвістичних досліджень не вичерпують, звичайно, того арсеналу, яким володіє сучасне мовознавство.

ПОШУК ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Бібліографічне розшукування

Перед кожною людиною незалежно від роду її діяльності виникають питання, проблеми, які необхідно розв'язати, потреба добути якусь інформацію – від найпростіших, найелементарніших випадків (напр., як написати – Таганрога чи Таганрогу, сиваський чи сивашський і под.) до різного ступеня складності, напр., розкриття змісту якогось наукового поняття, в'яснення ступеня вивченості проблеми чи навіть документальне оформлення якихось юридичних дій. Тому важливо орієнтуватись у джерелах інформації, знати, до яких з них слід перш за все звертатись у пошуках відповіді.

Проілюструємо це на прикладах. Коли виникають сумніви щодо написання слів, їх вимови чи значення, звертаємось до словника (відповідно орфографічного, орфоепічного чи тлумачного). Але ось у процесі виконання дослідження студентові необхідно було розкрити поняття «валентність слова». Відповіді в загальних курсах мови не знайшлось, як і в «Словнику лінгвістичних термінів» Д.І. Ганича й І.С. Олійника. Звертаємось до енциклопедії «Українська мова» (2000 р). Там хоч і є словникова стаття «Валентність», проте розкриває це поняття аж надто стисло, недостатньо. Наступне джерело – «Лингвистический энциклопедический словарь» (М., 1990) розкриває зміст терміна порівняно ширше, але (що найголовніше!) тут наводиться і список спеціальної літератури, яка може при потребі цілком задовольнити нас. Крім того, у названих тут працях у свою чергу їх автори подають літературу питання. Таким способом, ніби за аріадниною ниткою, крок за кроком доходимо до потрібного ступеня вичерпності.

Цілком іншим буде шлях пошуків матеріалу на тему «Лінгвістичні погляди Івана Франка». У цьому випадку «розвідку» проводимо в двох напрямках: а) вивчення творів письменника, виявлення праць, присвячених мовознавчим питанням або в яких містяться думки, твердження мовознавчого характеру; б) пошуки публікацій, у яких висвітлюються мовознавчі аспекти в творчості І.Франка. Лише на цій базі здійснюється теоретичне осмислення зібраного матеріалу, власний виклад теми.

Якщо для вирішення першого завдання достатньо переглянути найбільш повне (50-томне) видання творів І. Франка, то друге без відповідних бібліографічних покажчиків розв'язати неможливо. Вони допомагають зорієнтуватись у безмежному морі друкованої продукції. Так, у роботі М.О. Мороза «Іван Франко: Бібліографічний покажчик. 1956 – 1984» (К.: Наук. думка, 1987. – 521с.) легко знаходимо деякі «зачіпки»: дві статті В.Т. Горбачука («Боротьба І. Франка за вироблення й утвердження єдиної української літературної мови» та «І. Франко і правописна реформа в Галичині»), а також серію публікацій М. І. Тростогона про іншомовні запозичення в творах І. Франка. Затим список джерел розширюємо, використовуючи вже посилання в згаданих та інших публікаціях. Інакше кажучи, знайомлячись із статтею, книжкою, ми використовуємо також той джерельний матеріал, який тут міститься.

Бібліографічне розшукування – це і цікавий, і надзвичайно важливий, відповідальний етап роботи над темою, повнота й глибина висвітлення якої значною мірою залежить від джерельної бази.

Отже, першим кроком у виконанні будь-якої наукової роботи є бібліографічне розшукування, метою якого є не тільки добір джерел до теми, але й з'ясування того, що вже зроблено іншими в даній галузі, які аспекти проблеми ще не висвітлені.

Кожне нове дослідження, наукова стаття, яка його відображає, виникає на базі попередніх. У науці відомі випадки, коли недостатнє знання публікацій за темою дослідження призводить до повторення вже проведених досліджень.

Перш за все виконавець дослідження звертається до бібліотечних каталогів. Існують каталоги трьох видів: алфавітний, у якому література розташована в алфавітному порядку авторів чи назв творів; систематичний, у якому література розташована згідно з універсальним десятковим класифікатором – системою УДК; алфавітно-предметний каталог, допоміжний до систематичного, в якому за допомогою основних понять, які відносяться до теми дослідження, знаходять потрібні розділи УДК.

Алфавітний каталог використовують при пошуку вже відомої публікації. Для цього необхідно точно знати прізвище та по батькові одного з авторів (якщо авторів не більше трьох) або точну назву книжки. Пошук збірників, словників, довідників, альбомів, інструкцій, звітів необхідно робити по першому слову їх назви. Цим же вимогам повинні відповідати посилання на використані в роботі публікації. Відомості про книги включають: прізвище та по батькові

автора, назву книжки, місце видання, видавництво та рік видання, кількісну характеристику (обсягу у сторінках, кількість малюнків).

Відомості про статтю з періодичного видання повинні включати: прізвище та по батькові автора, назву статті, назву журналу, рік видання, номер журналу. Наприклад:

Якщо відома тема пошуку, а не конкретна публікація, то пошук проводять по систематичному каталогу за допомогою системи УДК. Згідно з цією системою всі галузі знань поділяються на 10 класів, кожний клас – на 10 груп, група – на 10 підгруп і т.д. Для зручнішого читання індексу після кожних трьох цифр ставиться крапка.

Основні класи системи УДК (тобто універсального десятичного класифікатора): 0. Загальний розділ. 1. Філософія. 2. Релігія. 3. Суспільні науки. Право. Управління. 4. Вільний клас. 5. Математика. Природничі науки. 6. Прикладні знання. Медицина. Техніка. 7. Мистецтво. Прикладне мистецтво. Гра. Спорт. 8. Філологія. Мовознавство. Художня література. 9. Краєзнавство. Географія. Біографія. Історія.

У кожного творчого працівника, якою б сферою діяльності він не займався, завжди існує потреба в різноманітній інформації бібліографічного характеру, по-перше, щоб бути в курсі нових публікацій зі своєї спеціальності, нових досягнень у даній сфері діяльності; по-друге, щоб можна було швидко, без великих затрат часу отримати потрібну в даний час інформацію, відповіді на якесь питання; а головне, коли виконується якась тема, щоб розшукати підібрати, літературу з певної проблематики.

Оволодіння мінімумом бібліографічних знань дає можливість максимально раціоналізувати пошуки потрібних фактів, даних, розв'язань, значно скоротити час та й зменшити зусилля на нетворчу частину роботи. Відсутність у спеціаліста відповідних знань і навичок є його інформаційною неспроможністю.

Пошук літератури – творчий процес. Хто орієнтується в бібліографічних джерелах, легко і швидко добирає потрібні публікації, що відповідають напрямкові дослідження.

Перш за все довідково-інформаційними центрами є бібліотеки.

Найчастіше для тематичного пошуку використовуються бібліотечні систематичні каталоги, у яких відомості про наявну літературу подані за тематичними рубриками. Структура систематичного каталогу визначається прийнятою в даній бібліотеці системою класифікації літератури. В найбільших універсальних бібліотеках країни, в тому числі в бібліотеці Слов'янського

державного педагогічного університету, використовується так звана Бібліотечно-бібліографічна класифікація (ББК), в інших – Універсально-десятькова класифікація (УДК).

Отже, починати добір літератури можна з бібліотечних каталогів. Тут порівняно неважко знайти відомості про монографії, книжки з обраного дослідником напрямку, в каталогах є відомості про окремі ретроспективні бібліографічні посібники, що може скоротити пошук.

В Україні функціонує досить велика кількість різного типу бібліотек. Найвищий статус мають бібліотеки державного рівня, наприклад:

Національна парламентська бібліотека України. Заснована 1866 р. як Київська публічна бібліотека, з 1957 р. – Державна республіканська бібліотека УРСР. Сучасна назва з 1994 р. Адреса: Київ, вул. Грушевського, 1.

Державна історична бібліотека України. Заснована 1939 р. на базі книжкових фондів Історичного та Антирелігійного музеїв. Адреса: Київ, вул. Січневого повстання, 21, Лавра, корп. 24.

Центральна наукова бібліотека ім. В.І.Вернадського Національної Академії наук України. Заснована 1918 року як Всенародна бібліотека України при АН. Сучасна назва з 1988 р. Адреса: Київ, просп. 40-річчя Жовтня, 3.

Наукова бібліотека ім. М. Максимовича Національного університету ім. Т. Шевченка. Створена 1834 р. на основі фондів бібліотеки Кременецького ліцею, сучасна назва з 1940 р. Адреса: Київ, вул. Володимирська, 58.

Крім того, існує в Україні розгалужена мережа універсальних масових бібліотек, галузевих, бібліотек при навчальних закладах та ін. Серед них однією з найбільших, добре укомплектованих є бібліотека Слов'янського державного педагогічного університету, фонди якої за станом на 1.01. 2003р. нараховують 547 820 одиниць зберігання, є необхідні довідкові служби, читальні зали, службові приміщення. Викладачів, студентів та аспірантів обслуговує великий колектив висококваліфікованих працівників бібліотеки.

Бібліографічні посібники та їх використання. Існує багато видів бібліографічних джерел залежно від їх призначення, змісту, способу подачі матеріалу.

За змістом бібліографічні покажчики поділяються на універсальні, галузеві й тематичні. До універсальних належать ті, в яких описується вся видана за певний період друкована продукція,

наприклад, «Літопис книг», що видається щомісяця. До галузевих покажчиків можна віднести хоча б «Літопис образотворчих видань», який виходить поквартально.

Бібліографічні видання поділяються на поточні й ретроспективні. Поточні виходять у вигляді журналів чи бюлетенів, призначені для ознайомлення читачів з новою літературою.

Сюди належить перш за все серія «Літописів друку» (детальніше про них нижче). Деякі журнали регулярно друкують інформацію про нові публікації з певної галузі. Наприклад, журнал «Кур'єр Кривбасу» періодично під рубрикою «Книгопанорама» інформує читачів про нові книжки в галузі літератури та літературознавства, причому подає зменшену репродукцію книжки, поряд анотацію на цю книжку та її вихідні дані. Крім того, цей часопис під рубрикою «Чергові числа» подає зміст основних журналів, що виходять в Україні, та оціночні зауваження щодо окремих статей.

Ретроспективні бібліографічні посібники відображають літературу за певний період і виходять у вигляді книжок чи брошур. Назвемо для прикладу деякі з них:

Кульчицька Т.Ю. Українська лексикографія XIII-XX ст.: Бібліографічний покажчик. – Львів: Львів. наук. бібліотека ім. В. Стефаника, 1999. – 359 с.

Гольденберг Л.І. і Королевич Н.Ф. Українська мова: Бібліографічний покажчик (1918 – 1961 рр.). – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 300 с.

Горбачук В.Т. Методика викладання української мови: Бібліографічний покажчик (1945-1965 рр.). – Львів: Львівська держ. наук. бібліотека, 1971. – 200 с.

Горбачук В.Т. Методика викладання української мови: Бібліографічний покажчик (1966 – 1975 рр.). – Харків: ХДУ, 1978. – 80 с.

Державні бібліографічні покажчики. Книжкова палата України видає серію надзвичайно цінних Державних бібліографічних покажчиків України, зокрема таких, як:

Літопис книг;

Літопис журнальних статей;

Літопис газетних статей;

Літопис образотворчих видань;

Український реферативний журнал та ін.

Це незамінні для кожного творчого працівника джерела інформації про різні види книжкової, журнальної і газетної продукції. Подамо стисло їх характеристику, спираючись на анотації до деяких з цих видань.

«Літопис книг», державний бібліографічний покажчик, дає поточну інформацію про книжкові видання України всіма мовами, з усіх галузей знання і практичної діяльності, задовольняє запити найрізноманітніших категорій читачів.

«Літопис книг» виходить щомісяця й інформує про книги та брошури усіх видів і типів: офіційно-документальні, наукові, науково-популярні, масово-політичні, професійно-виробничі, навчальні, довідкові, інформаційні, релігійні, літературно-художні, видання для дітей та юнацтва і для дозвілля. Йдеться також про видання, віддруковані за кордоном на замовлення України; видання, підготовлені спільно вітчизняними видавцями та видавцями зарубіжних країн; видання міжнародних організацій, членом яких є Україна.

Крім того, «Літопис книг» інформує про окремі випуски серійних видань, що мають тематичні назви, а також про всі нумеровані книжкові серії.

Бібліографічні записи вміщують: 1) порядковий номер запису; 2) назву бібліографічного запису; 3) бібліографічний опис; 4) номер державної реєстрації, під яким видання зареєстроване в Книжковій палаті України (зазначається у квадратних дужках після бібліографічного опису).

Бібліографічний опис здійснюється згідно з існуючими вимогами та правилами, виконується мовою видання.

Матеріал систематизовано за схемою «Розташування бібліографічних записів у державних бібліографічних покажчиках на основі Універсальної десяткової класифікації» (К., 2001).

Кожний номер «Літопису книг» супроводжують «Переліком мов (крім української), якими надруковані книги», а також допоміжними покажчиками: іменним, предметним, назв і географічним.

«Іменний покажчик» вміщує імена авторів, коментаторів, редакторів, перекладачів, ілюстраторів та інших осіб, які брали участь у створенні видань, відображених у «Літописі книг». Номери, що відносяться до прізвищ осіб, про які йдеться у виданні, подають у круглих дужках.

До 12-го номера «Літопису книг» входить «Показчик серій», випуски яких зареєстровані протягом року. Нумерація позицій у «Літописі книг» суцільна протягом року, тобто кожен новий випуск «Літопису» продовжує нумерацію попередніх (у межах поточного року).

«Літопис журнальних статей» — державний бібліографічний показник, у якому відображаються статті та твори художньої літератури з журналів, а також продовжуваних тематичних збірників, що виходять в Україні.

«Літопис журнальних статей» виходить два рази на місяць.

Бібліографічний опис здійснюється згідно з існуючими правилами.

Слова та словосполучення скорочуються відповідно до ДСТУ 3582-97 «Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі» і ГОСТ 7.12-93 «Библиографическая запись. Сокращения слов на русском языке. Общие требования и правила».

Матеріал систематизовано за «Схемою розташування бібліографічних записів у державних бібліографічних показниках на основі УДК».

Літопис має допоміжні **показники**:

Іменний — відображає прізвища авторів статей, а також осіб, яким присвячено статті (персоналії). При прізвищах авторів зазначені номери записів, під якими подані статті.

Географічний — містить назви фізико-географічних та економіко-географічних об'єктів державного й адміністративно-територіального значення. У межах рубрик тематичні підзаголовки розміщуються за алфавітом.

Список журналів, статті з яких ураховано в даному номері.

Нумерація суцільна протягом року. На титульній сторінці в круглих дужках зазначено порядкові номери записів, що ввійшли до даного номера.

Для зручності користування зміст та список журналів, статті з яких ураховано в даному номері, друкують на початку літопису.

«Літопис журнальних статей» — довідково-бібліографічне видання, призначене для працівників наукових установ, бібліотек, фахівців різних галузей, видавців тощо.

«Літопис газетних статей» (ЛГС) — державний бібліографічний показник, який видається з метою інформування читачів про статті, документальні матеріали і твори художньої літератури, опубліковані

в загальнодержавних і обласних газетах, які виходять в Україні українською й російською мовами. Виходить двічі на місяць.

Структура покажчика: зміст; список газет, матеріали з яких надалі враховуватимуться в ЛГС; основна частина; іменний покажчик; географічний покажчик.

Добір газет і публікацій з них здійснюється за вибіркоким принципом згідно з «Інструкцією по добору газет та матеріалів з них для відображення в «Літописі газетних статей» (К., 1996). Виняток становлять офіційні матеріали, опубліковані в газетах «Голос України» та «Урядовий кур'єр», а також твори художньої літератури, які добираються з вичерпною повнотою.

Бібліографічний опис матеріалів, опублікованих українською та російською мовами, здійснюється мовою оригіналу. Слова та словосполучення скорочуються відповідно до держстандарту.

Матеріал систематизовано за схемою «Розташування бібліографічних записів у державних бібліографічних покажчиках на основі Універсальної десяткової класифікації» (К., 2001).

Не можна забувати, що монографії, дисертації, наукові статті та інші наукові видання містять і списки використаних джерел. Деякі праці відзначаються дуже солідним бібліографічним апаратом, наприклад, у книзі Костянтина Тищенка «Метатеорія мовознавства» (К.: Основи, 2000) у заключній частині «Література» подано аж 506 позицій українською, російською, англійською та іншими мовами

«Літопис авторефератів дисертацій» – державний бібліографічний покажчик, призначений для поточного інформування про автореферати дисертацій, які захищаються в наукових і вищих навчальних закладах України на здобуття вчених ступенів доктора та кандидата наук.

«Літопис авторефератів дисертацій» виходить щоквартально і публікує дані про автореферати дисертацій незалежно від їх обсягу, тиражу та способу друку.

Бібліографічні записи вміщують: 1) порядковий номер запису; 2) бібліографічний опис; 3) номер державної реєстрації, під яким автореферат дисертації зареєстрований у Книжковій палаті України (зазначається у квадратних дужках після бібліографічного опису).

Бібліографічний опис складається згідно з прийнятими на даний час вимогами та правилами. Після назви автореферату зазначається його шифр за номенклатурою спеціальностей наукових працівників.

Групування бібліографічних записів здійснюється за схемою «Розташування бібліографічних записів авторефератів дисертацій в державних бібліографічних покажчиках», складеною на основі «Переліку спеціальностей, за якими проводиться захист дисертації на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань» (ВАК України). У кожному розділі записи розташовуються під рубриками: «На ступінь доктора наук» і «На ступінь кандидата наук», а всередині рубрик — за алфавітом.

У кожному номері літопису подаються допоміжні покажчики: перелік мов (крім української), якими надруковані автореферати дисертацій; іменний і географічний.

Іменний покажчик містить імена авторів, імена ж осіб, котрим присвячені автореферати, подані в кінці покажчика.

До географічного покажчика входять назви географічних об'єктів, що розглядаються в даних авторефератах дисертацій.

Нумерація в «Літописі авторефератів дисертацій» суцільна впродовж року.

З 1995 року почало виходити дуже цінне бібліографічне видання — «Український реферативний журнал», з яким, вважаємо, необхідно ознайомитись кожному спеціалістові, кожному, хто виконує наукову роботу. Наведемо анотацію до цього видання:

Український реферативний журнал (УРЖ) «Джерело» — періодичне інформаційне видання, призначене для оперативного відображення змісту друкованих в Україні наукових видань із природничих, технічних, суспільних і гуманітарних дисциплін. УРЖ виходить у 3-х серіях:

Сер. 1 — Природничі науки. Медицина

Сер. 2 — Техніка. Промисловість. Сільське господарство

Сер. 3 — Суспільні та гуманітарні науки. Мистецтво

Усі три серії УРЖ «Джерело» виходять з періодичністю 1 раз у 2 місяці (6 разів на рік).

В УРЖ «Джерело» реферується монографії, збірники наукових праць, матеріали конференцій, посібники для вузів, серіальні (періодичні та продовжувані) видання, автореферати дисертацій, репринти. Джерелом інформації для підготовки УРЖ є обов'язковий примірник творів друку України, що надходить до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ).

Матеріали для реферативного журналу готуються за єдиною методикою з використанням Рубрикатора НБУВ і розміщуються у

систематичному порядку, згідно з основними діленнями Рубрикатора. Аналіз змісту і систематизація творів друку (документів) виконується фахівцями відділу систематизації НБУВ.

Допоміжний апарат УРЖ складається з авторського покажчика та покажчика періодичних видань.

Кожному запису в УРЖ присвоюється номер, який включає такі елементи: порядковий номер УРЖ у поточному році; буква, що відповідає певній галузі знання, згідно з Рубрикатором НБУВ; порядковий номер реферату у випуску.

Запис у реферативному журналі включає бібліографічний опис документа, реферат (замість рефератів можуть використовуватись авторські резюме та анотації), а також шифр зберігання в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. Твори друку (документи) можна одержати безпосередньо в Бібліотеці або замовити по МБА.

Скорочення в бібліографічних описах видань зроблено у відповідності до чинних вимог і правил.

УРЖ «Джерело» представлено в мережі Internet:

— загальнодержавною реферативною базою даних «Україніка наукова» <http://www.nbuv.gov.ua> (Web-сервер Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського) та <http://www.ipri.kiev.ua> (Web-сервер Інституту проблем реєстрації інформації НАН України);

– електронною версією журналу <http://buba.ipri.kiev.ua/site/elvidannya.htm> (Web-сервер Інституту проблем реєстрації інформації НАН України).

База даних містить бібліографічні описи документів, реферати, шифри зберігання в НБУВ, індекси Рубрикатора НБУВ тощо. Пошук документів можна здійснювати за автором, назвою (чи словами з назви) видання, назвою журналу, тематичними розділами, роком видання, а також за будь-яким терміном з тексту (крім службових слів). Результати пошуку можна записати у файл або ж роздрукувати у вигляді тексту.

Біобібліографічні словники, персональні бібліографічні покажчики

Дуже цінними посібниками в справі пошуку джерел для дослідження є біобібліографічні словники (наприклад: Письменники Радянської України. 1917-1987: Біобібліографічний довідник / Упор. В.К. Коваль, В.П. Павловська. – К.: Рад. письм., 1988. – 719 с.) та персональні бібліографічні покажчики.

Серед персональних покажчиків для прикладу назвемо такі:

Віталій Макарович Русанівський: Бібліографія до 70-річчя / Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України. – К.: Наук. думка, 2001. – 44 с.

Професор Лизанець Петро Миколайович: Бібліографічний покажчик: До 70-річчя від дня народження / Ред. М.П. Фабіан. – Ужгород: ІВА, 2001. – 237 с.

Олена Миколаївна Апанович: (До 80-річчя від дня народження і 55-річчя наукової діяльності): Бібліографічний покажчик [Упор. С. Данилевич; Авт. вступ. ст. Л. Дубровіна, В. Громім]. – К.: В-во ім. Олени Теліги, 1999. – 79 с.

Іван Франко: Бібліографічний покажчик. 1956 –1984 рр. / Упорядн. М.О. Мороз. – К.: Наук. думка, 1987. – 521 с.

Надзвичайно важливим джерелом інформації є енциклопедії та енциклопедичні словники.

Енциклопедією (від франц. encyclopédie – коло знань) називається науково-довідкове видання, в якому подані в алфавітному чи тематичному порядку найістотніші відомості з усіх галузей знань або з якої-небудь одної галузі.

Це найбільш часто використовуване джерело, до якого звертаємось, коли необхідно отримати якусь інформацію. За тематичною ознакою енциклопедії поділяються на універсальні й галузеві.

До універсальних належать:

Українська Радянська Енциклопедія (УРЕ), перше видання якої в 17-ти томах випущено протягом 1959 – 1964 років, друге, удосконалене видання в 12-ти томах (13-ти книгах) з'явилося протягом 1977 – 1985 років. Це універсальний довідник з найрізноманітніших галузей сучасної науки, техніки, культури.

Друге видання, на відміну від першого, здійснено паралельно українською та російською мовами, причому з великою перевагою у тиражах російської версії, що відповідало політиці русифікації України 70 – 80-их років. У другому виданні УРЕ вміщено понад 50 000 статей (гасел), близько 15 000 ілюстрацій у тексті.

Існує й скорочений варіант цього універсального компендіуму – Український Радянський Енциклопедичний Словник (УРЕС) у трьох томах, який також вийшов двома виданнями: перше протягом 1966 – 1968 років, друге, більш удосконалене і дещо розширене (але також у трьох томах), – у 1986 – 1987 роках.

Але обидві ці енциклопедії занадто заполітизовані, тут уся інформація пропущена крізь густу сітку ідеолого-політичної цензури. Перш за все відомості, що стосуються буття українського народу (його історії, культури, політико-економічного становища в світі), старанно препаровані, не є об'єктивними – важливі факти або зовсім замовчуються (наприклад, репресії, голодомор, імперські акції проти українців, визвольні змагання), або сфальсифіковані.

Об'єктивністю, хоч і меншим обсягом інформації, характеризуються незалежні зарубіжні українські енциклопедичні видання, наприклад, Українська Загальна Енциклопедія (УЗЕ) в трьох томах, що з'явилась у Львові в 1930 – 1935 роках за ред. І.Раковського.

Українознавчій проблематиці присвячена Енциклопедія Українознавства (УЕ) в трьох томах, яка вийшла протягом 1949 – 1952рр. у Мюнхені (Німеччина) за редакцією В. Кубійовича і З. Кузелі. Після цього незабаром у Сарселі (Франція) розпочалась підготовка видання Енциклопедії Українознавства, яка вийшла в 10-ти томах протягом 1955 – 1984 років за редакцією проф. В.Кубійовича. У 1993 – 2000 роках у Львові здійснено репринтне перевидання цієї енциклопедії. Це надзвичайно цінне джерело інформації передусім українознавчого характеру.

Тут також не можна не згадати насиченої інформацією англійської енциклопедії, присвяченої українській тематиці, – «Ukraine: a Concise Encyclopedia» (США, 1988). На відміну від попередніх, згаданих вище, тут матеріал розташовано за тематичним принципом, напр., People; Language; The Name «Ukraine»; National Emblems; Geography і т.д. Видання присвячене 1000-літтю хрещення України-Русі (редколегія: Г. Петренко, В. Дзюба-Малик, В. Кузьмич). Тут у популярному викладі висвітлені найважливіші питання буття українського народу.

Необхідно згадати й галузеві енциклопедії – довідкові видання з певної галузі знань. Це перш за все Українська Літературна Енциклопедія (УЛЕ). Її випуск заплановано в п'яти томах, вийшло поки що три (перший том у 1988 р., другий – у 1990 р., третій – 1995 р.).

У 1976 – 1977 роках вийшов енциклопедичний «Шевченківський словник» у двох томах. Це видання є підсумком розвитку радянського шевченкознавства.

У 2000 р. здійснено видання енциклопедії «Українська мова» (ЕУМ). Тут на основі досягнень сучасного мовознавства подано

відомості про українську мову та українське мовознавство. У книзі наводяться визначення мовознавчих термінів, розглянуто різні аспекти опису української мови. Багато гасел присвячено мовознавцям та письменникам, які зробили істотний внесок у розвиток української мови та мовознавчої науки. Вартість цього видання для мовознавця неоціненна.

До галузевих енциклопедій можна зарахувати багато ілюстроване, на дуже високому рівні оформлене видання «Видатні діячі України минулих століть» (2001 р.).

Існує ряд інших, крім згаданих вище, енциклопедій та словників енциклопедичного характеру. В більшості енциклопедичних видань після кожної крупної статті часто наводиться і найважливіша література з даної теми. Така стаття дає можливість одержати не тільки «первинну» інформацію, але й є ніби ключем до розширення й поглиблення її.

Енциклопедії будь-якої країни відображають матеріал, що стосується перш за все даної країни. Деякі відомі на весь світ, і їх можна знайти в національних бібліотеках усього світу.

Близькими до цього типу видань є термінологічні словники. Необхідними для кожного українця є:

Кротевич Є.В., Родзевич Н. С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: В-во АН, 1957. – 236с.

Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – 360с.

Лесин В.М., Пулинець О.С. Словник літературознавчих термінів. – Вид. 3-є, перероб. і доп. – К.: Рад. школа, 1971. – 486 с.

Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К.: «Академія», 1997. – 752 с.

Правила бібліографічного опису джерел

Бібліографічний опис — це сукупність бібліографічних відомостей про документ, його складову частину чи групу документів.

Кожний бібліографічний опис виконує три основні функції – інформаційну, ідентифікуючу і пошукову (правда, виділяють ще й інші, додаткові функції). Тобто, бібліографічний опис несе інформацію про документ, його характер (наприклад: підручник, навчальний посібник, каталог, збірник статей, періодичне видання та ін.), авторство, місце і рік видання тощо. Бібліографічний опис дозволяє також ідентифікувати певний документ (напр., наукову

статтю), вирізнити його з ряду тотожних. При цьому немає необхідності переглядати саму статтю. Крім того, завдяки правильно оформленому бібліографічному опису легко можна розшукати документ за тими ознаками, які притаманні лише йому.

Бібліографічний опис складається безпосередньо за самим документом, за титульною сторінкою. Він складається мовою оригіналу та за сучасною орфографією. Для уніфікації складання бібліографічного опису на міжнародному рівні, забезпечення можливості обміну результатами каталогізації розроблено національний стандарт ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання», який набув чинності 1 липня 2007 року. Він є базовим для системи стандартів, правил, методичних посібників зі складання бібліографічного опису.

Держстандарт рекомендує застосовувати в усіх сферах опису, крім основного і паралельного заголовка, скорочення. Основною вимогою при скороченні повинно бути однозначне розуміння, яке б виключало можливість різного тлумачення і забезпечувало б розшифрування скорочених слів.

Стандарт вимагає дотримання норм сучасної орфографії й пунктуації. Слово кожного нового елемента (крім відомостей про ілюстрації) пишеться з великої літери. Слід звернути увагу, що в бібліографічному описі використовують систему умовних розділових знаків (за термінологією нового стандарту – знаки приписної пунктуації). Їх ставлять між елементами бібліографічного опису. Вони виконують розпізнавальну функцію елементів та зон. Це такі умовні розділові знаки:

. — (крапка і тире) – знак, який ставлять перед кожною зоною бібліографічного опису: перед відомостями про повторність видання, місце видання і кількісною характеристикою, напр.:

Жовтобрюх М.А. Курс сучасної української літературної мови: Частина I / М.А.Жовтобрюх, Б.М.Кулик. — 4-е вид. — К.: Вища школа, 1972. — 402 с.

, (кома) – ставиться після назви видавництва (перед роком видання), а також коли після основного заголовка подається дата чи місце проведення конференції, пленуму, напр.:

Горбачук В.Т. Барви української мови. — К.: Видавничий дім «KM ACADEMIA», 1997. — 272 с.

Матеріали ІХ з'їзду Асоціації українських банків, 30 червня 2000 р.: Інформ. бюл. – К.: Асоц. укр. банків, 2000. – 117 с. – (Спецвип.: 10 років АУБ).

: (двокрапка) – вживається перед відомостями, що уточнюють назву документа, а також перед назвою видавництва, напр.:

Коваль А.П. Спочатку було слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / А.П.Коваль. – К.: Либідь, 2001. – 311 с.

Гончар О.Т. Письменницькі роздуми: Літ.-крит. статті / О.Т.Гончар. – К.: Дніпро, 1980. – 314 с.

/ (скісна риска) – вживається перед відомостями про авторство, а також перед відомостями про відповідальність за видання, напр.:

Українська літературна вимова і наголос: Словник-довідник / Уклад. І.Р. Вихованець, С.Я. Єрмоленко, Н.М. Сологуб, Г.Х. Щербатюк. – К.: Наук. думка, 1973. – 724 с.

// (дві скісні риски) – використовуються для позначення книги, періодичного видання тощо, в якому міститься описувана стаття, напр.:

Стельмах М. Правда і кривда (Марко безсмертний): Роман // Твори в 7-ми т. – Т. 4. – К.: Дніпро, 1983. – С. 5 – 435.

Тищенко К. Поки живі українські діалекти – живе Україна // Дивослово. – 2012. – № 6. – С. 13-16.

() (круглі дужки) – використовують для позначення факультативної інформації про описуване джерело, напр.:

Матеріали ІХ з'їзду Асоціації українських банків, 30 червня 2000 р.: Інформ. бюл. — К. : Асоц. укр. банків, 2000. — 117 с. — (Спецвип.: 10 років АУБ).

[] (квадратні дужки) – використовують для уточнення назви, типу видання, авторства та ін. відомостей, які одержані для опису не безпосередньо з документа, а запозичені з інших джерел або самостійно сформульовані укладачем опису, напр.:

Мацько Л. Формування мовної культури [Про шляхи удоск. навчання сучас. укр. літ. мовою в освіт. закладах] // Педагогічна газета. – 2002. – Серп.-Верес. (№ 8-9). – С. 6. – (Спец. вип.).

Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила: ДСТУ 3582-97. – [Чинний від 1998-07-01]. – К.: Держстандарт України, 1998. – 25 с. – (Державний стандарт України).

Поліщук В. В. Диспансерне спостереження хворих на ідіопатичний фіброзуючий альвеоліт [Електронний ресурс] /

В.В.Поліщук // Укр. пульмонологіч. журн. – 2008. – №2. – С. 21-24. – Режим доступу до журн.: <http://www.ifp.kiev.ua/doc/journals/upj.htm>.

У разі потреби використовують також допоміжні умовні знаки: крапку з комою (;) ставлять перед зазначенням розміру документа, номером випуску серії та в межах одного бібліографічного елемента для відокремлення однорідних понять, наприклад, у місці видання: Херсон; Миколаїв. Знак рівності (=) вживають попереду паралельної назви; знак плюс (+) — перед відомостями про супровідний матеріал.

Опис складається з обов'язкових і факультативних елементів. Загальна схема однорівневого бібліографічного опису має такий вигляд (курсивом позначені факультативні елементи):

Основна назва [*Загальне позначення матеріалу*] = *Паралельна назва* : *підназва* / відомості про відповідальність ; *відомості про інших осіб чи установи, які несуть інтелектуальну відповідальність за видання.* — Відомості про повторність видання / Відповідальність за повторне видання. — Зона специфічних відомостей. — Місце видання : Видавництво, рік видання. — Фізична (кількісна) характеристика. — (Серія. Підсерія ; №, т.). — *Примітки.* — Стандартний номер та умови доступності.

Наведемо приклади оформлення бібліографічного опису згідно з новими вимогами держстандарту.

Опис книги одного, двох чи трьох авторів:

Ярошенко Т. О. Електронні журнали в системі інформаційних ресурсів бібліотеки / Т. О. Ярошенко. – К.: Знання, 2010. – 215 с.

Барабанова О.А. Короткий курс українознавчих дисциплін: Навчально-методичний посібник / О.А.Барабанова, О.В.Зубарев; відп. ред. Д.В.Горбачук. – Словянськ: Підприємство Маторін Б.І., 2012. – 300с.

Білозерська Л. П. Термінологія та переклад: Навч. посіб. для студ. філолог. напряму підготов. / Л.П.Білозерська, Н.В.Возненко, С.В.Радецька; МОНмолодьспорту України, Херсон. нац. техн. ун-т. – 2-ге вид., стер. – Вінниця: Нова книга, 2010. – 232 с.

Опис книги чотирьох і більше авторів:

Англійська мова: комунікативний аспект: Підруч. для студ. вищ. навч. закл./ Леся Мисик, Анетта Арцишевська, Лілія Кузнецова, Людмила Поплавська; за ред. Лесі Мисик. – Л.: Світ, 2007. – 432 с.

Формування здорового способу життя молоді: Навч.-метод. посіб. для працівників соц. служб для сім'ї, дітей та молоді / [Т.В.Бондар, О.Г.Карпенко, Д.М.Дикова-Фаворська та ін.]. – К.: Укр.

ін-т соц. дослідж., 2005. – 115 с. – (Серія «Формування здорового способу життя молоді»: у 14 кн., кн. 13).

Книга без авторства:

Слово о полку Ігоревім / [упорядкув. та прим. О. Мишанича; ілюстр., макет та художнє оформ. В. Лопати]. – К. : Рад. шк., 1986. – 310 с.

Проблеми типологічної та квантитативної лексикології: [зб.наук.праць / наук. ред. Каліущенко В. та ін.]. – Чернівці: Рута, 2007. – 310 с.

Багатотомні документи (словники, зібрання творів тощо):

Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: [у 2 т.]. Т. 1: А-М / [ред.: Л.Л.Гумецька, І.М.Керницький]; АН УРСР, Ін-т суспіл. наук. – К.: Наук. думка, 1977. – 630 с.

Реабілітовані історією. Житомирська область: [у 7 т.]. – Житомир: Полісся, 2006. – (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: у 27 т. / голов. редкол.: Тронько П. Т. (голова) [та ін.]). Кн. 1 / [обл. редкол.: Синявська І. М. (голова) та ін.]. – 2006. – 721, [2] с.

Шевченко Т.Г. Повісті й оповідання: Княгиня – Музика – Нещасний – Капітанша / Т.Шевченко; за ред. Павла Зайцева. – 2-ге доп. вид. – Чікаго: Вид-во Миколи Денисюка, 1959. – 326 [2] с. – (Повне видання творів Тараса Шевченка: [у 14 т.] ; т. 7).

Збірники статей, матеріали конференцій, з'їздів тощо:

Григорій Кочур у контексті української літератури другої половини ХХ віку: Матеріали Всеукр. наук. конф., (Львів, 14-15 жовт. 2005 р.) / [ред. кол.: Р.Зорівчак (голова) та ін.]; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Літ. музей Григорія Кочура. – Л.: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка. – 295 с.

Теоретические и прикладные проблемы русской филологии: Научно-методический сборник / [отв. ред. В.А.Глущенко; сост. Н.М.Маторина]. – Вып. XXI / отв. ред. В.А.Глущенко. – Славянск: СГПУ, 2011. – 416 с.

Частина книги, періодичного, продовжуваного видання:

Зеров М. Поетична діяльність Куліша // Українське письменство ХІХ ст. Від Куліша до Винниченка: (нариси з новітнього укр. письменства): статті / Микола Зеров. – Дрогобич, 2007. – С. 245–291.

Степаненко М. «Мово вкраїнська, звідки прилетіла, як тут зросла, розцвіла й зарясніла» = До проблеми походження української мови / Микола Степаненко // Степаненко М. Історія, граматики,

поетика українського слова / Микола Степаненко; відп. ред. Г.Кудряшов. – Полтава: АСМІ, 2008. – С. 8-32.

Газетні статті:

Щербань П. Не знати рідної мови – непрощений гріх / П.Щербань // Освіта. – 2002. – 23-30 жовт. (№50).

Балда Т. Масовий гіпноз чи стагнація «особистостей»? = Пробл. укр. мови в ЗМІ в Україні / Т.Балда // За вільну Україну. – 2002. – 31 лип. (чис. 83).

Дисертації та автореферати дисертацій:

Георгізов Г. М. Українське селянство доби НЕПу: динаміка політичних настроїв та свідомості: дис.канд. іст. наук: 07.00.01 / Григорій Михайлович Георгізов; Ін-т історії України НАН України; наук. кер. Верстюк В.Ф. – К.: [б. в.], 2008. – 205 с.

Кисільова Е. А. Нарисово-есеїстичне начало прози С. Д. Довлатова: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук: 10.01.02 / Кисільова Євгенія Анатоліївна; Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. – Д.: [б. в.], 2011. – 19 с.

Електронні ресурси:

Бібліотека і доступність інформації у сучасному світі: електронні ресурси в науці, культурі та освіті: (підсумки 10-ї Міжнар. конф. „Крим-2003») [Електронний ресурс] / Л.Й.Костенко, А.О.Чекмарьов, А.Г.Бровкін, І.А.Павлуша // Бібліотечний вісник – 2003. – № 4. – С. 43. – Режим доступу до журн.: <http://www.nbuv.gov.ua/articles/2003/03klinko.htm>.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського [Електронний ресурс]: Web-сайт. – Електрон. дані та прогр. – К.: НБУВ, 1997 – 2012. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/>. – Назва з екрану.

МЕТОДИКА ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ (ДИПЛОМНОЇ, МАГІСТЕРСЬКОЇ) РОБОТИ

Вибір теми

Робота над науковим дослідженням починається фактично вже з самого вибору теми.

На кожній випускаючій кафедрі інституту чи університету є списки тем курсових, дипломних і магістерських робіт з профільюючих дисциплін. Тематика, складена провідними викладачами, обговорюється та затверджується на засіданні кафедри. Викладач формулює такі теми, які відповідають його науковим інтересам, кваліфікації, що дозволяє йому здійснювати на належному рівні наукове керівництво виконанням цих робіт. Студент вибирає із переліку або пропонує свою тему, що найбільше відповідає його зацікавленню і можливостям, при опрацюванні якої може виявити власну ініціативу, творчий підхід.

Обравши тему, студент отримує від наукового керівника першу консультацію – знайомиться з проблематикою, отримує певні завдання, узгоджує етапи та терміни їх виконання, складає загальний графік роботи:

Форма № Н-9.01
Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет» (повне найменування вищого навчального закладу)
Філологічний факультет, українське відділення Кафедра української мови та літератури Освітньо-кваліфікаційний рівень – спеціаліст (магістр) Спеціальність – 7.02030301 «Українська мова і література» (8.02030301 «Українська мова і література»)
ЗАТВЕРДЖУЮ Завідувач кафедри української мови та літератури

“ ____ ” _____ 20 _ року
З А В Д А Н Н Я НА ДИПЛОМНУ (МАГІСТЕРСЬКУ) РОБОТУ СТУДЕНТУ
(прізвище, ім'я, по батькові)
1. Тема роботи _____

Науковий керівник роботи _____,
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)
затвержені наказом ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» від “ ____ ” _____ 20 _ року № ____
2. Строк подання студентом роботи _____
3. Вихідні дані до роботи _____

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) _____

5. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломної (магістерської) роботи	Строки виконання етапів роботи	Примітки

Студент _____ (підпис) _____ (ініціали та прізвище)

Науковий керівник _____ (підпис) _____ (ініціали та прізвище)

Після цього виконавець пише **заяву** на ім'я завідувача кафедри з проханням закріпити за собою обрану тему, вказує наукового керівника, додає графік її виконання.

Загальний план роботи

Багато хто роботу над темою починає з пошуків відповідної літератури, складання бібліографії, конспектування опублікованих джерел. На цьому етапі часто виконується велика і значною мірою зайва робота. Щоб надати визначеній цілеспрямованості цьому важливому підготовчому процесу, необхідно перш за все скласти загальний «каркас» майбутньої роботи, її комплексну модель, компоненти якої будуть заповнюватись реальним змістом у процесі опрацювання джерел, отримання інших фактичних даних.

У цю модель перш за все входить загальний **план** роботи, що стандартно має такі складники:

1. Вступ.
2. Виклад теми (розгортання її змісту, що поділятиметься на розділи, підрозділи, параграфи тощо).

3. Висновки.

4. Список використаної літератури.

Затим складаємо перелік питань, аспектів дослідження, які в процесі його виконання мають бути висвітлені, сформульовані відповідні концепції, положення.

Сюди належать:

- 1) обґрунтування актуальності обраної теми, проблеми наукової роботи;
- 2) мета і завдання дослідження;
- 3) об'єкт і предмет дослідження;
- 4) матеріал та джерела дослідження;
- 5) зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами;
- 6) методи дослідження;
- 7) наукова новизна виконаної дипломної роботи (одержаних результатів);
- 8) теоретичне (наукове) й практичне значення роботи;
- 9) апробація і впровадження результатів дослідження;

Усі зазначені вище пункти (аспекти) роботи мають бути чітко, ясно визначені, викладені у «Вступі», з якого, здавалося б, і слід починати письмовий виклад теми. Насправді практика переконує, що зазначені питання найраціональніше вирішувати комплексно й поступово в міру нагромадження й опрацювання матеріалу, розв'язування часткових проблем. Лише в цьому творчому процесі визрівають, викристалізуються визначення певних положень, формулювання думок.

Пояснимо це на прикладах. Так, уже на самому початку автор повинен мати певне уявлення про актуальність свого дослідження, однак повністю його значущість розкривається, коли тема буде достатньо вивчена, буде з'ясований внесок попередників у вирішення проблеми, будуть видні прогалини в її висвітленні.

Так само поступово уточнюватимуться в процесі виконання теми інші аспекти – мета і завдання та методи дослідження, наукова новизна роботи, її наукове й практичне значення та ін. Приміром, на самому початку вибираємо методи дослідження, але в процесі розв'язання завдань, що виникають, можуть залучитись нові методи й методики. Отже, не випускаючи з поля зору жодного із перелічених аспектів, весь час керуючись ними, остаточне їх формулювання найкраще здійснити на завершальному етапі роботи. Виходить, таким чином, своєрідне коло: починаємо з накреслення основних складників, аспектів дослідження, дотримуємось обраної системи в

процесі виконання роботи й остаточно формулюємо їх визначення вже на завершальному етапі – тоді лише остаточно викристалізовується «Вступ».

Виконання будь-якої наукової роботи починається зі збирання, нагромадження фактичного матеріалу, з'ясування, що з досліджуваної теми вже висвітлено, опубліковано попередниками, щоб не повторювати відомого вже, не винаходити велосипед. Пошук і вивчення літератури з обраної теми дасть можливість вибрати правильний напрямок, намітити орієнтири.

Отже, наступний етап роботи над науковим дослідженням – бібліографічне розшукування (див. про це відповідний розділ посібника).

Кваліфікаційна робота відкривається титульним аркушем. На ньому вказуються вихідні дані роботи, як от: назва кафедри і вищого навчального закладу, де виконувалася робота, тема, хто виконав роботу, науковий керівник, рецензенти тощо. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України пропонує (наказ №384 від 29 березня 2012 року) таку форму титульного аркуша:

<p style="text-align:center"><u>Державний вищий навчальний заклад</u> <u>«Донбаський державний педагогічний університет»</u> (повне найменування вищого навчального закладу) <u>Філологічний факультет</u> (назва факультету (відділення)) <u>Кафедра української мови та літератури</u> (повна назва кафедри)</p> <p style="text-align:center">Пояснювальна записка до дипломної роботи спеціаліста (освітньо-кваліфікаційний рівень)</p> <p>на тему _____</p> <p>_____</p> <p>Виконав: студент ___ курсу, групи ___ Спеціальності <u>7.02030301»Українська</u> <u>мова і література»</u> (шифр і назва спеціальності)</p> <p>_____ (прізвище та ініціали)</p> <p>Керівник _____ (прізвище та ініціали)</p> <p>Рецензент _____ (прізвище та ініціали)</p> <p style="text-align:center">Слов'янськ – 2013 рік</p>
--

Водночас у нашому навчальному закладі традиційно оформлюють титульну сторінку за таким зразком:

<p>Міністерство освіти і науки України Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет» Кафедра української мови та літератури</p> <p><i>Імперативні речення в українській мові</i></p> <p>Дипломна робота студентки V курсу українського відділення філологічного факультету Людмили Володимирівни Іваницької</p> <p>Науковий керівник: доцент Н.В. Швидка</p> <p>Слов'янськ – 2013</p>

На наступній сторінці розташовується зміст. Він містить найменування та номери початкових сторінок усіх розділів, підрозділів та пунктів (усі вони мають бути позначені в тексті роботи заголовками та підзаголовками), загальних висновків, додатків, списку використаної літератури та ін. (див. зразок на наступній сторінці).

Перелік і розшифрування умовних позначень, символів і подібне подається за необхідності. Якщо в науковій роботі вжита специфічна термінологія, а також використані маловідомі скорочення, свої символи, позначення та інше, то їх перелік подають у вигляді окремого списку, який розташовують перед вступом.

Перелік друкують двома колонками, в яких ліворуч за абеткою наводять, наприклад, скорочення, праворуч – їх детальну розшифровку.

Якщо в тексті роботи спеціальні терміни, скорочення, символи, умовні позначення та ін. повторюються менше трьох разів, перелік не складають, а їх розшифровку наводять у тексті при першому згадуванні.

Зразок оформлення змісту:

ЗМІСТ	
ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖУВАНОВОГО ПИТАННЯ	6
1.1. Мовотворчість «неокласиків» як лінгвостилістична проблема	6
1.2. Історія становлення та дослідження українського «неокласицизму»	12
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ХУДОЖНІХ ЗАСОБІВ У ПОЕТИЧНІЙ МОВІ “НЕОКЛАСИКІВ”	26
2.1. Неповторність епітета в мові поетів	26
2.2. Багатство метафори в мовній палітрі ”неокласиків”	34
2.3. Алюзії та ремінісценції в поетичному доробку митців	45
2.4. Художні особливості звертань у мовній творчості “неокласиків”	56
2.5. Стилістична функція порівнянь	60
2.6. Роль повтору в мовотворчості “неокласиків”	65
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	73
ДОДАТКИ	79

Вступ, його композиція (структура)

Вступ до кваліфікаційної роботи – дуже важлива її частина, оскільки розкриває стан дослідженості обраної проблеми, її значущість, підстави і вихідні дані для розробки теми, обґрунтування необхідності проведення дослідження. Зупинимось детальніше на характеристиці складових його композиції.

У вступі подається загальна характеристика кваліфікаційної роботи: актуальність вибраної теми, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, мета і завдання дослідження, наукова новизна одержаних результатів, їх практичне значення, особистий внесок автора, апробація результатів дослідження та, якщо є, публікації автора за темою роботи. Вступ містить усі необхідні кваліфікаційні параметри роботи.

Актуальність теми — перший критерій, за яким здійснюється оцінка будь-якої роботи рецензентами та членами ДЕК.

Актуальність (від лат. *actualis* — діючий, сучасний) теми — це важливість, відповідність аспекту дослідження назрілим потребам певної галузі науки та перспективам її розвитку, практичним завданням відповідної сфери діяльності.

Обґрунтування актуальності вибраної теми кваліфікаційної роботи свідчить про те, як автор уміє визначити важливу для теорії і практики тему, як розуміє й оцінює її значущість. Отже, вступ має починатися з мотивування вибору запропонованої теми, з обґрунтування її актуальності. Критично оцінюючи зроблений уже попередниками внесок у розв'язання проблеми, обґрунтовують актуальність та доцільність роботи для розвитку відповідної галузі науки чи практики викладання дисципліни в школі в сучасних умовах.

Висвітлення актуальності не повинно бути багатослівним, бажано стисло викласти: сутність проблеми дослідження; потребу її вирішення; у чому полягає наукове чи практичне значення вирішення поставленої проблеми в сучасних умовах для подальшого розвитку відповідної галузі науки чи шкільної практики; доцільність роботи, її відмінність у порівнянні з іншими відомими вже розв'язаннями проблеми (наукового завдання).

Наведемо приклади. У роботі про лексичну омонімію автор так мотивує вибір теми: *«Питання лексичної омонімії неодноразово висвітлювалось у працях українських мовознавців. Заслужовують на увагу передусім монографії Л.А. Лисиченко і М.П. Кочергана. У цих працях аналізується омонімія окремих форм, розглядаються деякі питання класифікації омонімів, робляться спроби розмежування омонімії та полісемії. Цій проблемі присвячені також статті М.П. Муравицької, М.Я. Плющ, Л.М. Полюги та ін. Результати досліджень згаданих авторів беруться до уваги в дипломній роботі. Спеціальні ж праці з питань лексичної омонімії як окремого лінгвістичного явища практично відсутні, нез'ясованою залишається проблема становлення іменникових омонімів, недостатня увага приділялась аналізу семантики лексичних омонімів. Актуальною є проблема визначення критеріїв виділення омонімів, розмежування омонімії та полісемії. Саме розв'язанню цих проблем присвячене наше дослідження».*

Автор роботи «Діалектна лексика села Дробишеве Краснолиманського району» наводить таку мотивацію: *«Актуальність теми зумовлена необхідністю поглибленого вивчення діалектної лексики населених пунктів з метою створення в*

найближчій перспективі Словника українських народних говорів, Лексичного атласу української мови, необхідністю розширення джерельної бази української діалектології. Між тим діалектна лексика не тільки цього села, але й околиць ще ніким не досліджувалась».

Правильна постановка і чітке формулювання нових проблем, які ставлять сучасні потреби науки і практики, часто має не менше значення, ніж їх вирішення, оскільки значною мірою зумовлює стратегію дослідження і напрями наукового пошуку. Якщо автор достатньо усвідомлює, де проходить межа між знанням і незнанням про предмет дослідження, тоді йому легко визначити наукову проблему, сформулювати її сутність.

Розповідаючи про актуальність дослідження, бажано вказати на **зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами**. Тема кваліфікаційної роботи може бути пов'язана з програмами кафедральних, університетських чи республіканських досліджень (можливо, тема входить до якоїсь комплексної програми, планів міжгалузевих об'єднань чи до тематичного плану установи, кафедри, лабораторії). Цей момент також підкреслює важливість висвітлення обраного напрямку, наприклад: *«Тема магістерської роботи пов'язана з науковою проблематикою «Актуальні питання українського термінознавства», над якою працює кафедра української мови та літератури ДДПУ».*

Після обґрунтування актуальності проблеми формулюють **мету і завдання дослідження**, які мають бути вирішені відповідно до цієї мети.

Мета – це те, до чого прагнуть, чого хочуть досягти. **Мета дослідження** — це той науковий результат, на досягнення якого спрямоване дослідження. Формування мети повинно узгоджуватися з назвою кваліфікаційної роботи і вказувати не тільки на очікувані її результати, а й те, на яких наукових передумовах вона базується. Вона реалізується шляхом виконання ряду конкретних завдань.

Завдання – це те, що необхідно виконати, вирішити, щоб досягти кінцевого результату. Формулювати **завдання дослідження** необхідно якомога ретельніше. Не слід захоплюватися їх кількістю, що веде до неповного їх вирішення, ускладнює виклад матеріалу, а також вони не повинні бути занадто об'ємними. Завдання можуть бути як прикладні, так і теоретичні (впровадження до наукового обігу нових понять, експериментальна перевірка якихось положень, підготовка методичних рекомендацій та ін.).

У прикінцевих висновках, коли кваліфікаційна робота буде закінчена, зазначаємо, наскільки вдалось вирішити поставлені завдання, досягти поставленої мети. Якщо ж мета і завдання роботи сформульовані неточно, то це унеможливить досягнення автором головного наукового результату. Наводимо приклади формулювання мети:

«Мета роботи полягає в з'ясуванні принципів розмежування лексем, що функціонують як синоніми, і семантичних варіантів багатозначних слів. Ця мета зумовлює розв'язання таких завдань:

1) визначити місце омонімії в словниковому складі української мови;

2) з'ясувати шляхи появи омонімів;

3) визначити засоби розрізнення омонімії і полісемії».

Або:

«Мета роботи – опис імперативних речень української мови як синтаксичного явища. Для досягнення цієї мети необхідно було вирішити такі завдання:

1) визначити статус імперативних речень у системі типів основних комунікативних одиниць;

2) опрацювати принципи класифікації імперативних речень, описати основні їх структурні класи».

Одним із критеріїв оцінки кваліфікаційної роботи рецензентом, членами ДЕК є рівень досягнення сформульованої студентом мети наукового пошуку.

Дуже важливо правильно окреслити, визначити й затим чітко сформулювати **об'єкт і предмет дослідження**.

Як відомо, об'єкт – це явище, предмет, особа, на які спрямована чиясь дія чи увага. Об'єкт дослідження — це обрані для вивчення процес або явище, певна реальність, що породжує проблемну ситуацію. Предмет дослідження — це те, що є змістом роботи, на що спрямована пізнавальна, творча діяльність ученого. Це відображення тих суттєвих зв'язків та відношень, які підлягають безпосередньому вивченню в певній роботі, є головними, визначальними для конкретного дослідження.

Часто автори наукових робіт припускаються помилок у формулюванні об'єкта і предмета дослідження як категорій наукового процесу. На предмет дослідження спрямована основна увага автора, саме предмет дослідження визначає тему кваліфікаційної роботи, яка зазначена на титульному аркуші як її назва. Для ілюстрації цього твердження наведемо два приклади:

а) *«Об'єктом аналізу в дипломній роботі є лексичні омоніми української мови (1530 омонімічних пар). Предмет дослідження: 1) омоніми з точки зору їх походження, 2) типи омонімів за повнотою вияву окремих граматичних форм».*

б) *«Об'єктом пропонованого дослідження є прислівники сучасної української мови (3763 лексичні одиниці), відібрані зі словників та інших джерел. Предмет дослідження – лексико-семантичні групи прислівників, їх структурно-семантична характеристика».*

Тема, об'єкт і предмет, мета і завдання дослідження перебувають у нерозривному зв'язку, у своїй сукупності вони зумовлюють зміст положень, що виносяться студентом на захист, висновків і рекомендацій, що впливають із кваліфікаційної роботи.

Методи дослідження. Подають перелік методів дослідження, використаних для досягнення поставленої в роботі мети. Перераховувати їх треба не відірвано від змісту роботи, а стисло визначаючи, що саме досліджувалось тим чи іншим методом. Це дасть змогу читачеві пересвідчитися в логічності та прийнятності вибору саме цих методів. Наприклад:

а) *«Методи дослідження. Для досягнення мети і вирішення поставлених завдань дослідження як основний нами використовувався описовий метод. Важливу роль відіграли також методики аналізу, статистичне обстеження відповідних лексичних одиниць».*

б) *«Методи дослідження. Для досягнення мети і розв'язання поставлених завдань використані такі методи дослідження: 1) відбір адвербіальних одиниць за прийнятими в сучасному мовознавстві критеріями ідентифікації; 2) системний аналіз відібраного матеріалу, опис його категоріальних ознак; 3) класифікація лексичних одиниць за семантичними ознаками; 4) квантитативна характеристика компонентів системи прислівників».*

Важливою кваліфікаційною ознакою дипломної чи магістерської роботи є **наукова новизна одержаних результатів**.

Формулювання наукової новизни не повинно зводитися до простого переліку встановлених фактів, ідей, закономірностей, воно має розкривати головну наукову концепцію автора, давати наукове пояснення його досліджень у новому якісному й кількісному аспектах.

Питання новизни є одним із дискусійних і складних. Тому кожний випускник повинен уміти визначити новизну свого наукового результату, особистий внесок у збагачення знань.

Наукова новизна результатів дослідження може полягати: 1) у зміні наших поглядів, знань щодо відомих даних; 2) у розширенні, доповненні даних; у конкретизації відомих даних або поширенні їх на новий клас об'єктів, систем.

Перший випадок характеризується принципово новими в певній галузі знаннями, які не доповнюють відомі положення, а являють собою наукове відкриття.

У *другому випадку* передбачається, що новий результат розширює або доповнює відомі теоретичні чи практичні положення, вносить у них нові елементи, доповнює знання у відповідній галузі без зміни їх суті.

Нарешті науковий результат може являти собою конкретизацію, уточнення відомих положень, що можуть бути поширені на новий клас об'єктів, систем, явищ.

Наукова новизна одержаних результатів є обов'язковим елементом вступу та основним критерієм оцінки кваліфікаційної роботи. Тут необхідно показати відмінність одержаних результатів від відомих раніше, описати ступінь новизни (вперше одержано, удосконалено, набуло подальшого розвитку). Наприклад:

«Наукова новизна магістерської роботи полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві зроблено спробу охопити весь склад прислівників (з цією метою здійснена вибірка всіх прислівників з існуючих словників, проаналізовано великий масив художніх та наукових текстів), весь цей матеріал покласифіковано за визначеними критеріями й охарактеризовано за семантичними ознаками».

Для багатьох дисциплін наукова новизна виявляється в теоретичних положеннях, які вперше сформульовані й достатньо обґрунтовані; у методичних рекомендаціях, які впроваджено в практику і які суттєво впливають на досягнення порівняно вищої ефективності у певній галузі людської діяльності. Новими є ті положення дослідження, які сприяють подальшому розвитку науки в цілому або окремих її напрямів.

Наукова новизна історичних досліджень полягає у введенні до наукового обігу нових джерел, які не використовувалися раніше, у визначенні генези розвитку тієї чи іншої науки.

Наукове (теоретичне) та практичне значення одержаних результатів – складова вступу, один з основних критеріїв оцінювання дипломної чи магістерської роботи як кваліфікаційної. У цьому пункті загальної характеристики роботи студентів, котрий отримав нові наукові результати, підтвердив їх обґрунтованість і достовірність, потрібно показати, яке значення мають ці здобутки з точки зору розвитку наукових знань в обраному напрямку або для вирішення якоїсь наукової проблеми.

До речі, і в рецензії на кваліфікаційну роботу потрібно оцінити науковий результат автора щодо значущості його праці для науки і практики та зазначити можливі конкретні шляхи використання результатів дослідження. Якщо окремі результати роботи вже впроваджено, необхідно підтвердити це документально, вказати й перспективи впровадження. Впроваджувати можна як теоретичні, так і практичні результати дипломної (магістерської) роботи. Наприклад:

«Теоретичне значення роботи полягає насамперед у тому, що вона є підсумком пошуків такої семантичної типології прислівників, яка б максимально повно охоплювала фактичний матеріал, тобто весь склад прислівників; тут уперше подано й кількісні характеристики прислівників певного типу. Зібраний нами фактичний матеріал може бути використаний як основа при дослідженні інших аспектів даного компонента мовної системи.

Результати дослідження можуть бути використані при вивченні частин мови як у вищому навчальному закладі, так і в загальноосвітній школі».

Практична значущість дипломної (магістерської) роботи методичного характеру може виявитись у наявності науково обґрунтованих й апробованих експериментально методів і засобів вдосконалення навчального процесу в школі. Дуже позитивним є факт впровадження результатів досліджень у шкільну практику. У цьому випадку слід указати школи чи інші установи освіти, в яких здійснена реалізація результатів, форми реалізації та відповідні документи. Самі документи (акт, довідка), що підтверджують практичне використання отриманих автором результатів, додаються до основного тексту.

Дипломна (магістерська) робота — це одноосібне наукове дослідження, яке являє собою *особистий внесок* автора в розв'язання наукової проблеми, що дає підстави присвоїти йому відповідну кваліфікацію. Необхідно вміти стисло відобразити особистий внесок у дослідження обраної проблеми у вступі до дипломної роботи.

Основним документом, який підтверджує особистий внесок студента, є висновок організації, де виконувалась робота. Він оформляється як протокол засідання структурного підрозділу (відділу, кафедри), де здійснювалось дослідження.

Якщо автор кваліфікаційної роботи не розповів про свій особистий внесок у досягнення наукових результатів, це може розглядатися як суттєвий недолік дослідження. У разі використання запозиченого матеріалу без посилання на джерело дипломна (магістерська) робота може бути знятою з розгляду.

Апробація результатів кваліфікаційної роботи полягає в тому, що в заключній частині вступу студент зазначає, на яких наукових конференціях, нарадах оприлюднив результати дослідження, що містяться в дипломній (магістерській) роботі. Наприклад:

«Основні положення дипломного дослідження було викладено нами в доповіді на підсумковій студентській науковій конференції в березні цього року. У цілому дипломну роботу обговорено на засіданні кафедри української мови СДПУ в квітні місяці. Результати дослідження нами викладені в статті (подається назва статті), що підготовлена до друку».

Якщо ж є вже публікації з теми кваліфікаційної роботи, то їх слід тут зазначити згідно з правилами бібліографічного опису.

На деяких кафедрах вимагають від випускників висвітлення у вступі ще такого пункту, як «Основні положення, які виносяться на захист», на основі якого і здійснюється процедура захисту. Як свідчать спостереження, формулювання цих «положень» нерідко виходять досить штучними, повторенням висловленого вже в попередніх частинах вступу, тому потреба в цьому пункті є дискусійною.

Останній пункт «Вступу» – **структура роботи**. Наприклад: *«Робота складається із вступу, трьох розділів, загальних висновків, бібліографії, списку умовних скорочень і додатка – словника-показчика омонімів».*

Інколи вказують ще кількість використаних джерел та загальний обсяг роботи.

Текст вступу – це власне основа доповіді студента під час захисту кваліфікаційної роботи, а також відправний орієнтир для рецензента, що оцінює якість цього дослідження.

Основна частина

Основна частина роботи складається з розділів, підрозділів, пунктів, підпунктів. Кожний розділ починають з нової сторінки. Основному тексту кожного розділу може передувати передмова з коротким описом вибраного напрямку та обґрунтуванням застосованих методів досліджень. У кінці кожного розділу формулюють висновки зі стислим викладенням наведених у розділі наукових і практичних результатів, що дає змогу вивільнити загальні висновки від другорядних подробиць.

У першому розділі основної частини подають огляд літератури за темою і вибір напрямків дослідження, виклад загальної методики і основних методів дослідження.

Обов'язковим компонентом роботи є критичний **огляд літератури** з теми дослідження. Сюди включають найбільш важливі публікації. Цей огляд може становити окрему главу або бути частиною вступу. Це має бути систематизований аналіз теоретичної й практичної значущості та недоліків розглядуваних робіт. В огляді не наводять повний бібліографічний опис публікацій, що аналізуються, достатньо вказати автора й назву. Закінчити огляд треба коротким висновком про ступінь висвітленості в літературі основних аспектів теми.

В огляді літератури дослідник окреслює основні етапи розвитку наукової думки за своєю проблемою. Стисло, критично висвітлюючи роботи попередників, студент повинен назвати ті питання, що залишилися невирішеними і, отже, визначити своє місце у розв'язанні проблеми. Бажано закінчити цей розділ коротким резюме стосовно необхідності проведення досліджень у відповідній галузі. Загальний обсяг огляду літератури не повинен перевищувати приблизно 20% обсягу основної частини роботи.

У другому розділі, як правило, обґрунтовують вибір напрямку дослідження, наводять методи вирішення завдань і їх порівняльні оцінки, розробляють загальну методику проведення наукового дослідження, здійснюють аналіз певного компонента зібраного матеріалу.

У наступних розділах з належною повнотою викладаються результати власних спостережень і наукового аналізу автора з висвітленням того нового, що він вносить у розробку проблеми. Автор кваліфікаційної роботи повинен давати оцінку повноти вирішення поставлених завдань, оцінку достовірності одержаних результатів (характеристик, параметрів), їх порівняння з

аналогічними результатами вітчизняних і зарубіжних праць, обґрунтування потреби додаткових досліджень, негативні результати, які обумовлюють необхідність припинення подальших досліджень.

Виклад матеріалу підпорядковують одній провідній ідеї, чітко визначеній автором.

Висновки

Логічним завершенням як курсової, так і дипломної чи магістерської роботи є висновки. Головна їх мета — підсумки проведеного дослідження. Висновки подаються у вигляді окремих лаконічних положень, рекомендацій. Важливо, щоб вони відповідали поставленим завданням. У висновках необхідно зазначити не тільки те позитивне, що вдалося виявити в результаті вивчення теми, а й нерозв'язані проблеми, недоліки та рекомендації щодо їх усунення. Основна вимога до заключної частини — не повторювати змісту вступу, основної частини роботи і висновків, зроблених у розділах.

У висновках викладають одержані дослідником найбільш важливі наукові та практичні результати, які повинні містити формулювання розв'язаної наукової проблеми (задачі), її значення для науки і практики. Далі подаються рекомендації щодо наукового та практичного використання здобутих результатів.

У висновках необхідно вказати якісні та кількісні показники здобутих результатів, обґрунтувати достовірність результатів та рекомендації щодо їх використання.

Науковий результат – це наслідок проведеного дослідження, вивчення якогось матеріалу, кінцевий підсумок, заради якого проведено дослідження. Суть наукового результату повинна бути сформульована в коротких **висновках** до розділів, а також у **загальних висновках** до всієї роботи. Виклад суті результату має бути стислим, зрозумілим, без загальних міркувань. Тобто студент повинен чітко сформулювати суть результату, його новизну, достовірність та практичну значущість.

Список використаних джерел

Список використаних джерел – складова (прикінцева – розміщується після висновків) частина кваліфікаційної роботи.

Список використаної літератури складається на основі робочої картотеки автора і відображає не тільки перелік використаних джерел, але й ступінь вивченості досліджуваної теми, є «візитною карткою» автора роботи, його професійним обличчям, свідчить про рівень володіння навичками бібліографічного розшукування.

«Список...» повинен бути складений згідно з правилами бібліографічного опису джерел (тобто мати вказівку на місце видання, видавництво, рік публікації, кількість сторінок) згідно з вимогами державного стандарту. Кожний бібліографічний запис починають з нового рядка. Джерела можна розташовувати одним із таких способів: у порядку появи посилань у тексті, в алфавітному порядку прізвищ авторів, заголовків (якщо автора не вказано), у хронологічному порядку; спочатку подаються видання українською мовою, потім – іноземними. Порядкова нумерація джерел дає можливість у тексті кваліфікаційної роботи в квадратних дужках посилання на номери цих джерел у списку. Якщо необхідно вказати номер сторінки, її ставлять через кому після номера видання, напр.: [5, с. 340].

Бібліографічний опис джерел складають відповідно до чинних стандартів з бібліотечної та видавничої справи. Основні рекомендації щодо бібліографічного опису джерел подано у цьому посібнику в підрозділі «Правила бібліографічного опису джерел».

Параметри сторінок та структурних частин роботи

Сторінки роботи повинні мати береги: лівий – 30 мм, правий – 10 мм, зверху – 20 мм, знизу – 25 мм.

Нумерацію сторінок, розділів, підрозділів, пунктів, підпунктів, малюнків, таблиць, формул подають арабськими цифрами без знака №. Першою сторінкою дипломної (магістерської) роботи є титульний аркуш, який включають до загальної нумерації сторінок дослідження. На титульному аркуші номер сторінки не ставлять, на наступних сторінках номер проставляють посередині верхнього поля. Всі сторінки нумеруються від першої до останньої без пропусків або літерних додатків.

Такі структурні частини роботи, як зміст, перелік умовних позначень, вступ, висновки, список використаних джерел, не мають порядкового номера, тобто не можна друкувати: «1. ВСТУП» або «Розділ 6. ВИСНОВКИ», однак усі листки, що входять до згаданих частин кваліфікаційної роботи, нумерують у межах усієї праці. Номер розділу ставлять після слова «РОЗДІЛ», підрозділи нумеруються в межах кожного розділу. Номер підрозділу складається з номера розділу і порядкового номера підрозділу, між якими ставлять крапку, наприклад: 2.3. (третій підрозділ другого розділу). У тому ж рядку йде заголовок підрозділу.

Якщо підрозділ поділяється ще на менші частини – пункти, то їх нумерують у межах кожного підрозділу. Номер пункту складається з порядкових номерів розділу, підрозділу, пункту, між якими ставлять крапку. В кінці номера стоїть крапка, наприклад:

2.3.1. (перший пункт третього підрозділу другого розділу). Потім у тому ж рядку йде заголовок пункту (пункт може не мати заголовка).

Підпункти нумерують у межах кожного пункту за такими ж правилами, як і пункти.

Ілюстрації (фотографії, креслення, схеми, графіки, карти) і таблиці необхідно подавати на тій сторінці тексту, де вони згадані вперше, або на наступній сторінці. Ілюстрації і таблиці, які розміщені на окремих аркушах (формату А4), включають до загальної нумерації сторінок. Таблиці, малюнки або креслення, розміри яких більше формату А4, враховують як одну сторінку і розташовують у відповідних місцях після згадування в тексті або в додатках.

Ілюстрації позначають словом «Рис.» і нумерують послідовно в межах розділу, за винятком ілюстрацій, поданих у додатках.

Номер ілюстрації повинен складатися з номера розділу і порядкового номера ілюстрації, між якими ставиться крапка. Наприклад:

Рис. 1.2 (другий рисунок першого розділу). Номер, назву і пояснювальні підписи розміщують під ілюстрацією. Так само в межах розділу нумерують таблиці (за винятком поданих у додатках), наприклад: «Табл. 1.2» (друга таблиця першого розділу).

При переносі частини таблиці на інший аркуш (сторінку) слово «Таблиця» і номер її вказують один раз справа над першою частиною таблиці, над іншими частинами пишуть слова «Продовження табл.» і вказують номер таблиці, наприклад: «Продовження табл. 1.2».

Отже, кожна ілюстрація має відповідати тексту, а текст – ілюстрації. Назви ілюстрацій розташовують після їхніх номерів. При необхідності ілюстрації доповнюють пояснювальними даними (підрисунковий підпис).

Формули (якщо їх більше одної) нумерують також у межах розділу.

Примітки до тексту і таблиць, у яких указують довідкові і пояснювальні дані, нумерують послідовно в межах однієї сторінки.

Загальні правила цитування та посилання на використані джерела

При написанні свого дослідження студент повинен подавати посилання на джерела, матеріали (цитати) або окремі результати з яких наводяться в кваліфікаційній роботі, або на ідеях і висновках яких висвітлюються проблеми, питання дипломної чи магістерської роботи. Такі посилання дають змогу відшукати документи і перевірити достовірність поданих дослідником відомостей, чи не допущено перекручень, домислів у цитуванні (до речі, довільними відступами від оригіналу, домислами прославився сумнозвісний Олесь Бузина), дають необхідну інформацію про цитований документ, допомагають з'ясувати його зміст, мову тексту, обсяг. Посилатися слід на останні видання публікацій. На більш ранні видання можна посилатися лише в тих випадках, коли в них наявний матеріал, який не включено до останнього видання.

Якщо використовують відомості, матеріали з монографій, оглядових статей, інших джерел з великою кількістю сторінок, тоді в посиланні необхідно точно вказати номери сторінок, ілюстрацій, таблиць, формул з джерела, на яке дано посилання в роботі.

Рекомендується в основному тексті або в заключних абзацах розділів давати посилання і на особисті наукові праці дипломанта (магістранта) (якщо такі є).

На всі таблиці, ілюстрації повинні бути посилання в тексті, при цьому відповідні слова пишуть скорочено, наприклад: «...в табл. 1.1»; «див. рис. 1.2.».

Цитата (від лат. *citare* – називати) – дослівний уривок з якого-небудь тексту або чийсь слова, що наводяться в письмовій чи усній формі.

Автор наукового твору повинен вміти використовувати й правильно оформляти цитати, які наводяться чи для підтвердження власної точки зору посиланням на авторитети, чи з метою критики тощо. Науковий етикет вимагає точно відтворювати цитований текст, бо невміле скорочення наведеного витягу може спотворити зміст, закладений автором.

Загальні вимоги до цитування такі:

а) текст цитати починається і закінчується лапками і наводиться в тій граматичній формі, в якій він поданий у джерелі, зі збереженням особливостей авторського написання;

б) цитування, як правило, повинно бути повним, без довільного скорочення відтворюваного тексту. Пропуск слів, речень, абзаців при

цитуванні допускається, якщо це не веде до перекручення авторського тексту, спотворення авторської думки. Пропущене місце, яке може бути на початку, всередині чи на кінці цитати, позначається трьома крапками;

в) кожна цитата обов'язково супроводжується посиланням на джерело;

г) при непрямому цитуванні (переказі, викладі думок інших авторів своїми словами), що дає значну економію тексту, слід бути максимально точним у викладенні думок автора, коректним щодо оцінювання його результатів і давати відповідні посилання на джерело;

д) якщо необхідно виявити ставлення автора наукової праці до окремих слів або думок з цитованого тексту, то після них у круглих дужках ставлять знак оклику або знак питання;

г) якщо автор кваліфікаційної роботи, наводячи цитату, сам виділяє в ній з певною метою деякі фрагменти, то після виділеної частини тексту в круглих дужках вписує відповідну ремарку, ставить крапку, тире й подає свої ініціали, наприклад: (курсив наш. – Л.Д.), (підкреслено мною. – М.В.), (розрядка наша. – Д.В.).

Захист дипломної (магістерської) роботи

Готова кваліфікаційна робота, перевірена науковим керівником, попередньо (тобто за 2-3 тижні до захисту) розглядається на засіданні кафедри: студент доповідає про сутність і результати свого дослідження, заслуховується виступ наукового керівника, відбувається обговорення роботи й приймається ухвала про її допуск (чи недопуск) до захисту.

Після деякої доробки чи удосконалення тексту (згідно з побажаннями керівника, членів кафедри) дипломна (магістерська) робота друкується і подається на рецензію. Секретар деканату робить виписку із навчально-екзаменаційних відомостей, встановлює, чи дипломник повністю виконав навчальний план за час навчання в університеті.

Після того, як необхідні дані підготовлено, складається подання Голові ДЕК за формою **№ Н-9.03**, затвердженою наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 384 від 29 березня 2012 року. У цьому документі зазначаються вихідні дані дипломного (магістерського) дослідження, подається довідка про успішність студента, фіксуються висновки наукового керівника щодо

якості роботи, а також рекомендації кафедри, на якій ця кваліфікаційна робота виконувалась.

Дипломна (магістерська) робота в надрукованому і переплетеному вигляді подається в Державну екзаменаційну комісію (ДЕК) з рецензією провідного спеціаліста чи практичного працівника, відгуком наукового керівника та іншими супровідними матеріалами. Умови та процедура захисту регламентуються «Положенням про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах».

Захист кваліфікаційних робіт може проводитись як у вищому навчальному закладі, так і в інших закладах та організаціях, якщо тема має для них науково-теоретичний або практичний інтерес, а також у випадку виконання роботи на їх базі.

Члени комісії заздалегідь знайомляться зі змістом роботи. На захист можуть бути запрошені керівники організацій, установ, на замовлення яких було здійснено дослідження.

Сам процес захисту відбувається в такій послідовності: доповідь студента про зміст та характер виконаної роботи; запитання до автора членів ДЕК та осіб, присутніх на захисті, і відповіді студента на поставлені запитання; оголошення відгуку наукового керівника (або заслуховується його виступ) та рецензії (чи виступ рецензента); рішення комісії про оцінку роботи.

Автор кваліфікаційної роботи, беручи за основу її «Вступ», заздалегідь готує доповідь, у якій висвітлює такі питання: обґрунтування актуальності теми дослідження; мета, завдання, об'єкт, предмет дослідження; що вдалося встановити, виявити, довести; якими методами це досягнуто; елементи новизни у теоретичних положеннях та в практичних рекомендаціях; з якими труднощами довелося зіткнутися в процесі дослідження, які положення не знайшли підтвердження. У виступі мають міститися також відповіді на основні зауваження наукового керівника і рецензента. Вступне слово студента не повинно перевищувати за тривалістю 10 – 15 хвилин.

Для полегшення сприймання присутніми матеріалу дослідження бажано підготувати унаочнення. Це можуть бути намальовані на великих аркушах паперу таблиці, діаграми, графіки або підготовані презентаційні проекти із застосуванням мультимедійних технологій.

Під час захисту кваліфікаційної роботи студент повинен дати відповіді на зауваження у відгуках та рецензіях, а також у виступах на захисті. Захист дипломної (магістерської) роботи фіксується в протоколі ДЕК.

Оцінка за кваліфікаційну роботу виставляється на закритому засіданні ДЕК і оголошується її головою випускникові і всім присутнім на відкритому засіданні.

Студенти, які виявили особливі здібності до наукової творчості, захистили дипломну (магістерську) роботу на «відмінно», брали участь у конкурсах студентських наукових робіт, можуть бути рекомендовані державною комісією до вступу в аспірантуру.

Кращі роботи можна рекомендувати на конкурси студентських робіт, а також до друку в наукових збірниках.

Зберігаються кваліфікаційні роботи в бібліотеці вузу протягом 5 років. За необхідності дипломні (магістерські) роботи можуть надсилатися до інших бібліотек, установ, закладів за їх замовленням для впровадження в практику висновків і рекомендацій дипломників.

ВИКОРИСТАНА ТА РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

1. Библиографическое описание документа. Общие требования и правила составления: ГОСТ 7.1 – 84. – Введ. 01.01.86. – М.: Изд-во стандартов, 1985. – 71 с.

2. Білуха М.Т. Основи наукових досліджень: Підручник для студ. екон. спец. вузів. – К.: Вища шк., 1997. – 271 с.

3. Видання. Основні види та визначення: ДСТУ 3017 – 95. – Введ. 23.05.95. – К.: Держстандарт України, 1995. – 45 с.

4. Грабарь М.И., Краснянская К.А. Применение математической статистики в педагогических исследованиях: Непараметрические методы. – М.: Педагогика, 1977.

5. Гуревич К.М. Методы тестирования в дидактических исследованиях // Методы педагогических исследований / Под ред. А.И. Пискунова, Г.В. Воробьева. – М.: Педагогика, 1979. – С. 139-158.

6. Добош В.І. Методичний поради́к по написанню курсових та дипломних робіт з української мови. – Ужгород: Вид-во Ужгородського ун-ту, 1984. – 48 с.

7. Добров Г.М. Наука о науке / Отв. ред. Н.В. Новиков. – 3-е изд., доп. и перераб. – К.: Наук. думка, 1998. – 304 с.

8. Довідник здобувача наукового ступеня: Зб. нормат. док. та інформ. матеріалів з питань атестації наук. кадрів вищої кваліфікації / Упоряд. Ю.І. Цеков; передне слово Р.В. Бойка. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Ред. «Бюл. ВАК України», 2000. – 64 с.

9. Документація. Звіти у сфері науки і техніки: Структура і правила оформлення: ДСТУ 3008 – 95. – Введ. 23.02.95. – К.: Держстандарт України, 1995. – 38 с.

10. Жук Н.Й., Денисюк І.О., Халимончук А.М. Диплома робота з української літератури. – К.: Вища школа, 1983. – 125 с.

11. Жук Н.Й., Денисюк І.О., Халимончук А.М. Як писати курсову роботу? – К.: Видав-во КДУ, 1980. – 36 с.

12. Іванов В. Контент-аналіз як формалізований метод дослідження документів // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 3 – 4. – С. 211 – 224.

13. Інформація та документація. Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила: ДСТУ 3582 – 97. – Введ. 01.07.98. – К.: Держстандарт України, 1998. – 16 с.

14. Кандидатська дисертація: принципи, методи, техніка, технологія: Навч. посіб. для аспірантів / Скл. С.С. Єрмаков. – Х.: ХЗПИ, 1998. – 96 с.
15. Карпович В.Н. Проблема, гіпотеза, закон. – Новосибірськ, 1980.
16. Клименюк А.В. и др. Методология и методика педагогического исследования: Постановка цели и задач исследования: Учебное пособие. – К.: КГПИ, 1988. – 98 с.
17. Колесников О. В. Основы научных исследований: Навч. посіб. – 2-ге вид., випр. та доп. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 144 с.
18. Кордюкова О. Основы библиографического опису. Складання бібліографічних списків [Електронний ресурс] / О.Кордюкова. – К.: Наукова б-ка НаУКМА, 2011. – Режим доступу: http://www.library.ukma.kiev.ua/fileadmin/documents/Presentations/Osnovu_bibliogr_opusy.pdf
18. Кочетов А.И. Педагогическое исследование: Учебное пособие для аспирантов, студентов-дипломников и учителей. – Рязань, 1975. – 178с.
19. Кочетов А.И. Анкеты и их применение // Педагогические исследования. – Рязань, 1975. – С. 84-92.
20. Крейденко В.С. Библиотечные исследования. Научные основы: Учеб. пособие. – М.: Книга, 1983. – 143 с.
21. Кузин Ф.А. Кандидатская диссертация: Методика написания, правила оформления и порядок защиты: Практическое пособие для аспирантов и соискателей учен. степени. – М.: Ось-89, 1997. – 208 с.
22. Кузин Ф.А. Магистерская диссертация: Методика написания, правила оформления и порядок защиты: Практик. пособие для студ.-магистрантов. – М.: Ось-89, 1997. – 304 с.
23. Кузьмина Н.В. Методы исследования педагогической деятельности. – Л.: ЛГУ, 1970.
24. Кушнарченко Н.Н. Документоведение: Учеб. для вузов культуры. – 2-е изд., перераб. и доп. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 460 с.
25. Лудченко А.А. и др. Основы научных исследований: Учеб. пособие / А.А. Лудченко, Я.А. Лудченко, Т.А. Примак; Под ред. А.А. Лудченко. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 114 с.
26. Львов С.Л. Книга о книге: Для учащихся старших классов. – М.: Просвещение, 1980. – 206 с.
27. Макаревич В.Н. Игровые методы в социологии: теория и алгоритмы. – М.: МГУ, 1994. – 168 с.

28. Методические рекомендации по работе над кандидатской диссертацией по техническим наукам для соискателей ученых степеней и аспирантов всех форм подготовки / Сост.: А.Т. Ашерев, А.И. Губинский. – Х.: ХЗПИ, 1998. – 64 с.

29. Методология и методы психолого-педагогических исследований: Учебный план и программа курса. – К.: РУМК, 1988. – 32 с.

30. Методология развития научного знания. / Под ред. А.А. Старченко, Д. Щульце. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 160 с.

31. Методы изучения лексики. / Под ред. А.Е. Супруна. – Минск: Изд-во БГУ, 1975. – 232 с.

32. Методы и приемы научного анализа в филологических исследованиях. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1978. – 171 с.

33. Методы научно-педагогического исследования (Сборник статей). – Ростов на Дону: Изд-во Рост. ун-та, 1972 – 166 с.

34. Методы научно-психологических исследований в дефектологии. – Иркутск, 1983.

35. Методы педагогических исследований. / Под ред. А.И. Пискунова, Г.В. Воробьева. – М.: Педагогика, 1979.

36. Методы педагогического исследования / Под ред. Н.В. Кузьминой. – Л.: ЛГУ, 1989.

37. Методы педагогического исследования: лекции (для пед. институтов). / Под ред. В.И. Журавлева. – М.: Просвещение, 1972. – 159 с.

38. Методы системного педагогического исследования: Учебное пособие. / Под ред. Н.В. Кузьминой. – Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1980. – 172 с.

39. Методы сопоставительного изучения языков: Сб. статей / Отв. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Наука, 1988. – 93 с.

40. Мороз І.В. Структура дипломних кваліфікаційних робіт та вимоги до їх написання, оформлення і захисту. – К., 1997. – 56 с.

41. Мосалев Б.Г. Досуг: методология и методика социологических исследований: Учеб. пособие. – М.: МГУ, 1995. – 96 с.

42. Наукова студентська творчість. – К.: Вища школа, 1974. – 72 с.

43. Науковедение: проблемы развития науки. – В 2 ч. – М., 1979. – 267 с.

44. Оголевец А.В. Методика підготовки наукового дослідження з української мови. – Полтава: ПДПУ, 2001. – 44с.

45. Організація соціологічних досліджень в бібліотеках: Метод. поради. – К., 1995. – 44 с.
46. Основы научных исследований: Учеб. для техн. вузов / Под ред. В.И. Крутова, В.В. Попова. – М.: Высш. шк., 1989. – 400 с.
47. Переліки та форми документів, які використовуються при атестації наукових та науково-педагогічних працівників // Бюл. ВАК України. – 2000. – № 2. – 48 с.
48. Петрова В.М., Бутурина Г.И. Созидательный (формирующий) эксперимент как метод педагогического исследования. // Теория и практика педагогического эксперимента. – М.: Педагогика. 1979. – С. 75-88.
49. Положення про спеціалізовані вчені ради: Наказ ВАК України від 14 лип. 1997 р. № 448 // Бюл. ВАК України. – 1997. – № 3. – С. 17-28.
50. Полонский В.М. Оценка качества научно-педагогических исследований. – М.: Педагогика, 1987. – 144 с.
51. Порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань. Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 28 черв. 1997 р. № 644. Із змінами і доповненнями згідно з постановами Каб. Мін. України від 5 серп. 1998 р. № 1241 і 22 лип. 1999 р. № 1336. – К.: Редакція «Бюлетеня ВАК України», 2000. – 32 с.
52. Рузавин Г.И. Методы научного исследования – М.: Мысль, 1974. – 237 с.
53. Сиденко В.М., Грушко И.М. Основы научных исследований. – Х.: Вища школа, 1979. – 200 с.
54. Сичивица О.М. Методы и формы научного познания. – М.: Высш. шк., 1972. – 95 с.
55. Скалкова Я. Методология и методы педагогического исследования. – М.: Педагогика, 1989. – 219 с.
56. Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила: ДСТУ 3582-97. – [Чинний від 1998-07-01]. – К.: Держстандарт України, 1998. – 25 с. – (Державний стандарт України).
57. Стан та проблеми атестації наукових і науково-педагогічних кадрів (вересень – жовтень 1999 року): Порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань. – К.: ЦІТО, 1999. – 24 с.
58. Теория и практика педагогического эксперимента / Под ред. А.И. Пискунова, Г.В. Воробьева. – М.: Педагогика, 1978.

59. Тоцька Н.І. Як писати дипломну роботу з української мови: Методичні вказівки для студентів філол. ф-ту – К.: Вид-во КДУ, 1985. – 23 с.
60. Федотов В.В. Рациональная оптимизация умственного труда. – М.: Экономика, 1987. – 109 с.
61. Фридман Л.М. О корректном применении статистических методов в психолого-педагогических исследованиях // Сов. педагогика. 1971. – №3. – С. 36-48.
62. Цехмістрова В.С. Основи наукових досліджень: Навчальний посібник. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2004. – 240 с.
63. Чкалова О.Н. Основы научных исследований. – Х.: Вища школа, 1978. – 120 с.
64. Шейко В.М, Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підруч. для вищ. навч. закладів. – Х.: ХДАК, 1998. – 288 с.
65. Шейко В.М, Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підруч. для вищ. навч. закладів. – 2-е вид., перераб. і доп. – К.: «Знання-Прес», 2002. – 295 с.
66. Щукина Г.И. Организация и техника педагогического эксперимента // Теория и практика педагогического эксперимента. – М.: Педагогика, 1979. – С. 27-54.
67. Ядов В.А. Социологическое исследование. Методология. Программа. Методы. – М.: Наука, 1992. – 239 с.
68. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности: Учеб. для студ. вузов. – М.: Добросвет, 1998. – 596 с.
69. Як підготувати і захистити дисертацію на здобуття наукового ступеня: Метод, поради / Авт.-упоряд. Л.А. Пономаренко. – К.: Ред. «Бюл. ВАК України», 1999. – 80 с.

ГЛОСАРІЙ ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ З КУРСУ «ОСНОВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ»

Абзац (від нім. *absatz* – уступ) – частина тексту, позначена відступом на початку першого рядка і, як правило, не заповнена до кінця останнім рядком. Може складатися з кількох речень, що утворюють змістову єдність. Слово “абзац” вживається також у значенні абзацного відступу.

Абревіатура (від лат. *abbrevio* – скорочую) – скорочення слова чи словосполучення, вживане в усному та писемному мовленні; складається з початкових літер чи кількох літер скорочених слів (напр., НСЖУ – Національна спілка журналістів України, ВАПЛІТЕ – Вільна академія пролетарського мистецтва, лікбез – ліквідація безграмотності).

Абстрагування (лат. *abstraction* – віддалення, відсторонення) – метод наукового дослідження, який полягає у мисленому виокремленні суттєвих, істотних ознак, аспектів відношень предмета, процесу, явища.

Абсурд (від лат. *absurdus* – безглуздий) – нісенітниця, безглуздя.

Автентичний (від грец. *authentikos* – на підставі достеменних даних, достовірно) – цілком вірогідний, заснований на першоджерелах.

Автограф (від грецьк. *autos* і *grapho* – сам пишу) – власноручний рукописний текст твору певного автора або його напис на книзі, листи тощо. Зберігаються найчастіше в архівах, бібліотеках, музеях, приватних колекціях, є предметом вивчення текстологів, редакторів, видавців.

Автореферат – короткий виклад наукової праці самим автором, напр., автореферат дисертації.

Авторський аркуш – одиниця виміру обсягу певного твору (літературного, наукового). На практиці прийняті такі обсяги одного авт. арк.: для прози – 40 тис. друкованих знаків (з інтервалами між словами включно), для графічного матеріалу – 3 тис. кв. см. відбитків (ілюстрацій, карт тощо).

Адекватність – рівність, відповідність, тотожність.

Академік – академічне звання дійсного члена Національної академії наук та галузевих академій України, найвище наукове звання, що надається особам, вибраним до Академії наук.

Академія наук – провідний науковий центр (установа) у сфері певної діяльності Національна академія наук України, Академія педагогічних наук, Академія).

Акт (від лат. *actus* – рух, дія) – дія, учинок; офіційний документ, запис, протокол; частина драматичного твору.

Актуальність (від лат. *actualis* – дійовий, справжній, нинішній) – відповідність твору чи дослідження сучасним практичним потребам.

Альманах (від араб.: міра, час) – неперіодичний збірник досить широкого змісту, упорядкований часто за певною тематикою, жанровою чи стильовою ознакою.

Альтернатива (від. лат. – одне з двох) – одна з двох можливостей, що виключають одна одну.

Аналіз (від грец. *analysis* – розкладання, розчленування) – мислене або практичне (фізичне) розчленування цілого на окремі частини, складові елементи. Аналіз може бути **аксіологічний** (з позиції тієї чи іншої ціннісної системи), **генетичний** (аналіз генетики системи, механізмів наслідування), **дескриптивний чи описовий** (починається від структури в напрямку функцій і мети), **якісний** (аналіз системи з погляду якісних особливостей, характеристик), **кількісний** (з погляду формального підходу, кількісних характеристик), **конструктивний** (починається з мети обраної системи і проходить через функції до структури), **причинно-наслідковий** (з'ясування причин, що сприяли виникненню конкретної ситуації, а також наслідків їх розгортання), **прогностичний** (вироблення прогнозів і шляхів їх реалізації щодо ймовірного, потенційного і бажаного майбутнього), **ретроспективний** (аналіз систем минулого та їх впливу на історію), **системний** (сукупність методів, прийомів та алгоритмів застосування системного підходу в аналітичній діяльності), **структурний** (аналіз структури системи як сукупності зв'язків між окремими частинами цієї системи, з'ясування значення окремих елементів для існування структурованого цілого), **функціональний** (з погляду виконуваних функцій) та ін.

Аналогія (від грец. *analogia* – відповідність, подібність, схожість) – метод пізнання, заснований на перенесенні однієї або кількох характеристик із відомого явища на невідоме.

Анкетування – один із способів письмового опитування значної кількості респондентів у відповідності з анкетною чи опитувальним листом.

Анотація (від лат. *anotare* – зауваження, примітка) – коротка узагальнююча характеристика книжки або її частини, статті, рукопису тощо. Подає стисло інформацію про зміст праці, відомості про автора та читацьке призначення. Анотація може також містити витяги з рецензій або посилання на них, викладати коротку історію даного твору. Анотації подаються у видавничих проспектах, бібліографічних картках, на звороті титульної сторінки книжки або збірника. У газетах і журналах анотація є формою рецензування та популяризації твору.

Антологія (від грец. *anthologia* – квітник) – збірник окремих творів кількох письменників певного жанру чи літературного періоду.

Апарат книги – додаткові тексти, що включаються в ансамбль книги поряд із основними для сприяння читачеві в користуванні книгою (довідково-допоміжний апарат) і розумінні змісту (науково-довідковий апарат). Довідково-допоміжний апарат складають зміст, анотація, предметний, іменний та інші покажчики, списки ілюстрацій, таблиці, колонтитули. Науково-довідковий апарат включає вступну статтю, передмову автора, редактора, видавця, післямову, коментарі, примітки, бібліографічні посилання, при книжкові списки літератури.

Апробація (від лат. *approbation* – схвалення, визнання) – схвалення, затвердження; обговорення наукових положень і висновків на наукових конференціях, симпозіумах, засіданнях тощо.

Аргументація (лат. *argumentum* – логічне доведення, *argumentation* – наведення аргументів) – обґрунтування будь-якого положення, судження. В науці головним аргументом виступає думка, істинність якої доведена суспільною практикою, самоочевидними аксіомами.

Архів (від лат. *archivum*, грец. *archeion* – адміністративна установа, відомство) – 1) у давнину – місце зберігання важливих державних документів; 2) установи чи їхні структурні частини, що зберігають старі документи, закінчені справи тощо; 3) сукупність документів, що зібрані в результаті діяльності державних установ, громадських організацій, підприємств, окремих осіб тощо.

Асистент (від лат. *assistens* – той, що стоїть поруч) – 1) помічник спеціаліста, особа, що допомагає професору при читанні лекцій, виконанні лабораторних і практичних занять у вищих навчальних закладах; помічник екзаменатора; помічник лікаря; 2) перше вчене звання і посада викладача у вищому навчальному закладі; 3) особа, яка входить до складу почесної варті прапора (при прапороносці).

Аспект (від лат. *aspectus* – погляд, вигляд, зір) – одна зі сторін явища, перспектива, в якій воно виступає; точка зору, відповідно до якої розглядається об'єкт дослідження.

Аспірант (від лат. *aspirans* – той, хто до чогось прагне) – той, хто навчається в аспірантурі.

Аспірантура – у деяких країнах основна форма підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів для вищих навчальних закладів і науково-дослідних інститутів.

Атрибут (від лат. *attribuo* – надаю, постачаю, наділяю) – невід'ємна, суттєва властивість, істотна ознака предмета або явища, закономірна форма виявлення.

База даних – сукупність взаємопов'язаних даних, організованих відповідно до загальних єдиних правил описування, зберігання та маніпулювання.

Бакалавр (від лат. *baccalaureus* – старший студент, клерк) – 1) найнижчий учений ступінь у старовинних західноєвропейських університетах (існує також у деяких сучасних країнах, напр., у Великій Британії); 2) у Франції та деяких інших країнах – той, хто склав іспити за курс середньої школи, одержав диплом про середню освіту.

Бал (від франц. *balle* – м'яч, куля) – 1) цифрова оцінка успішності та поведінки учнів, студентів та ін.; 2) цифрова оцінка результатів у спортивних змаганнях; 3) одиниця виміру сили, інтенсивності або якості якого-небудь явища (землетрусу та ін.).

Бібліографічні дані, бібліографічні відомості – конкретні відомості про документ (його автора, назву, місце та рік видання, кількість сторінок, зміст та ін.), що використовуються при складанні бібліографічного опису документа та в інших формах бібліографічної характеристики.

Бібліографічний опис – множина записаних за певними правилами бібліографічних жданих, що ідентифікують документ.

Бібліографія (грец. *biblion* – книга і *grapho* – пишу) – галузь науково-практичної діяльності, яка полягає в підготовці і поширенні науково-систематизованої інформації про книги та інші видання з метою впливу на їх використання. Продукцією бібліографічної діяльності є бібліографічні посібники. Відповідно до функцій бібліографія поділяється на підрозділи: державна (національна), призначенням якої є облік і реєстрація всіх творів друку в країні, створення на цій основі універсальних джерел бібліографічної інформації; науково-допоміжна, рекомендаційна, галузева, краєзнавча

бібліографія; видавничо-книготоргова; поточна і ретроспективна; бібліографія бібліографії.

Бібліотека (грец. *biblion* – книга і *theke* – сховище) – установа культури, що здійснює комплектування, збирання, збереження і суспільне використання творів друку, а також інших носіїв інформації (рукописів, рідкісних речей, мікрофільмів тощо).

Брошура (від франц. *brochure*, від *brocher* – зшивати) – друкований твір обсягом не менше 5 і не більше 48 сторінок.

Вербальний (від лат. *verbalis* – слово) – усний, словесний. Вербальна інформація – та, що повідомляється усно.

Верифікація (від лат. *verus* – істинний і *facio* – роблю) – перевірка істинності, емпіричне підтвердження чи спростування теоретичних положень науки шляхом зіставлення їх із досліджуваними об'єктами, даними спостережень та експериментів.

Версія (від франц. *version*, з лат. – вертати, крутити, перевертати) – 1) один із кількох, відмінних один від одного, викладів або пояснень, трактувань факту, події, явища тощо; 2) різновид гіпотези.

Видання – твір друку, що має самостійне поліграфічне оформлення, встановлені вихідні дані і призначений для поширення вміщеної в ньому інформації. Видання академічне – найповніше наукове видання, що містить критично встановлений текст і його варіанти оснащені ґрунтовним коментарем і довідковим апаратом.

Визначення – логічний закон, що дозволяє відрізнити, знаходити, конструювати певний об'єкт або формулювати нове значення певного знакового вираження або уточнювати значення уже існуюче, зафіксоване в мові.

Висловлювання – думка, виражена розповідним реченням, яка може бути істинною або помилковою.

Відгук (на наукову роботу) – це висновки уповноваженої особи (кількох осіб) про наукові роботи, вистави, фільми, представлені на розгляд чи до захисту.

Відзив – Усна оцінка кого-, чого-небудь. Використовується також в юриспруденції як письмова відповідь на скаргу (скарги), яка (які) були викладені у позовній заяві.

Відкриття – здобуття принципово нового знання винятково важливого для науки і практики.

Вчене звання – звання, що присвоюється науковцям залежно від виконуваної ними науково-дослідної або науково-педагогічної роботи (у вищих навчальних закладах – асистент, доцент, професор; у

науково-дослідних установах – молодший науковий співробітник, старший науковий співробітник; академічні звання – член-кореспондент, академік).

Гене́за (генезис) (від грец. genesis – походження) – походження, становлення і розвиток явища, об'єкта, що привів до певного стану, виду.

Гіпотеза (від грец. hypothesis – основа, припущення) – наукове припущення щодо пояснення явища дійсності, яке потрібно довести на практиці та обґрунтувати теоретично.

Графік (від грец. graphicos – письмовий, зображений) – 1) зображення за допомогою ліній кількісної залежності якогось процесу, явища тощо; 2) у математиці – графічні функції, тобто крива на площині, що зображує залежність функції від аргументу.

Дані – відомості про факти, події, поняття, ідеї чи команди, подані у формалізованому вигляді, зручному для зберігання, обробки, пересилання та інтерпретації користувачами інформаційної системою.

Дедукція (від лат. deduction – відводжу, виводжу) – метод пізнання, заснований на висновках від загального до часткового (особливого).

Депонування (документа) (від лат. deponere – класти) – форма опублікування документа, що полягає в його зберіганні в спеціально визначеному центрі, з обов'язковим інформуванням про депонований документ в опублікованому бібліографічному посібнику, з метою надання документа або його копії споживачам інформації для використання.

Деталізувати (від франц. detail – подробиця) – докладно, з усіма деталями, подробицями розробляти, зясовувати, розповідати щонебудь.

Дефініція (від лат. definition - визначаю) – стисле, наукове визначення певного поняття, що містить у собі найістотніші ознаки визначуваного поняття; тлумачення слова.

Дилема (від грец. dilemma – подвійний засновок) – 1) логічне судження з двома висунутими протилежними положеннями, що суперечать одне одному і виключають можливість третього; 2) необхідність вибору між двома (звичайно небажаними або важко здійсненими) можливостями.

Дипломна робота – самостійне дослідження, виконане студентом на завершальному етапі навчання в університеті. Є кваліфікаційним документом, на підставі якого Державна екзаменаційна комісія визначає рівень теоретичної підготовки

випускника, його готовність до самостійної роботи за фахом, приймає рішення про присвоєння кваліфікації.

Дисертація (від лат. dissertation – розвідка, роздуми, дослідження) – форма наукового дослідження, що публічно захищається на засіданнях вченої спеціалізованої ради за певною спеціальністю, подана на здобуття наукового ступеня кандидата чи доктора наук. Це кваліфікаційна праця, де представлена сукупність результатів і наукових положень, висунутих здобувачем для прилюдного захисту, що свідчать про особистий внесок у науку.

Дискусія (від лат. discussio – розгляд, дослідження) – широке публічне обговорення певного суперечливого наукового, політичного чи іншого питання за зібранні, в розмові, засобах масової комунікації; перен. – спір, суперечка окремих осіб, співбесідників.

Діаграма (від грец. diagramma – малюнок, креслення) – графічне зображення, що наочно, у вигляді певних геометричних фігур показує співвідношення між різними величинами, які порівнюються.

Діалектика (від грец. dialektike – мистецтво вести бесіду) – вчення про найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства і пізнання; заснований на цьому вченні універсальний метод мислення і діяльності.

Доктор наук – науковий ступінь; присуджується особам, які успішно захистили докторську дисертацію.

Докторант (від лат. doctorans) – фахівець, прикріплений до наукової установи для підготовки докторської дисертації.

Докторантура – система підготовки наукових працівників вищої кваліфікації – докторів наук.

Доцент (від лат. docens – той, хто навчає) – вчене звання і посада викладачів вищих навчальних закладів, присвоюється здебільшого кандидатам наук (існують деякі винятки, зазначені у положенні про), які мають друковані наукові праці (чи винаходи) і певний стаж викладацької роботи.

Експеримент (від лат. experimentum – проба, досвід) – метод знання об'єктивної дійсності завдяки науково організованому дослідженню, ініціюванню процесів, явищ.

Енциклопедія (грец. encyclopaedia – коло знань) – науково-довідкове видання, яке об'єднує в алфавітному або систематичному порядку найістотнішу інформацію з усіх (універсальна енциклопедія) або окремих (галузева) галузей знань.

Ерудиція (від лат. *erudicio* – ученість, освіченість) – глибокі знання у певній галузі знань чи в багатьох галузях; обізнаність.

Есе (від франц. *essai* – спроба) – жанр художньо-публіцистичної, науково-популяризаторської творчості, характерний вільним, не обов'язково вичерпним, але виразно індивідуальним трактуванням теми.

Еталон (від франц. *etalon* – кілок, паличка для вимірювання) – 1) зразкова міра або зразковий вимірювальний прилад; зразок для порівняння з чимось.

Завдання наукове – дослідницьке завдання, що вирішується шляхом встановлення невідомих раніше закономірностей, особливостей чи явищ.

Закон – необхідне, суттєве, стале співвідношення, що повторюється між окремими явищами.

Збірка – видова назва видань авторських творів, пройнятих спільною чи близькою тематикою або зібраних за хронологічним принципом.

Збірник – видання, яке охоплює ряд творів одного (авторський) або кількох (колективний збірник) авторів. Виділяють альманах, антологію, хрестоматію.

Ідеал (від франц. *ideal*) – взірць досконалості будь-чого в будь-якій сфері, що виробляється мисленням людини у відповідних суспільних умовах.

Ідея (від грец. *idea* – начало, основа, первообраз) – форма відображення зовнішнього світу, що охоплює цілі й перспективи його пізнання і практичного перетворення.

Ідентичність (від лат. *identicus* – однаковий, тотожний) – тотожність, рівнозначність предметів або понять.

Ієрархія (від грец. *hieros* – священний і влада) – розташування частин або елементів цілого в послідовності від вищого до нижчого.

Ілюзія (від лат. *illisio* – жарт, висміяння, іронія, обман) – 1) хибне уявлення про щось; викривлене сприйняття дійсності; 2) перен. – нездійсненна мрія, надія.

Ілюстрація (від лат. *illustration* – зображення) – 1) зображення, яке наочно пояснює або доповнює текст (малюнки, гравюри, фотографії, репродукції, схеми, картини та ін.); 2) приклад, який пояснює що-небудь.

Індекс (від лат. *index* – покажчик, список, перелік, каталог) – 1) список, покажчик, перелік чогось; 2) цифровий показник послідовних змін якогось економічного явища; 3) система умовних

позначень (буквенних, цифрових), напр., бібліотечно-бібліографічний, поштовий тощо.

Індукція – метод дослідження, пов'язаний із рухом думки від окремого до загального, від даних досвіду і фактів до їх узагальнення у висновках.

Інженерія – галузь діяльності, що здійснює моделювання, діагностику, проектування, конструювання, регулювання систем різної природи та управління ними.

Інновація (з англ. – інвестиція в новацію) – нововведення.

Інтелект (від лат. intellectus – пізнання, розуміння) – спосіб мислення, раціонального пізнання (на відміну від емоційних здібностей, як от: воля, інтуїція, уява тощо).

Інтервал (від лат. intervallum – проміжок (часу), відстань) – перерва, проміжок, пауза, відстань.

Інтерпретація (від лат. interpretation – тлумачення, пояснення) – 1) сукупність значень (смислів), що надаються тим або іншим елементам (висловлюванням, символам, формулам і т.д.), певній теорії – найчастіше це значення використовується в математиці, логіці, теорії пізнання, методології науки.

Інтуїція – процес пізнання істини в інтелектуальному, емоційному чи містичному значенні.

Істина – знання, що відповідає своєму предмету, збігається з ним; правдиве відображення об'єктивної дійсності у свідомості людини; відтворення його таким, яким воно існує поза і незалежно від свідомості людини.

Історичний метод – дає змогу дослідити виникнення, формування і розвиток процесів і подій у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх і зовнішніх зв'язків, закономірностей і суперечностей.

Кандидат наук – перший науковий ступінь в Україні та деяких інших країнах, що присуджується особам із вищою освітою, які склали кандидатські іспити і захистили кандидатську дисертацію.

Кандидатський мінімум – іспити, що складають аспіранти і здобувачі наукового ступеня кандидата наук, які готуються до захисту кандидатської дисертації.

Каталог (грец. katalogos – список) – систематичний перелік книг, картин, музейних експонатів та інших предметів, складений для полегшення їх розшуку. Розрізняють каталоги: алфавітний, генеральний (центральний), службовий, спеціальний, предметний, систематичний, читацький. Зведені каталоги охоплюють фонди

кількох бібліотек з метою кооперування зусиль у комплектуванні фондів та оперативного обслуговування читачів.

Кафедра – структурний підрозділ у навчальних закладах III–IV рівня акредитації, який об'єднує викладачів однієї або кількох споріднених навчальних дисциплін і здійснює навчальну, методичну і науково-дослідну роботу, а також підвищення кваліфікації кадрів відповідного профілю.

Кваліфікація – ступінь професійної підготовки працівника, наявність у нього знань, умінь і навичок необхідних для виконання певного виду роботи. Кваліфікація ученого – поєднання ерудиції і творчих навичок у проведенні теоретичної та експериментальної роботи.

Класифікація – багатоступеневий, розгалужений поділ логічного об'єму поняття, впорядкування об'єктів за сутнісними ознаками.

Кліше (від франц. *cliche*, бук. відбиток) – 1) ілюстраційна друкована форма; 2) шаблонна фраза, мовний штамп.

Колоквіум (від лат. *colloquium* – співбесіда) – 1) наукові збори, під час яких проводиться обговорення доповідей на визначену тематику; 2) метод перевірки знань студентів, який відбувається у формі бесіди викладача зі студентами.

Комплекс (від лат. *complexus* – зв'язок) – сукупність зв'язків предметів, дій, явищ або особливостей, що складають одне ціле.

Компіляція (лат. *compilatio* – крадіжка, грабіж) – неоригінальний, несамотійний твір (літературний чи науковий), запозичення чужих праць. Такий характер мають передусім науково-популярні твори, деякі види коментарів, словників тощо.

Комунікація (від лат. *communicatio* – зв'язок, повідомлення) – 1) спілкування, що ґрунтується на взаєморозумінні; повідомлення, інформація від однієї людини до іншої або кількох інших; 2) масова комунікація – процес поширення інформації за допомогою технічних засобів.

Конгрес (нім. *kongress* від лат. *congressus* – зустріч, збори) – 1) з'їзд, нарада, що має здебільшого міжнародне значення; 2) у деяких країнах найвищий законодавчий орган (парламент); 3) назва окремих політичних партій у деяких країнах.

Конкретизація (від франц. *concretisation*) – 1) уточнення, вираження в конкретнішій формі; 2) наведення конкретного прикладу; 3) конкретне поняття – обмеження обсягу поняття.

Конкретизувати (від франц. *concretiser* і лат. *concretus* – згущений) – робити більш наочним, уточнювати.

Конспект (від лат. *conspectus* – огляд) – короткий письмовий виклад змісту книги, статті, промови, лекції тощо.

Конструктивний (від франц. *constructif*) – 1) той, що стосується певної конструкції; необхідний для створення певної будови; 2) засадничий, творчий.

Консультація (від лат. *consultatio* – звертання за порадою, прошу поради) – 1) порада, пояснення, настанова спеціаліста; 2) форма навчання, коли викладач проводить бесіду з учнями чи студентами, щоб розширити і поглибити їхні знання; 3) нарада фахівців з якого-небудь питання; 4) установа, що організує надання порад спеціалістами із певних питань (напр., консультація юридична, психологічна і т.д.).

Контекст (від лат. *contextus* – тісний зв'язок, з'єднання) – 1) уривок тексту, що має закінчену думку, необхідний для визначення сенсу певного слова або фрази, які входять до його складу; 2) перен. у контексті – з урахуванням чого-небудь.

Конференція (від лат. *conferentia, confero* – збираю в одне місце) – збори, нарада представників наукових, державних, освітніх та інших організацій, партій, держав тощо.

Конформізм (від лат. *conformis* – подібний, відповідний) – 1) пристосуванство, пасивне сприйняття норм і правил, панівних думок тощо, некритичне ставлення до загальників, тенденцій, авторитетів; 2) учення англіканської церкви.

Концепція (від лат. *conception* – розуміння, система) – певний спосіб розуміння, трактування певного предмета, явища, процесу, основний погляд на предмет, керівна ідея для систематичного висвітлення.

Координація (від лат. – з, разом і розташування в порядку) – узгодження, зв'язок, приведення у певну відповідність окремих елементів.

Копірайт (від англ. *copyright* – букв. право відтворення) – 1) знак охорони, застереження авторського права; 2) право автора якогось твору на авторське ім'я, право на його використання; авторське право.

Корекція (від лат. *correctio* – виправлення, поліпшення) – виправлення, поліпшення чогось (наприклад тексту).

Креативність – творчість як вид діяльності; спрямованість на творення позитивного в умовах вільного вибору і творчої свободи.

Критерій (від грец. *kriterion* – ознака) – ознака істинності, на підставі якої дається оцінка, пізнання, керування, оптимізація і т.д.

Критик (від грец. *Kritikos*) – 1) письменник, фахом якого є критика творів літератури і мистецтва; 2) особа, яка аналізує та оцінює дію, поведінку тощо інших людей.

Критика (від грец. *kritike* – здатність розрізняти) – 1) обговорення, аналіз із метою оцінити і виявити вади певного предмета чи явища; 2) негативна думка про щось; 3) аналіз та оцінка творів літератури та мистецтва.

Курсив (від нім. *kursiv* – скоропис) – похилий друкарський шрифт, подібний до рукописних літер; використовується для виділення частини тексту.

Курсова робота – робота студента, виконана як підсумок навчання на певному курсі. Сприяє розвитку ініціативи і самостійності, передбачає систематизацію, закріплення та розширення теоретичних знань студента, оволодіння навичками самостійної, теоретичної, експериментальної роботи, роботи з комп'ютерною технікою, користування літературними джерелами тощо.

Лекція (від лат. *lectio* – читання, *lego* – читаю) – 1) системний, послідовний виклад навчального матеріалу з будь-якого питання, теми, розділу, предмета, методів науки; 2) публічний виступ на будь-яку тему; 3) виклад певної дисципліни у вищих навчальних закладах під час усної розповіді викладача.

Логіка (від грец. *logike* – слово, поняття, розум, роздумування) – 1) наука про закони та форми мислення; 2) хід міркувань, побудова висновків; 3) внутрішня закономірність, зумовленість, (напр., логіка розвитку подій).

Магістр (від лат. *magister* – начальник, учитель; *magnus* – великий) – 1) освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста, який здобувається на підставі кваліфікації бакалавра або спеціаліста шляхом поглиблення спеціальних умінь і знань, здатності використовувати нові знання для вирішення проблемних професійних завдань у певних галузях; 2) титул деяких службовців у Стародавньому Римі.

Магістрант (від лат. *magistrandus* – навчаю) – особа, що склала екзамен на звання магістра, але ще не захистила дисертації.

Магістерська робота – самостійне дослідження, виконане студентом на завершальному етапі навчання в університеті. Є кваліфікаційним документом, на підставі якого Державна

екзаменаційна комісія визначає рівень теоретичної підготовки випускника, його готовність до самостійної роботи за фахом, приймає рішення про присвоєння кваліфікації.

Метод (від грец. *methodos* – спосіб пізнання) – спосіб досягнення мети, сукупність прийомів та операцій теоретичного, практичного освоєння дійсності, спосіб певним чином організованої людської діяльності. Методи можуть бути: аналогій, гіпотетичний, закономірності, ідеалізації, індукції і дедукції, виключень, класифікації, контрольних запитань, моделювання, „мозкової атаки”, нормативний, відбору, парадоксу, проб, ранжування, синтезу, систематизації, спрощення, фокусування, формалізації, екстраполяції, емпатії тощо.

Методологія (від грец. *methodos* – спосіб пізнання і *logos* – вчення) – вчення про способи організації і побудови теоретичної і практичної діяльності людини.

Моделювання (від франц. *modeler* – ліпити, формувати) – метод пізнання явищ і процесів, що ґрунтується на заміні, теоретичній або експериментальній, об'єкта досліджень (оригіналу) подібним до нього (моделлю).

Моніторинг (від англ. *monitoring* – спостереження) – спостереження, оцінка і прогноз системи або її навколишнього середовища.

Монографія (від грец.: один і пишу) – наукове видання, присвячене дослідженню однієї теми чи проблеми, виконане одним (одноосібна монографія) чи кількома авторами (колективна монографія). Як правило, подається оригінальна концепція розуміння об'єкта, узагальнюється значний теоретичний і прикладний матеріал. Обсяг – не менше 100 сторінок.

Монтаж (від франц. *montage*, бук. – підйом, підймання) – 1) добір і з'єднання частин (елементів) в одне ціле; 2) у кіно, на телебаченні – добір і з'єднання окремих сцен та епізодів фільму, передачі в необхідній послідовності.

Наука – сфера людської діяльності, функцією якої є вироблення і систематизація об'єктивних знань про дійсність; одна з форм суспільної свідомості.

Наукова діяльність – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань. Основними її формами є фундаментальні та прикладні наукові дослідження.

Наукова новизна – наукові результати, що оцінюються за такими критеріями, як: вперше отримано, удосконалено, здобуло подальший розвиток.

Наукова проблема – конкретне питання, що виникає, коли наявних знань не достатньо для вирішення конкретного завдання, і спосіб, за допомогою якого можна здобути відомі знання, невідомий.

Наукова робота – дослідження з метою одержання наукового результату.

Науковий напрям – сфера наукових досліджень наукового колективу, спрямованих на вирішення значних завдань у певній галузі наук.

Науковий працівник – вчений, який за основним місцем роботи та відповідно до трудового договору (контракту) професійно займається науковою, науково-технічною, науково-організаційною або науково-педагогічною діяльністю та має відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання, підтверджену результатами атестації.

Науковий результат – нове знання, одержане в процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксоване на носіях наукової інформації у формі звіту, наукової праці, наукової доповіді, наукового повідомлення про науково-дослідну роботу, монографічного дослідження, наукового відкриття тощо.

Науковий факт (від. лат. *factum* – зроблене) – складова наукового знання, що відображає об'єктивні властивості речей і процесів, на основі яких визначаються закономірності явищ, вибудовують теорії, формулюють закони.

Науково-організаційна діяльність – діяльність, що спрямована на методичне, організаційне забезпечення та координацію наукової, науково-технічної та науково-педагогічної діяльності.

Науково-педагогічна діяльність – педагогічна діяльність у вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти III–IV рівня акредитації, пов'язана з науковою та (або) науково-технічною діяльністю.

Науково-педагогічний працівник – вчений, який за основним місцем роботи займається професійно педагогічною та науковою або науково-технічною діяльністю у вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти III–IV рівня акредитації.

Науково-прикладний результат – нове конструктивне чи технологічне рішення, експериментальний зразок, закінчене

випробування, розробка, яка впроваджена або може бути впроваджена у суспільну практику. Науково-прикладний результат може бути у формі звіту, ескізного проекту, конструкторської або технологічної документації на науково-технічну продукцію, натурального зразка тощо.

Науково-технічна діяльність – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань у всіх галузях техніки і технологій. Її основними формами (видами) є науково-дослідні, дослідно-конструкторські, проектно-конструкторські, технологічні, пошукові та проектно-пошукові роботи, виготовлення дослідних зразків або партій науково-технічної продукції, а також інші роботи, пов'язані з доведенням наукових і науково-технічних знань до стадії практичного їх використання.

Неопублікований документ – не поданий для широкого (публічного) використання документ.

Об'єкт (від лат. *objectus* – предмет) – 1) зовнішній світ, що існує поза нами, незалежно від нашої свідомості і є предметом пізнання, практичної дії суб'єкта; 2) предмет, явище, на які спрямована якась діяльність (напр., об'єкт дослідження) тощо.

Об'єктивність – 1) принцип пізнання, що ґрунтується на визнанні дійсності в її реальних закономірностях і загальних формах; відповідність об'єктивній дійсності, неупередженість; 3) причетність до об'єктивного пізнання.

Огляд (науковий) – науковий документ, що містить систематизовані дані з певної тематики, отриманий в результаті аналізу першоджерел і призначений для ознайомлення із сучасним станом певних наукових проблем і перспективами їх розвитку. *Аналітичний* огляд містить критичну оцінку інформації, поданої у досліджуваних матеріалах; *реферативний* огляд існує у вигляді реферату з використанням низки первинних документів; *тематичний* огляд складений на підставі аналізу первинних матеріалів, об'єднаних однією темою.

Опонент (від нім. *opponent* і лат. *opponens* – той, що протиставляє, заперечує) – фахівець, який спростовує чи заперечує твердження доповідача, супротивника у диспуті.

Оригінал (науковий) (від франц. *original* і лат. *originalis* – походження) – 1) рукописний або друкований документ, підписаний автором або керівником відповідної установи, організації.

Пам'ять – здатність до відтворення минулого досвіду, одна з основних здатностей нервової системи, що дозволяє тривалий час

утримувати інформацію про події навколишнього світу та реакції організму.

Патент (від лат. *patens* – відкритий, явний) – 1) свідоцтво, яке видають винахідникові для засвідчення його авторства та виключних прав на винахід; 2) документ, що надає якість право або привілей.

Плагіат (лат. *plagio* - викрадаю) – зумисне привласнення авторства на чужий твір (літератури, живопису, науки тощо) в цілому або його частини. Особа, що постраждала від плагіату, має право на цивільно-правовий захист авторства, зокрема на відшкодування збитків, публікації в пресі про допущене порушення.

План (від лат. *planum* – площина) – система взаємопов'язаних завдань, що визначають строки, порядок і послідовність виконання програм, окремих робіт, операцій; порядок, послідовність викладу матеріалу.

Повідомлення – форма, в якій передається інформація в процесі комунікації; впорядкована послідовність відомостей (даних), призначена для передачі в комунікативно-інформаційному процесі (зокрема й науковому).

Поняття – форма мислення, що забезпечує пізнання сутності явищ, процесів, узагальнення їх ознак.

Порівняння – метод пізнання дійсності, покликаний встановити спільні й відмінні параметри між процесами, явищами, об'єктами.

Постулат (від лат. *postulatum* – вимога) – твердження, яке при побудові наукової теорії сприймають без доказів як вихідне.

Пояснення – з'ясування особливостей ситуації, розкриття мотивів, причин певних процесів, явищ, подій.

Правило – умова, якої необхідно дотримуватися, виконуючи певну дію.

Прикладні наукові дослідження – наукова і науково-технічна діяльність, спрямована на одержання і використання знань для практичних цілей.

Принцип (від лат. *principium* – начало, основа) – вихідний пункт теорії; те, що становить основу певної сукупності знань. Існують принципи: загального зв'язку, ієрархії, нормативності, оптимальності, розвитку, системності, управління, формалізації, цілісності та ін.

Проблема (від грец. *problema* – задача) – знання про незнання, питання чи комплекс питань, що виникають у процесі пізнання і вимагають відповіді; у широкому значенні – складне теоретичне або практичне питання, яке потребує вивчення і вирішення; у науці – суперечлива ситуація, що виступає у вигляді різнорідних позицій у

поясненні певних явищ, об'єктів, процесів і вимагає адекватної теорії для її вирішення.

Прогноз (від грец. – передбачення) – ймовірно науково обґрунтоване судження про перспективи, можливі ситуації, становище того чи іншого явища у майбутньому, про альтернативні шляхи і терміни їх здійснення.

Програма (від грец. programma – оголошення, розпорядження, указ) – план діяльності; виклад основних положень і цілей діяльності політичних партій тощо; короткий виклад змісту навчальної дисципліни; упорядкована послідовність дій для ЕОМ, що реалізує алгоритм вирішення певних задач.

Реальність (від лат. realis – дійсний) – те, що існує насправді; об'єктивна реальність; все існуюче, тобто матеріальний світ і всі його ідеальні продукти. Критерієм реальності об'єктів, процесів, подій, фактів, явищ, властивостей і т.д. виступає суспільна практика.

Резюме (від франц. resume) – короткий виклад основного змісту доповіді, дискусії тощо.

Реферат (від лат. refero – повідомляю) – стислий письмовий або усний публічний виклад змісту однієї або кількох наукових праць, що стосуються певної проблеми чи літературного твору. Різновид – автореферат, тобто короткий виклад положень наукового дослідження, власної праці, зокрема наукової чи літературної; стислий переказ її концепції з характеристикою методів і методики дослідження, зроблений письмово самим автором. Як правило, подається разом із дисертацією і публікується окремою брошурою.

Реферативний журнал – періодичне видання довідково-бібліографічного характеру, що містить інформацію про новітні досягнення з відповідних галузей знань, стисло передає основний зміст окремих видань, статей, електронних джерел тощо.

Риторика (від грец. rhetorike – ораторське мистецтво) – наука красномовства.

Самостійна робота – навчальна діяльність студентів, спрямована на вивчення й оволодіння матеріалом навчального предмета без безпосередньої участі викладача.

Семінар (від лат. seminare – розсадник) – форма групових занять із певної дисципліни або теми при активній участі слухачів, студентів, учнів.

Символ (від грец. – знак, пізнавальна прикмета) – ідея, образ або об'єкт, що має власний зміст і одночасно подає в узагальненій, нерозвиненій формі дещо інший зміст.

Симпозіум (від лат. *symposium*, грец. *symposion*) – 1) нарада з певного питання; 2) у стародавніх греків і римлян – бенкет з музикою, розвагами, бесідою.

Синтез (від грец. *synthesis* – складання) – об'єднання раніше виокремлених частин у ціле, в якому протиріччя і протилежність послаблюються або знімаються.

Система (від грец. *Systema* – утворення) – сукупність елементів, що перебувають у певних зв'язках один із одним і з середовищем, утворюючи при цьому певну цілісність, єдність.

Систематизувати – приводити в певну систему, розташовувати у визначеному порядку, встановлювати певні закономірності.

Системний підхід – принцип пізнавальної і практичної діяльності, що ґрунтується на системному відображенні дійсності.

Ситуаційний підхід – аналіз результатів функціонування системи у різних ситуаціях, вивчення динаміки зміни цих результатів.

Слово ключове – слово або словосполучення, що найбільш повно відображає зміст і суть наукової праці або її частини.

Спостереження – метод пізнання дійсності, який ґрунтується на безпосередньому сприйнятті процесів, явищ, об'єктів за допомогою органів чуття, без втручання їх у буття дослідника.

Стандарт (від англ. *standard* – норма, зразок, мірило) – в широкому значенні: зразок, еталон, модель; нормативно-технічний документ із стандартизації, що встановлює комплекс норм, правил, вимог до об'єкта стандартизації, затверджується компетентним органом.

Статистика (від лат. *status* – держава) – вид суспільної діяльності, спрямований на отримання, обробку й аналіз інформації, що характеризує політичні закономірності суспільства в усьому різноманітті, у нерозривному зв'язку з якісним змістом; галузь суспільних наук, де подаються загальні питання виміру й аналізу масових кількісних відношень і взаємозв'язків.

Стиль (від лат. *stilus*, грец. *stylos* – паличка для письма) – 1) індивідуальна манера, своєрідні ідейно-художні особливості митця; 2) функціональний різновид літературної мови (напр., науковий, художній, публіцистичний тощо); 3) особливості мовлення, побудова мовлення згідно з нормами синтаксису тощо.

Структура (від лат. *structura* – побудова, розміщення) – упорядкованість відношень, що зв'язують елементи системи і сприяють її рівновазі; спосіб організації системи, тип зв'язків.

Судження – розумова дія, що реалізує ставлення мовця до змісту висловлюваного.

Схема (від грец. schema – вид, форма) – 1) умовне креслення, що розкриває принцип побудови або функціонування чого-небудь; 2) зображення або опис у загальних рисах; попередній план; 3) абстрактне, спрощене зображення чого-небудь, загальна готова формула.

Талант (від грец. talantos – вага, терези) – 1) у Стародавній Греції – вагова й грошово-вагова одиниця; 2) природна обдарованість людини, здібність до творчої діяльності.

Творчість – діяльність, що сприяє появі нової якості; виявляється у будь-якій сфері (науковій, художній, політичній, комунікаційній, науково-технічній і т.д.), де створюється, відкривається, віднаходиться щось нове.

Теза (від грец. thesis – положення, твердження) – коротко сформульовані основні положення доповіді, лекції, повідомлення, монографії, дисертації.

Тезаурус (від грец. thesauros – скарб) – 1) тип словника, що подає лексичний склад мови в повному обсязі; 2) в інформатиці – повний систематизований набір даних у будь-якій сфері знання, що дозволяє людині або обчислювальній машині орієнтуватися в ній.

Тема (від грец. thema – основа, положення) – предмет судження, зображення, дослідження, обговорення (напр., тема дисертації, лекції і т.д.), наукове завдання, що належить до конкретної галузі наукового дослідження.

Тенденція (від лат. tendere – спрямовую) – напрямок розвитку будь-якого явища або процесу, певні зміни неоднозначного характеру.

Теорія (від грец. theoria – розгляд, міркування, вчення) – система достовірних знань про дійсність, що описує, пояснює, передбачає явища конкретної предметної галузі.

Термін (від лат. terminus – межа, кордон) – слово або словосполучення, що має точно позначити поняття і його зв'язки з іншими поняттями в межах певної сфери.

Тест (від англ. test – випробування) – завдання, що має коротку стандартну форму і за допомогою результатів якого можна судити про психофізіологічні та інші характеристики особистості або робити короткі соціологічні висновки.

Толерантність (від лат. tolerans – терплячий) – терпимість, поблажливість.

Транслітерація – передача тексту й окремих слів, які записані однією графічною мовою, засобами іншої графічної системи, тобто передача однієї писемності літерами іншої.

Упорядкування – авторська праця, що полягає в доборі, систематизації, обробці матеріалів для включення в збірник. Якщо збірник включає твори, що охороняються авторським правом, упорядник здобуває право на нього за умови дотримання прав авторів цих творів.

Факт (від лат. *factum* – здійснене, виконане) – поняття, що означає наявність певної реальності, на противагу вигаданому, уявному; у методології науки – одиниця емпіричного знання, що співвідноситься з гіпотезою і теорією). У звичайному вживанні – синонім поняття істина, подія, результат. В науці – знання, достовірність якого доведена; особливого виду пропозиції, що фіксують емпіричні знання (найчастіше в логіці й методології науки).

Фактор (від лат. *factor* – той, що робить) – чинник, рушійна сила, причина певного явища, процесу.

Феномен (від грец. *phainomenon* – те, що з'являється) – 1) явище, в якому спостерігається певна суть; 2) рідкісне, незвичайне явище або видатна, виняткова людина.

Фіксація, фіксування (від франц. *fixation* – закріплення, установлення) – запис, реєстрація, установлення чого-небудь.

Формула (від лат. *formula* – образ, вид) – 1) точне загальне визначення певного правила, закону тощо; узагалі будь-яке визначення, виражене стисло; 2) матем., фіз. – сукупність величин, виражених числами та літерами і пов'язаних між собою за допомогою спеціальних знаків (напр., алгебраїчна формула).

Фрагмент (від франц. *fragment* – уламок, шматок) – уривок певного тексту чи твору (в науці, мистецтві, літературі тощо).

Фундаментальні наукові дослідження – науково-теоретична та (або) експериментальна діяльність, спрямована на одержання нових знань про закономірності розвитку природи, суспільства, людини, їх взаємозв'язку.

Хрестоматія (від грец. *chrestos* – корисний і вивчаю) – навчальна книга, укладена із систематично підібраних матеріалів (художніх, публіцистичних, наукових та ін.) творів або їх уривків.

Цитата (від нім. *zitat*, від лат. *cito* – наводжу, проголошую) – буквально відтворені фрагменти чужої промови, вислову чи статті для підтвердження власного погляду, полеміки з цитованим автором.

Член-кореспондент – академічне звання в Україні та деяких інших країнах, що надається ученому, обраному до складу Академії наук, який не користується всіма правами дійсного члена АН.

Шифр (від франц. chiffre – цифра) – у бібліотечній справі – умовне позначення місця книги на бібліотечних полицях, документальних матеріалів – у книгосховищі.

Шкала (від нім. skala і лат. scalae – драбина) – 1) у вимірювальних приладах – лінійка (або циферблат) із поділками; 2) низка величин у висхідному чи низхідному порядку; 3) перен. – про певні зіставлявальні явища, поняття, властивості.

Школа (від лат. Schola, грец. schole – дозвілля, учена бесіда) – 1) навчально-виховний загальноосвітній заклад; 2) напрям у науці, мистецтві, літературі, суспільно-політичній думці, що ґрунтується на спільних поглядах, принципах тощо; 3) перен. – набуття певного досвіду і сам набутий досвід.

Шрифт (від нім. schrift – писати) – 1) написання, накреслення літер; 2) полігр. – комплект літер, розділових, математичних та інших знаків, які використовують при набиранні текстів для друку.